

OKYLHAN IBRAHIMOW, JAMIL SADIROW

SAZ

7-nji synp üçin derslik

Gaýtadan işlenen we üsti doldurylan neşir

*Özbekistan Respublikasynyň Halk bilim
ministrligi tarapyndan
neşire hödürlendi*

Gafur Gulam adyndaky neşirýat-çaphana döredijilik öýi
Daşkent – 2017

Syn ýazanlar

G. Dadabaýewa – Respublikan tälim merkeziniň “Saz, sungat, zähmet okuwy, beden týdan kämillik we saglyk” bölüiminiň baş metodisti;

K. Mamirow – Pedagogika ylmlarynyň kandidaty, professor;

F. Muhiddinowa – Daşkent şäher Üçdepe tümenindäki “Orom” atly 38-nji umumytälim mekdebiniň saz medeniýeti mugallymy;

Z. Zakirowa – Daşkent şäher Ýunusabat tümenindäki 17-nji umumytälim mekdebiniň saz medeniýeti mugallymy.

Ibrahimow Okilhan, Sadirow Jamil

Saz: 7-nji synp üçin derslik. Gaýtadan işlenen we üsti doldurylan neşir. – D.: Gafur Gulam adyndaky neşirýat-çapšana döredijilik öýi, 2017.–160 s.

Derslikden netijeli peýdalanmak üçin aşakdaky
şertli belgileri ýadyňyzda saklaň:

– Saz diňlemek;

– Özbaşdak okamak;

– Aýdyşyk. Ses maşklary;

– Saz sowady;

– Aýdym aýtmak;

– Sorag we ýumuşlar

– Nota seredip aýdyň;

SÖZBAŞY

Eziz okuwçylar! Garaşsyzlygyň netijesinde köp asyrlyk saz mirasymyza milli-ruhy gymmatlyklarymyz hatarynda aýratyn üns berlip başlandy. Indi siz hem halkymyzyň ajaýyp, dürli we biri-birinden gözel bolan ýerli saz däplerinden, klassyk sazyň beýik dürdäneleri bolan mukam nusgalaryndan ruhy lezzet almak mümkinçiligine eýe bolduňyz.

Munuň üçin Siz özüňizde heňleriň sap bulaklary bolan halk sazларыдыр, klassyk mukamlaryny kalbyňyz bilen diňlemek medeniýetini, olary ýeterli derejede ýerine ýetirip bilmek ukyplaryny döretmelisiňiz. Diňe şonda siz talantly babalarymyzyň döreden gadymdan dowam edip gelýän çeper däplerimiziň ilerlemegini gazanarsyňyz. Çünki milli saz halkymyzyň baý medeniýetiniň, kämil ruhyýetiniň sedalardaky gözel, çeper keşbi we şonuň bilen birlikde, täze Beýik Döwlet döredijileri bolan jemgyýetimiziň ruhy kuwwaty we iýmitidir.

Eziz okuwçylar, eliňizdäki okuw kitaby size halkymyzyň ynha şeýle gadymy we hemişe nowjuwan ajaýyp mukamlaryň kalby-ňyzdan ýer almagyna kömek berer diýip umyt edýäris. Şonuň bilen birlikde, siz jahan klassyk saz nusgalaryndan hem lezzet alarsyňyz.

Şulary birkemsiz öwrenmek maksadynda okuw ýylymyzyň birinji çärýeginde Surhanderýa-Kaşkaderýa we Buhara-Samarkant saz usullaryny öwrensek, ikinji çärýekde bolsa Horezm mukamlary we Fergana-Daşkent mukam ýollaryny öwreneris. Şonuň ýaly-da, üçünji çärýekde jahan saz medeniýetini, dördünji çärýeklerde bolsa hzirki zaman Özbekistan saz sungaty bilen tanyşarsyňyz.

Sapagyň dowamynda berlen tema boýunça söhbetler guralýar. Şeýle hem, saz diňlemek, sesde aýdyşyk maşklaryny geçirmek, aýdym aýtmak ýalylardan hem giňden peýdalanylýar.

Her bir çärýegiň dowamynda berlen saz sözlügi bilim derejäňizi giňeltmegiňize kömek bermegi mümkin.

ÖZBEGISTAN RESPUBLIKASYNŇ
DÖWLET GIMNI
(Özbek dilinde)

Sözleri *Abdulla Oripowyňky*

Sazy *Mutal Burhanowyňky*

Dabaraly

Ser- qu- yosh, hur o'1- kam, el-

ga baxt, na- jot, Sen o' - zing do'st -lar- ga

yo'1- dosh, meh-ri- bon! Meh- ri- bon! Yash- na- gay

to a-bad il- mu fan, i- jod. Shuh-ra-ting por- la-

sin to - ki bor ja- hon! Ol- tin bu

vo- diy - lar, jon O'z-be- kis- ton. Aj- dod-

lar mar-do- na ru- hi sen- ga yor! U- lug‘

xalq qud- ra- ti jo‘sh ur- gan za- mon, O - lam-

ni mah-li-yo ay- la- gan di - yor! Bag‘ -ri

gan di- yor!

Serquyosh, hur o‘lkam, elga baxt, najot,
Sen o‘zing do‘stlarga yo‘ldosh, mehribon!
Yashnagay to abad ilmu fan, ijod,
Shuhrating porlasin, toki bor jahon!

G a ‘ y t a l a m a :

Oltin bu vodiylar — jon O‘zbekiston,
Ajdodlar mardona ruhi senga yor!
Ulug‘ xalq qudrati jo‘sh urgan zamon,
Olamni mahliyo aylagan diyor!

Bag‘ri keng o‘zbekning o‘chmas iymoni,
Erkin, yosh avlodlar senga zo‘r qanot!
Istiqlol mash‘ali, tinchlik posboni,
Haqsevar, ona yurt, mangu bo‘l obod!

G a ‘ y t a l a m a :

I ÇÄRÝEK

HALK SAZYNYŇ ÝERLI AÝRATYNLYGY

1-nji tema. SURHANDERÝA–KAŞKADERÝA AÝDYM-SAZ USULLARY BARADA DÜŞÜNJE

Surhanderýa-Kaşkaderýa saz usuly diýende asyrlaryň dowamynda şekillenen zähmet aýdymlary, möwsümleýin döp-dessur aýdymlary, çopanlaryň döredijiligi, bagşylaryň sungaty we halk döredijiligine degişli ýene birnäçe aýdyşyk we sazlar düşünilýär. Saz däpleriniň gelip çykyş esaslarynyň gadymy döwürlere degişli bolup, olar dürli ýagdaýlarda, halkyň durmuş ýörelgeleri bilen bagly dürli görnüşlerde, hususan-da, zähmet prosesinde, maşgalada geçirilýän döp-dessur we märekelerde, köpçülikleýin seýil we dabaralarda ýüze çykýandygyny hem belläp geçilmelidir.

Surhanderýa-Kaşkaderýa çäklerinde ýaşayan ýerli ilat uzak döwürlerden bäri çarwaçylyk we daýhançylyk zähmeti bilen meşgullanyp gelýär. Şol sebäpli hem bu ýerlerde zähmet hadysalary bilen bagly aýdyşyklar we çopan sazлары örän

köp döredilipdir. Ilki ukyply şahslar tarapyndan (ýekelikde ýa-da köpçüligiň gatnaşmagynda) aýdylyp, soňra il arasynda agyzdan-agza geçip ýaýran zähmet aýdymlary bize çenli halkyň hatyрасыnda we zähmet tejribesinde saklanyp gelindi. Mundan başga, möwsümleýin дәpler, köpçülikleýin baýramlar we halk seýilleri («Nowruz baýramy», «Çigildem seýli») aýdymlary hem-de çapak-oýun aýdyşyklary we ýene birnäçe köpçülikleýin aýdym-sazlar geçmişden biziň döwrümize miras bolup galdy.

Aýdym-saz mirasynyň ullakan bölegi bolan dessanlary bagşylar öz hatyралary we döredijiliginde saklap, ýerine ýetirip gelipdirler.

Şeýle hem Surhanderýa-Kaşkaderýa adaty saz gurallarynyň hatarynda dombyra, gopuz, çopan tüýdük, sibizik, çaňgopuz we depler uzak geçmişden beýläk ýerle ilatyň arasynda gadyrlanyp, olarda dürli sazlar çalynyp gelinýär.

Dombyra saz guraly Surhanderýa-Kaşkaderýa ýerli sazynda giňden ýaýran bolup, ol bagşy we çopanlar tarapyndan höwes bilen ýerine ýetirilipdir.

- ⊙ Surhanderya-Kashkaderya saz yonelişindäki äydym-sazlardan nusgalar diñläñ

DO MAJOR TIZIGO (GAMMASY)

ÖZBEGISTAN – ENEJAN

(Özbek dilinde)

Sözleri *Kambar Atanyňky*

Sazy *Muhammet Atajanowyňky*

Tiz

Yer, os - mon-ning o- ra - si, O- lam- ning eng

sa - ra - si, av-lod me-ros Va-ta -nim – Qad-ri ba-land

bo's-to - nim. O - na - jon O'z -be - kis - ton,

Jo -na- jon O'z-be - kis - ton.

O- na- jon O'z- be- kis - ton.

Jo - na - jon O'z - be - kis - ton.

Sa - xo - vat - li, fi - do - kor, dun - yo - da eng

bax - ti - yor. So - diq - lik - da bo - lang - ga

ta - nil - gan - san o - lam - ga.

O - na - jon O'z - be - kis - ton,

Jo - na - jon O'z - be - kis - ton.

Yer, osmonning orasi,
Olamning eng sarasi,
Avlod meros Vatanim
Qadri baland bo'stonim.

Saxovatli, fidokor,
Dunyoda eng baxtiyor.
Sodiqlikda bolangga
Tanilgansan olamga.

G a ý t a l a m a :

Onajon O'zbekiston,
Jonajon O'zbekiston.

G a ý t a l a m a :

Oy husnda yetolmas,
Quyosh shaydo, ketolmas,
Ko'k toqingda yulduzlar,
Baxt taratar kunduzlar.

G a ý t a l a m a :

Bir yoningda Jayhundir,
Bir yoningda Sayhundir.
Mehringdir nur tarami,
Bag‘ring dillar oromi.

G a y t a l a m a :

Himmati hayotga teng,
Insonparvar, bag‘ri keng,
Onajon O‘zbekiston,
Jonajon O‘zbekiston.

SURHANDERYA-KAŞGADERYA DESSANÇYLYK DÄPLERI

Dessan edebi-sazly eserdir. Onuñ düzüminde ýazma we şygyr esasynda bölekler bolup, olar mazmun taýdan özara baglanyşykly bolýar.

Surhanderya-Kaşkaderya dessan ýerine ýetirijilerine ş a h y r ý a - d a b a g ş y diýilýär. Bagşylar sungatynda saz ussady, aýdym aýdyançy we saz (domyra) çalyançy birleşen bolýar. Şonuň üçin, bagşylar dessanlaryň beýan edilýän bölegini yhlas bilen, çeper sözläp gürrüň berseler, şygyr böleklerini aýdym şekilinde ýörite içki («boguk») ses bilen aýdylýarlar we munda domburanyň sazyndan goşulyşmak üçin peýdalanýarlar.

Dessanlary ýerine ýetirmek möwsümi esasan güýzüň ahyrynda, oba adamlarynyň daýhançylyk bilen bagly bolan ýygym-düýrüm işlerini gutarandan soň başlanyp, tä ir bahara çenli dowam edýär. Adatda bagşylar ýerli ilat tarapyndan ýörite gurnalan dessançylyk aghamlaryny geçirmek üçin obanyň öýlerinden birine teklipl edilýär. Bu öýe oba adamlary, oba-goňşular hem ýygnanyşyp, bagşynyň dessanalaryny diňleýärler. Beýle aghamlaryň birnäçe güne çenli hem dowam etmegi mümkin. Mundan başga bagşylary maşgala baýram-

laryna, toý-märekelere we başga dabaralary geçirmäge hem teklip edipdirler.

Dessanlary aýtmak kada-kanunlaryna görä ilki bilen tirmeler aýdylypdyr.

Tirme - islendik bir dessan aýdylyp başlanmazýndan öň bagşy tarapyndan aýdylýan aýdym bolup, munda bagşy öz bilýän dessanlaryny gysgaça taryplap berýär we diňleýjilere garap, «haýsy dessandan aýdaýyn» diýip ýüzlenýär, diňleýjileriň islegine görä, bagşy öz bilýän dessanlaryndan bir dessany aýtmaga başlaýar.

Şaberdi Bagşy Baltayew

⊙ “Görogly” ýa-da “Alpamyş” dessanyndan parça diňläň.

HAÝSY DESSANDAN AÝDAÝYN

(Özbek dilinde)

Bagʻshy tirmesi

Howlukmazdan

Ah,

Ter-ma-ni qo'-yay-lik, ay-tay-lik dos-ton, ter-ma-ni

qo'-yay-lik, ay-tay-lik dos-ton, Qu-loq sol-sang

yi-g'il-gan qa-dir-don, Cham-bil bel-di kat-ta da-g'i a-

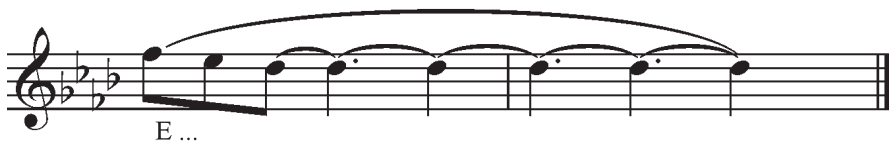
da-ti, O-lam-ga mash-hur-dir Go'r-o'g'li sul-ton,

o-lam-ga mash-hur-dir Go'r-o'g'-li sul-ton.

Go'r-o'g'-li-dan ay-tay-lik-mi bir su-xan?

- ?! 1. “Özbekistan – enejan” aýdymynyň baş daýanç (tonika) perdesini anyklaň?
2. 6/8 takt ölçegine nähili dirižýorluk etmelidigini sag el hereketi bilen görkeziň.
3. Aşakda getirilen “Özbekistan-enejan” aýdymynyň heň jümlesine goşgynyň sözlerini laýyklyk ýazyň.
4. Ýokardaky nota mysalynda haýsy sesleriň arasynda ýarym ton we bitin tonlaryň gelýändigini anyklaň.

5. Surhanderya-Kaşgaderya saz aýratynlygy barada aýdyň.
6. Surhanderya-Kaşgadery adaty sag gurallaryny aýdyp beriň.
7. Bağşylar barada nämeleri bilýärsiňiz?

2-nji tema. BUHARA-SAMARKANT SAZ USULLARY BARADA DÜŞÜNJE

Buhara–Samarkant saz usuly diýende Buhara we Samarkant şäherleriniň we welaýatlarynyň çäklerinde ýaýran saz döplerine düşünilýär. Diýarymyzyň gadymy medeniýet ojalary bolan bu oazislerde halk sazлары, aýdymlary, saz gurallary, çapak oýun-aýdyşlary hem-de kesp sazyna degişli dessançylyk, sazandaçylyk sungaty we mukam nusgalary giň orun tutýar.

Bu usulyň özboluşly taraplaryndan biri-iki dillilik, ýagny özbek we täjik dilleriniň döpleriniň ýüze çykmagydyr. Bu

ýagdaý şu serhetde ýaşap, döredijilik edýän birnäçe şahyrlar, şol sanda, Mujrim Obid, Abdulla Mulhan Buhary, Fitrati Zardozi Samarkandy, Muznib Şawkaty Katdekorganylaryň döredijiliginde, şeýle hem, iki dilde ýerine ýetirip gelinýän özbek we täjik halklarynyň beýik klassyk saz nusgasy bolan Şaşmakom (Buhara mukamlary) toparynda öz beýanyny tapýar.

Iki dillilik däbi halk sazynda başga şekilde ýüze çykýar. Şonuň üçin, käbir halk aýdymlaryny bir wagtyň özünde hem täjik, hem özbek dillerinde aýtmak mümkin. Adatda, aýdymlaryň bentleri özbek dilinde, gaýtalamalary bolsa täjik dilinde bolýar, käte tersine hem bolýar. Mundan başga-da, käbir halk aýdymlaryny özbek ýa-da täjik dillerinde aýtmak mümkinçiligi bardyr. Şeýle hem, diňe bir dilde – ýa özbek, ýa-da täjik dilinde, aýtmak üçin döredilen halk aýdymlary hem duş gelýäri.

Halkyň gündelik durmuş terzinde, baýramdyr toý-tomasalarynda aýdym-saz möhüm orun tutup gelýär. Şol sanda, bahar möwsümi bilen bagly “Güli surh” halk däbi dabaralarynda aýdymlar aýdylypdyr, “Gaýrak oýun”, “Zang oýun” ýaly buharaça tanslar ýerine ýetirilipdir.

▲ Sesi sazlayjy maşklar:

PARAHATÇYLYK BOLSUN

(Özbek dilinde)

Sözleri *Halima Ahmedowanyňky*

Sazy *Hurşida Hasanowanyňky*

Marş tempinde

Bu-lut ko'k-ni qop-la-ma-sin, Qu-yosh kul-sin, Qu-yosh-kul-sin,

1. Quyosh ko'kni qoplamasin,
Quyosh kulsin, quyosh kulsin.
Biz istaymiz bu dunyoda,
Tinchlik bo'lsin, tinchlik bo'lsin.

Qaldirg'ochlar qanotida,
Dunyoga baxt olib kelsin.
Turnalarning bayotida,
Tinchlik bo'lsin, tinchlik bo'lsin.

2. Onajonim allasidan,
Yeru – osmon orom olsin,
Bog'imizga ho'p yarashgan,
Hayot guli hech so'lmasin.

G a ý t a l a m a :

Tinchlik bo'lsin, tinchlik bo'lsin,
Tinchlik bo'lsin, bu dunyoda.
Bolalarning baxti uchun.
Tinchlik bo'lsin bu dunyoda,
Olam to'lsin obod bo'lsin,
Kelajak umidlar haqqi,
Tinchlik bo'lsin bu dunyoda.

Onajonim allasidan,
Yeru – osmon orom olsin,
Bog'imizga xo'p yarashgan,
Hayot guli hech so'lmasin.

 “Parahatçylyk bolsun” (Sözleri H.Ahmedowanyňky, sazý H.Hasanowanyňky) aýdymy arkaly düşünjäni baýlaşdyrmak.

H.Hasanowanyň parahatçylyk temasyna bagyşlanan bu “Parahatçylyk bolsun” aýdymynda asmanymyz elmydama arassa, tebigatymyz gözel, durmuşymyz asuda bolmagy wasp edilýär. Bu temany beýan etmekde kompozitor 4/4 ölçegi, minor we major tonallyklary we şol esasyda öwşün atyp öwüsýän saz aňlatma serişdelerinden önümlü peýdalanypdyr. Bent-gaýtalama şekline eýe bu aýdymyň bendi “re-minor” tonallygynda beýan edilen. Gaýtalamasy bolsa “fa-major” tonallygynda gelip, 2 we 3 sesde aýdylýar. Şu esasyda döredijiniň aýdymda öňe sürýän parahatçylyk taglymyny aýdyň äheň boýaglarynda aýratyn nygtaýar. Aýdymyň gaýtalama bilen tamamlanmagy-da parahatçylyk taglymyny ýene bir gezek nygtaýar.

- ?! 1. Buhara-Samarkant saz usulyňa gysgaça düşünje beriň.
- 2. “Parahatçylyk bolsun” aýdymynda nähili taglym beýan edilen?
  - 3. “Parahatçylyk bolsun” aýdymynt 4/4 ölçegine sag elde dirižyorlyk edip, notalar esasynda (solfejio) ýerine ýetiriň.

3-nji tema. SAZANDA SUNGATY

Buhara-Samarkant saz usulynda sazandarlyk sungaty hem şekillenen bolup, ol aýallaryň döredijiligi bilen baglydyr. Sazanda – bu ýekelikde – aýdýançy bolup, ol elinde gaýrak ýa-da zeň (jaňjagaz) tutup tans oýnaýar, aýdym bentlerini hem aýdýar. Iki-üç aýaldan ybarat depçiler topary bolsa gaýtalamalar bilen goşulyşyp durýar. Diýmek sazanda toparynda (ansambly) jemi üç-dört aýal ýeke sazanda, depçi, gaýtalaýançy gatnaşýar.

Däbe görä, sazanda toparlary öz sungatyny diňe aýal-gyzlaryň arasynda geçirilýän ýygnaňsyk, toý we dürli baýramlarda çykyş edýär. Olaryň repertuary özbek we köpräk täjik dilinde bolan köp

bölümlü oýun-aýdyşyk toparlaryndan ybarat bolýar. Şeýle hem, aýdyşyk aýdymlaryny hem özbek, hem täjik dillerinde aýtmak däbi bar. Adatda, sazanda öz aýdyşygyny agyr, emma dabaraly ruhda beýan edilýän «Toý mübärek» aýdymy bilen başlaýarlar. Soňra ýuwaş jedelleşip barýan tans-oýun aýdyşyklary yzly-yzyna, dyngysyz ýerine ýetirilip başlanýar.

Depçiler hem gaýtalamaklar, hem usullar bilen bilelikde gaýtalanyp durulýar, käte bolsa toparyň dowamynda iki hili düzülişe eýe ritmleri özara baglylykda ýerine ýetirýärler.

BOÝI-BOÝI

Halk aýdymy

Ortaça

Bo'- yi, bo'- yi, bo'- yi, ab- ro'- yash du-
me mo- re. Ni- go- ri no- za- ni- ni ah-
li dar- dam (ey), Ab - ro'-yash du-
mi mo- re. Bo'- yi, bo'- yi, bo'- yi,
ab- ro'-yash du- mi mo- re, Sa-ram- ro gar
bur- ri bo xan- ja- ri tez (ey),

Ab- ro'-yash du- mi mo- re. Bo'- yi, bo'- yi,

bo'- yi, ab- ro'-yash du- mi mo- re.

▲ Sesi sazlamaq üçün maşklary ýerine ýetiriň.

a) **Howlukmazdan**

EÝ NÄZENIN

Mukymy gazaly

Halk sazy

M.M. ♩ = 88-92

Ey no- za- nin, ish- qing bi- lan

de- vo- na-man (o),

Oq- shom- la- ri (yo) uy- qum kel- may (o)

to'l-g'o- na- man (o).

Oq-shom- la- ri (yo) uy-qum kel- may (o)

to'l- g'o- na- man (o).

Pa-ri - lar - dek o-chib yu-zing,

ni-hon bo'l- ding (o), pa-ri- lar-

dek o-chib yu-zing ni- hon

bo'l- ding.

Xud- ba- xud-

ba(o) rash-kim ke- lib (o)

qiz - g'o- na-man (o).

Ey, nozanin, ishqing bilan devonaman,
Oqshomlari uyqum kelmay to'lg'onaman.

Parilardek ochib yuzing, nihon bo'lding,
Xudba-xudba rashkim kelib qizg'onaman.

Kiçi nota mysalynda interwal görnüşlerini anyklaň. Hormatly okuwçylar! Aşakda getirilen nota mysalyndaky sesleriň interwal gatnaşyklaryny anyklaň. Ýatladyp geçýäris, ýökeý interwallar aşakdaky ýaly atlar we sifrlar bilen belgilenýär: prima -1, sekunda-2, tersiýa- 3, kwarta-4, kwinta-5, seksta-6, septima-7, oktawa-8.

1 2 3 4 5 6 7 8

1 2 3 4 5 6 7 8

Z. Islamsikow. Şahymerdan.

Fergana-Daşkent saz usulynda tans heňleri-de meşhurdyr. Bu babatda, şol sanda, “Dilhiraj”, “Andijan polkasy”, “Ferganaça rez”, “Tanawor”, “Uly oýun” ýaly tans heňlerini aýtmek mümkin.

HALK AÝDYMLARY

Fergana-Daşkent saz usulynda halk aýdymlary hem möhüm orun tutýar. Bu aýdymlar tirme, leper, aýdym ýaly aýdyşyklara garanda sesiniň giňligi hem-de heňli, mylaýym sesleri bilen tapawutlanýar. Halk aýdymlary barmak ritminde bolan halk şygyrlary ýa-da aruz ritmindäki klassyk şygyrlar esasynda aýdylýar.

«Tanawar», «Eý näzenin», «Aýdek dolupdyr», «Farzona», «Ol perizat» ýaly halk aýdymlary diňe bagşy-aýdymçylar däl, eýsem hünärmentler we başga hünär eýeleri tarapyndan hem ýerine ýetirilýär. Şeýle hem, bu görnüşdäki aýdymlar aýal-gyzlar tarapyndan hem «içerde» aýdylýar. Şol sanda «Çemen içre», «Tanawar», «Gara saçym» ýaly aýdym ýollary dutar bilen aýal-gyzlar tarapyndan söylüp ýerine ýetirilýär.

Aýdymlar, däbe görä, dürli ýygyn we mejlislerde, toý-baýramlarda we başga halk dabaralarynda ýerine ýetirilýär.

Çayhanalarda bolsa aýdymçylaryň döredijilik ýaryşlary hem geçirilip durulýar.

Tanyml aýdymçylaryň hatarynda Mämetbaba Setdarow, Baltabaý Rejebow, Erkakary Karimow, Artykhoja Ymamhojaýew, Rasulkary Mamadaliýew, Jorahan Sultanow, Mamurjan Uzakow, Mukarrama Azizowa, Zeýnep Pälwanowa, Myratjan Ahmedow, Tawakkal Kadyrow, Fattahhan Mamadaliýew, Orifhon Hatamow ýaly meşhur sungat işgärleriniň adyny hormat bilen dile alýarys.

TANAWORI

Halk aýdymy

Qo-ra so- chim

Qo- ra so- chim

o- sib qo- shim- ga tush-

di.

Ne sav- do -lar me- ning bo- shim-

ga tush-di (yo) yor.

DAŞKENT ŞÄHERIM

(Özbek dilinde)

Sözleri Polat Möminiñki

Sazy Nadim Narhojayewiñki

Ortaça

O- lin- sa- ham no-ming tosh-dan,
 Meh- ring se- ning nur - qu-yosh- dan.
 Sa-lo- bat- li qad- du bas- ting,
 Qar-dosh- lik- dan kul- gan bax- ting,
 Tosh - kent shah- rim,

tosh- qin shah- rim, O'- zing- dir-
 san yu- rak- bag'- rim.
 Tosh- kent shah-rim, tosh-qin shah-
 rim, O'- zing- dir- san
 yu- rak- bag' rim. Tosh-kent shah -
 rim.

Olinsa ham noming toshdan,
 Mehring sening nur —
 quyoshdan.
 Salobatli qaddu basting,
 Qardoshlikdan kulgan baxting.

Toshkent shahrim,
 toshqin shahrim,
 O'zingdiansan yurak-bag'rim.

Chaman nusxa yasangansan,
 Saodatdan yashargansan.
 Yulduz kabi charaqlaysan,
 Baxtim bo'lib yaraqlaysan.

Toshkent shahrim,
 toshqin shahrim,
 O'zingdiansan yurak-bag'rim.

Dong yoygansan tarixlarda,
 Nomdorimsan ta'riflarda.
 Paxtakorga shon shahrimsan,
 Mehmondo'stim, non shahrimsan.

Toshkent shahrim, toshqin shahrim,
 O'zingdiansan yurak-bag'rim.

- ?!
1. “Tanavor” aýdymy nähili saz gurallarynyň gatnaşmagynda ýerine ýetirilýär?
  2. Fergana-Daşkent saz usulynda meşhur aýdymçylarynyň atlaryny aýdyň.
  3. “Daşkent şäherim” aýdymynyň goşgusyny ýat tutuň.

5-nji tema. ULY AÝDYM WE ÝALLAÇYLYK SUNGATY

Jorahan Sultanow

Uly aýdym Fergana-Daşkent saz usulynyň özboluşly aýratynlyklarynyň biridir. Çünki, kesbi saza degişli bu aýdym žanry başga ýerli usullarda duş gelmeýär.

Uly aýdym – uly göwrümlü we heňleri giň deme niýetlenen aýdym bolup, ol ýeke bagşy-aýdymçy ýada 2-4 demdeş (hamnafas) bagşylar tarapyndan aýdylýar. Munda goşulýşýan saz gurallary ulanylmaýar. Uly aýdymlaryň proza esaslaryny aruz ritminde bolan dini-filosofik, söýgi, öwüt-nesihat ýaly temalardaky şygrylar (Lutfiý, Sakkokiý, Nowaýy, Mukymy, Furkat, Misgin, Habibi we başgalaryň) nusgalary düzýär. Bu görnüşli aýdymlar ösen sazlara eýe bolup, adatda erkin ritm ölçeg esasynda badihawiýlik (çeperçilik) aýratyn-lyklary bilen aýdylýar. Bu žanryň «patnusaky aýdym», «likobi aýdym» ýaly başgaça atlary hem mälim, ýagny bagşylar aýdýan wagtynda ellerinde padnos ýada tarelka alyp durýarlar.

Baltabaý bagşy, Hemrakulkary, Mamadbaba Setdarow, Akbarkary Haýdarow, Erkakary Karimow, Jorahan Sultanow, Mamurjan Uzakow ýalylyr uly aýdymlaryň ussat ýerine ýetirijileridi. Olaryň ýerine ýetiren «Köp erdi», «Bir gelsin», «Eý dilberi jananym», «Azaşdym men», «Dostlar», «Ýabany Çorgoh» ýaly uly aýdymlar giň diňleýjiler köpçüligine gowy mälimdir.

Soňky ýyllaryň dowamynda käbir uly aýdymlary saz gurallarynyň kömeginde ýerine ýetirmek hem ulanylyp başlandy. Munda «Mehnat ähli», «Eý dilbari jananym», «Özbekistan»

ýaly uly aýdymlyry mysal getirmek mümkin. Şeýle hem uly aýdymlyry aýratyn saz guralynda, meselem tüýdükde ýerine ýetirmek däbi hem emele geldi. Bu orunda Ysmaýyl tüýdükçi, Abdukadyr tüýdükçi we Seyitjan Kalonowlar ýaly ussat sungat işgärlerimiziň hyssmatlary uly.

Fergana-Daşkent sazynda aýal-gyzlaryň döredijiligi önümlü bolup, olaryň arasynda tarapma-tarap bolup leper aýdyşyklar, dürli aýdymlyry aýtmak, toý-baýram aýdymlyry bolan ýar-ýar, gelin salam we ölenleri aýtmak giň ýaýran. Bularyň içinde, esasan, ýallalar söýlüp ýerine ýetirilýär.

Ýalla – by bent - gaýtalama görnüşine eýe aýdyşyk bolup, ol tansa düşüp aýdylýar. Munda ýekelikde aýdýan ýallaçy dep sesine goşulyp tansa düşüp bentleri aýtsa, gaýtalamalary gatnaşýanlar goşulyşyp aýdýarlar. Mundan başga Buhara–Samarkant sazandalary we Horezm halpalarynyň sungatyna ýakyn bolan ýallaçylar hem bolup, olar ýekelikde ýa-da ansambl görnüşinde bolýarlar.

Ýeke görnüşdäki ýallaçy, adatda, öz aýdyşyklaryna dutar ýa-da dep sazynda goşulyşýar. Ýallaçylar ansambly bolsa 2-3 aýaldan ybarat bolup, diňe depiň goşulyşmagy bilen aýdýarlar. Aýal-gyzlar ýygynynda gatnaşýan ýallaçylaryň repertuary esasan aýdym, leper, ýalla we toý aýdymlyryndan düzülen bolýar.

ÝALLAMA-ÝARYM

Ortaça

Özbek halk ýallasy

Qal-dir-g'och qo- ra e- kan, qa- no- ti o-
la e- kan, yosh-lik-daber- gan ko'n-gil ay- ril- mas ba-
Naqarat:
lo e-kan. Yal-la-ma-yo-rim, yal-lo-la, yal-lo- la-
shay-lik, be-dod-la - shay-lik, uch-ta, to'rt-ta
bir bo'- lib, ro- hat- la- shay- lik

Patnisaki áydymlar baradaky täsirleri baýlaşdyrmak.

Uly áydym žanry Fergana-Daşkent mukam ýollaryna, aýratynam áydym ýollarynyň öwjüne duýarly täsir edipdir. Galyberse-de, şeýle täsirlenme prosesinde iki žanr hem (uly áydym+mukam) aýratynlyklaryny özünde jemläň ýabany mukam žanry hem emele gelipdi. Munda Fergana-Daşkent mukam áydym nusgalaryny goşulyşyp saz guralysyz, uly áydyma kybapdaş erkin usulda áydylyşy nazarda tutulýar. Meselem, “ýabany mukam” jümlesi “usulsyz mukam” manysynda hem ulanylýar. Şoňa görä, meselem, “Uşşak” áydym ýolunyň usulsyz (uly áydym usulynda) ýerine ýetirilmegi “Ýabany Uşşak, şeýle hem “Çargoh” ýo-

ly – “Ýabany Çargoh” ýaly atlandyrylýar. Käte “Ýabany” sözüniň ýerine “Patnisaki mukam” düşünjesi hem ulanylýar, ýagny “Patnisaki Çargoh”, “Patnisaki Baýat” ýaly. Bu babatda “patnis” sözüniň ulanylmagy-da uly aýdym usulyndaky ýerine ýetirmä ýşaratdyr. “Ýabany mukam”larda Lutfiý, Sakkokiý, Nowaýy, Mukymy, Furkat, Miskin, Habibiý we başga nusgawy şahyrlaryň aruz agramly şygryýet nusgalary ulanylýar.

- ?! 1. Uly aýdymyň atlaryny anyklaň:
 • Ýabany Çargoh, Eý dilberi janany, Bir kelsun, Güli surh, Zirafkand, Gülüzarym, Sawti Çargoh.
 2. Ýallaçylyk sungatynda nähili aýdymlar ýerine ýetirilýär.
 3. Uly aýdym haýsy saz usulyna mahsus?
 4. “Daşkent säherim” aýdymynyň heň – perdelerinde bar bolan ýarym ton we bitin ton aralyk sesler nähili anyklanýar?
 5. Aýdymyň gaýtalamasy we üç bent goşgusyny ýat tutuň.
 6. Aşakdaky nota düşeginiň ölçeg sanawyny anyklaň hem-de olary çapak arkaly (hasaba otnositel) aňladyň:

7. Aşakdaky gözeneklerde ýerleşýän harplary özara birleşdirmek arkaly adalgalary tapyň.

S	A	M	A	R	Q	A	N	D
S	S	O	Z	D	O'	M	B	I
I	D	N	A	Y	A	N	A	R
B	A	Q	O	R	Q	A	Y	Y
I	D	O	S	T	O	N	K	U
Z	Q	A	R	S	A	K	S	A
I	O'	Y	I	N	R	A	Q	R
Q	Q	O'	SH	I	Q	D	O	I

6-njy tema. HOREZM SAZ USULY BARADA DÜŞÜNJE

Horezm saz usuly – bu şu oazsidäki halkyň aýdym we leperleri, dürli däpler, tomaşa we tans sazlary hem-de dessançylyk, aýdymçylyk we mukam sungaty ýaly kesbiý saz däplerinden düzülen. Özbek sazynyň düzüm bölegi bolan Horezm sazy şol bir wagtda özgeçe täsirli bolup onuň mälim derejede türkmen we azerbaýjan sazyna ýakyn taraplary hem bardyr.

Horezm sazynyň özboluşlylygy onuň däbe öwrülen saz gurallarynda hem ýüze çykýar. Meselem, bulamon üflenip çalynýan saz guraly bu usulda giňden ulanylýar. Ol başga ýerli usullar üçin degişli däl. Bulamon – tut agajyndan ýasalan kiçi surnaý görnüşindäki saz guraly bolup, onda ýekelikde we ansamblar düzümünde ýerine ýetirmek mümkin.

Horezmde Kawkazyň meşhur saz gurallary hem giň ýaýran. XIX asyryň ahyrlaryndan başlap bolsa «garmon» saz guraly hem ulanylyp başlapdyr. Oňa «saz» diýipdirler. Bulardan başga Horezm sazyna ähli özbek halk saz gurallary diýen ýaly (dutar, tanbur, gyjak, tüýdük, goşatüýdük we başgalar) ulanylýar. Diňe dombura kem ulanylýar.

Horezm saz usulynda tans we umuman oýun hereketleri bilen bagly sazlar saldamly orun tutýar. Tans – oýum sazlaryny birnäçe görnüşe bölmek mümkin:

1. Halkyň arasynda ýaýran tanslar. Olaryň esaslaryny «Lezgi», «Ganji Garabag», «Ufori» ýaly sazlar düzýär.

2. Derbazlaryň oýun sazlary. Olary «Ýelpeselendi», «Ufori Ýelpeselendi» ýaly sazlar düzýär.

3. Gyzykçy we masgarabazlaryň oýun sazlary. Bu sazlara «Çagallak», «Az-az», «Az-azyň tizi», «Horezmçe», «Ýüz bir», «Ot eroni», «Surnaý ýoly» ýaly nusgalary bar.

Horezm tans we oýun sazlary köplenç baýram, seýillerde ýerine ýetirilýär. Geçmişde bolsa Hywa hanlygynda geçirilen Halk seýili günleri «Howply oýun» atly toparyň mazmunynda hem görkezilipdir. «Howply oýun»da guşlar we oý haýwanlarynyň hereketleri (meselem, «At oýny», «Sülgün oýny», «Kepderi» we b.) hem-de «Alma ýygmak», «Kempir», «Görnary» ýaly medeni sahnalar saz bilen bilelikde komik hereketler arkaly görkezilipdir.

HOREZM LEZGISI

Halk sazy

Şadyýan

ŞADYÝANA

(Özbek dilinde)

Sözleri *Nurmuhammet Israilownyňky* Sazy *Hurşida Hasanowanyňky*

Dil - da shod - lik,   til - da   qo' - shiq

kuy - lay - miz   yo -   na,   yo - na,   Bay - ra - mo - na

ku -   yi - miz,   Yur - tim - da   sho -

di - yo - na, Se - vin - chi - miz, dos - ton - dir,
 Tin - chi - miz hur, za - mon - dir,
 shod - li - gi - miz dos - ton - dir, Tin - chi - miz hur
 za - mod - dir
 Hey! O' - g' il qiz - lar
 o' y - nagn shox, kuy - lang sho' x
 Dil - da g' am - ga o' - rin yo' q, Hus - ni a' - lo
 gul di - yor, Bax - ting kuy - lab qo' l - da tor,
 Bax - ting kuy - lab qo' l - da tor.
 Dil - da shod - lik, til - da qo' - shiq'

kuy - lay - miz yo - na, yo - na, Bay - ra - mo - na
 ku - yi - miz, Yur - tim - da sho -
 di - yo - na, Se - vin - chi - miz, dos - ton - dir,
 Tin - chi - miz hur, za - mon - dir,
 shod - li - gi - miz dos - ton - dir, Tin - chi - miz hur
 za - mon - dir. Hey!
 Zar - qu - yosh - ga teng biz - ning
 bo' - yi - miz. Yurt - da bu - kun
 to - yi - miz, Do - im se - vinch
 kuch - ga to'l. Ti - la - gi - miz o - mon bo'l.

O - na va-tan o - mon bo'!

Dil - da shod-lik, til - da qo'-shiq,

kuy-lay-miz yo - na, yo - na, Bay -ra- mo-na

ku - yi - miz, Yur - tim - da sho-

di - yo - na, Se- vin-chi -miz, dos - ton - dir,

Tin- chi- miz hur, za- mon- dir, shod- li - gi - miz

dos - ton - dir, Tin-chi - miz hur za - mon - dir

2

G a ý t a l a m a :

Dilda shodlik, tilda qo'shiq,
 Kuylaymiz yona-yona,
 Bayramona kuyimiz,
 Yurtimda shodiyona.
 Sevinchimiz dostondir,
 Tinchligimiz — hur zamondir.
 Shodligimiz dostondir,
 Tinchligimiz — hur zamondir.

1. Hey!

O'g'il-qizlar o'ynang
sho'x kuylang sho'x,
Dilda g'amga o'rin yo'q,
Husni a'lo hurdiyor,
Baxting kulab qo'lda tor!

2. Hey!

Zar quyoshga teng bizni bo'yimiz,
Yurtda bu kun to'yimiz,
Doim sevinch kuchga to'l,
Tilagimiz omon bo'l
Ona vatan omon bo'!

?!
••

1. Nähili tans sazlariny bilýärsiñiz? Atlaryny aýdyň.
2. “Şadyýana” aýdymynyň saz-heñlerinde ulanan interwallary anyklaň, dep usulyny “bum-bak” arkaly aňladyň.
3. “Sol” notasyndan ýokary garap major seshataryny düzüň.

7-nji tema. HOREZM DESSANÇYLYK DÄLERI

Horezm dessançylyk mekdebi öz дәplerine eýe bolup, onuň başga ýerli dessançylyk mekdeplerinden (meselem, Surhanderýa-Kaşkaderýa dessançylyk дәplerinden) tapawutly taraplary bar. Bu tapawutlar esasan, aşakdakylardan ybarat:

a) Horezm dessanlary (içki) «boguk ses»de дәl-de «açyk ses» usulynda aýdym görnüşinde aýdylýar.

b) Birnäçe ýerli dessançylyk mekdeplerinde dombyra sazyna goşulyp aýdylsa, Horezm dessançylygynda dutardan peýdalanylýar. Şeýle hem, dessan aýdylanda ýerine ýetirijiler ansambly gatnaşýar. Munda ussat-bagşy dutar, tar ýa-da rubapda, galanlary bolsa gyjak, bulaman we käte dep sazlariny goşulyşyp durýarlar.

ç) Horezm dessançylarynyň repertuaryny, esasan, «Şasenem we Garyp», «Görögly», «Gündogmys», «Bezirgen», «Aşyk Aýdyň» ýaly dessanlar düzýär. Emma Horezm dessançylygynda gahrymanlyk dessanyna degişli «Alpamyň» nusgasy duş gelmeýär.

Horezm dessançylygynyň uly wekilleriniň hatarynda Ahmet bagşy, Balabagşy, Rozymbek Muradow, Kalandar bagşylaryň adyny aýtmak gerek

Bala bagşy Abdullayew

Horezm saz usuly çäginde dessionlary garmon(saz)da ýerine ýetirmek däbi hem bolup, munda dessionlar bir bütewi şekilde däl, ondan alnan parçalar we tirmeler aýdylýar.

Horezmde bu görnüşdäki ýerine ýetirijilere sazçy ýagny Gurban sazçy, Kadyr sazçy diýip aýdýarlar. Şonuň ýaly-da, aýal-halpa sungat işgärleri tarapyndan hem dessionlaryň käbir aýdymnamalary şeýdip aýdylýar.

● “Görogly” dessionyndan “Owazyň seni” aýdymyny diňläň.

OWAZYŇ SENI

Howlukmazdan

(Özbek dilinde)

Xalq o'zi yet-qiz-gan
a-ziz meh-mo-nim, bo-la-ma o'x-
shay-di o-vo-zing se-ni. Tez xa-ba-rin
ber-gil chiq-mas-dan jo-nim,
o'g'-li-mao'x-shay-di o-vo-zing se-ni,
bo-la-ma o'x-shay-di no-li-shing se-

O'g'lim ketib sulton boshim xor o'ldi,
 O'g'limni ko'rmakka ko'nglim zor o'ldi,
 Yig'lamoqdin ikki ko'zim ko'r bo'ldi,
 O'g'lima o'xshaydi ovozing seni,
 Bolama o'xshaydi nolishing seni.

ENE DILIM – ÖZBEK DILIM

(Özbek dilinde)

Sözleri *Polat Möminiñki*

Sazy *Farhod Alimowyñky*

Ortaça tempde

Ti - lim chiq-qan so'- zing bi- lan,

Di- lim rav-shan o'- zing bi- lan.

Faxr e- ta-dur xal-qim - e-lim, Faxr e- ta-dur

xal-qim - e- lim, O'z-bek ti-lim - o- na ti- lim.

O'z-bek ti-lim - o- na ti-lim.

Ya- go- na- san Va- tan mi- sol,
 Sen-dan top-dim bax-tu iq- bol,
 Mak-ta- bing-da ol- dim ta'-lim, mak-ta-bing-da
 ol-dim ta'-lim o- na ti- lim o - na ti-lim
 o-na ti-lim o- na ti - lim
 Na- vo- iy- dan me-ro- sim- san,
 ja- rang-la-gan o-vo - zim- san,
 Yu-ra- gim-da zav-qim lim-lim,

O-na- ti- lim - o'z- bek ti-lim

Yas -sa-viy-ning xi-to - bi-san, Qo-di - riy- lar

ki- to- bi-san, ey o'-zim-ning mus-ta- qi-lim,

o- na ti- lim - o- na ti- lim.

O- na ti- lim - o- na ti- lim.

Sen-dan a- yon o'z- bek- li- gim yax-shi-lar-ga

ko'z-dek - li- gim, ber-ding o-dob, ber-ding bi-lim

O'z-bek ti-lim o-na ti-lim

O'z - bek ti- lim o - na ti - lim.

Tilim chiqqan so‘zing bilan,
Dilim ravshan o‘zing bilan.
Faxr etadur xalqim-elim,
O‘zbek tilim — ona tilim.

Yagonasan Vatan misol,
Sendan topdim baxt-u iqbol.
Maktabingda oldim ta’lim,
Ona tilim — ona tilim.

Juda qadim — sharqonasan,
Asli zoti turkonasan.
Sen tufayli to‘ldi aqlim,
Ona tilim — ona tilim.

Navoiydan merosimsan,
Jaranglagan ovozsimsan.
Yuragimda zavqim lim-lim,
O‘zbek tilim — ona tilim.

Yassaviyning xitobisan,
Qodiriylar kitobisan.
Ey o‘zimning mustaqilim,
Ona tilim — ona tilim.

Sendan ayon o‘zbekligim,
Yaxshilarga ko‘zdekligim.
Berding odob, berding bilim,
O‘zbek tilim — ona tilim.

Fergana-Daşkent saz usulyndan Horezm saz yerine yetirijilik usulyny tapawutlandyrmak.

Fergana-Daşkent saz amalyetinde ähli diyen yaly halk saz gurallary, şol sanda, dutar, tanbur, rubap, çeñ, sato, gyjak, naý, goşnaý, surnaý, kernaý, dep, nagara we başga sazлары görmek mümkin. Bu sazlar ýagdaýa garap, ýekelikde ýa-da ansambl görnüşinde bolýar. Hususan-da, köpçülikleýin baýram, halk dabaralary we toý dâp-dessurlarynda surnaý, kernaý, nagara we deplerden ybarat asnamblyň sazлары ýaňlansa, öý-hojalyk şertlerinde bolsa sedalanyşy beýlekilerden ýumşak saz gurallary – dutar, tanbur, gyjak, goşnaý we başgalar ulanylýar. Áydym áydýan bagşylar köplenç dutar we tanbur goşulyşyp yerine yetirýärler.

Horezm saz usulynda-da şular yaly saz gurallary bilen birlikde ýene bulaman, garmon we kawkaz tary giñden ulanylýar. Şol sanda, halfalaryň dürli áydymларыna garmon saz guraly goşmaça hökmünde ulanylýar. Tar saz guraly bolsa mukam, suwara we dessan yerine yetirijiliginde goşulýan saz gurallarynyň arasynda öñdäki orunda durýar. Şunuň bilen birlikde bulaman, garmon we tar sazлары dürli ansambllaryň düzüminde-de ulanylýar.

8-nji tema. HOREZM ÁYDYMÇYLYK SUNGATY

Horezmde áydymçylyk sungaty has ösen bolup, áydymçylara halk arasynda köpräk «göýändä» diyýärler. Áydym žanrynyň möhüm taraplaryndan biri, ol esasan klassyk sygyr nusgalaryna esaslanýar. Saz-heñleri bolsa áydym we leperlere görä giñ ösen bolup ses belentligi (diapazony) bir oktawa we ondan artyk bolýar.

Madrahim Şirazy

Horezmde «Suwara» ady bilen mälim we meşhur aýdym toraplary bardyr. «Suwara» sözi pars-täjikçe bolup, atly manysyny aňladýar. Ussatlar Suwara aýdym ýollaryny «at toýnagynan emele gelyän dürli ritmik gurluşdaky usullar we olara esaslanan sazлары» aňladýar diýip, nygtaýarlar.

Horezm «Suwaralary» Nowaýy, Meşrep, Nadyra, Agahy, Munis, Awaz Otar, Bedil ýaly şahyrlaryň şygrylary esasynda aýdylýar.

Horezmde «Suwara» ýerine ýetirijileriniň didalişma ýa-da diýdeleşme diýlip atlandyrylýan özboluşly ýaryşlary geçirilip durulýar. Beýle ýaryşda gatnaşýan birnäçe aýdymçynyň her biri ilkinji aýdymçynyň teklip eden aýdym-sazyna täze şygrylar düzüp gezekli-gezegine aýdýarlar. Bu döredijilikli wezipäni belent ukyplylyk bilen ýerine ýetiren aýdymçy didalişma ýaryşynda ýeňiji hasaplanýar.

Suwaralaryň meşhur ýerine ýetirijileriniň hatarynda Hajyhan Baltaýew, Madrahim Ýokubow (Şirazy), Kämiljan Ataniýazow ýaly ýerine ýetirijileriň atlary aýratyn hormat bilen dile alynýar.

Horezmde «Suwara» aýdym ýollarynyň iki topary meşhur bolup, olar aşakdaky ýaly atlar bilen atlandyrylýar:

1. Oň iki Suwaradan ybarat Sawti Suwaralar topary. Bu topardaky her bir Suwara rim sifri bilen belgilenýär. Meselem, Sawti Suwara I, Sawti Suwara II, Sawti Suwara III, Sawti Suwara IV, Sawti Suwara V we başgalar. Bu topardaky ähli Suwaralar $6/8$ ölçeg ritmindäki dep usullary bilen ýerine ýetirilýär.

2. Suwaralaryň ýene bir toparyny uly şekilli Suwaralar toplumu düzýär. Bu Suwaralar toparyndaky her bir Suwaralaryň ýörite ady bolup, olar Suwara, Çapandozi Suwara, Ýakparda Suwara, Huşparda Suwara Kajheň Suwara diýip atlandyrylýar. Bu Suwaralarda $6/8$, $3/4$, $3/8$ ritm ölçegleri we olara laýyk dep usullary ulanylýar.

● “Sawti Suwara” I diňläň.

 “Galabendi” sazyny notalar esasynda (agras tempde) ýerine ýetiriň.

GALABENDI

Ortaça tiz

Özbek halk sazy

The musical score for Galabendi is written in 2/4 time on five staves of treble clef notation. The melody consists of eighth and quarter notes, with a key signature of one flat (B-flat). The piece concludes with a double bar line and repeat dots.

- ?! 1. Fergana-Daşkent saz usuly barada nämeleri bilýärsiňiz?
•• 2. Uly aýdym barada umumy düşüňjäňizi aýdyň.
3. Horezm saz usuly barada düşüňje beriň.
4. Horezm halk tanslarynyň atlary nähili?
5. Horezm dessançylyk mekdebiniň özboluşly taraplaryny häsiýetlendirin.
6. Fergana-Daşkent instrumental sazy barada nämeleri bilýärsiňiz?

II ÇÄRÝEK

MUKAMLAR BARADA UMUMY DÜŞÜNJE

1-nji tema. MUKAM DÜŞÜNJESI. ŞAŞMAKOM

Mukam sungaty özüniň köp asyrlyk taryhyna eýe. Bu görnüşdäki saz sungaty agzeki görnüşde kemal tapyp gelen we nesilden-nesle «halypa-şägirt» däpleri arkaly miras bolup geçip gelen kesbiý saz (şeýle hem, ussatlar sazynyň) beýik nusgalarydyr. Professional sazyny ilkinji şekillenmeginde bolsa ilki «köşk medeniýeti» möhüm orun tutupdyr. Çünki, irki döwürlerde halkyň arasyndan ýetişip çykan talantly sazandalar han köşklerinde (ýa-da emeldarlaryň öýlerinde) sazanda bolup hyzmat etmek üçin teklip edilipdir. Hut ynha şeýle ýagdaý we şertler şol döwürlerden başlap kesbiý saz şekillenip başlapdyr. Diýmek, geçmişde mukam sungaty bilen esasan professional sazandalar (kompozitor, hünärmen sazandalar, hünärmen aýdymçylar) ýörite meşgullanyp güzeran geçiripdirler.

«Mukam» sözi asly arapça bolup, köp manylary şol sanda, «oron», «ýer», «dereje», «mertebe», «ýaşaýan ýeri» ýaly düşünjeleri aňladýar. Onuň ilkinji saz aňlatmasy bolsa «saz esbaplarynda ses emele getirýän ýer»¹ (I.Rajabow), ýagny perde manysyna baglydyr. Ýene köp mazmun taraplary hem edil şu perdelere aýrylmaz baglanýar: mukam – bu kämil perdeleriň birleşmesi we dep usullarynyň gatnaşmagynda döredilen saz we aýdymlaryň jemlenmegidir.

Häzir Özbegistanda mukamlaryň üç görnüşi bar bolup, olar aşakdaky ýaly atlandyrylýar:

1. Şaşmakom.
2. Horezm mukamlary.
3. Fergana–Daşkent mukam ýollary.

Şaşmakom – bu Alty mukam diýeni bolup, ol aşakdaky mukamlardan ybarat:

- I. Buzruk – manysy “uly”, “ulug”, “beýik”.
- II. Rast – manysy «dogry», «çyn», «hakyky».

¹ Rajabow I. Maqomlar. – Daşkent, 2006. 63-nji sah.

III. Nawo – manysy «saz», «gamgyn saz».

IV. Dugoh – manysy «iki orun», «iki ýer», «iki perde».

V. Segoh – manysy «üç orun», «üç ýer», «üç perde».

VI. Irak – manysy şeýle atly arap döwletine görä.

Şaşmakom XVIII asyryň ortalarynda Buharada saray kesbiý sazandalary we saz öwreniji alymlar tarapyndan Alty mukamdan ybarat topar görnüşinde şekillenipdi. Munda alty dürli kämil perde – tuzuklar birleşmesi baş faktor görnüşinde alnyp, olaryň yzygiderli tegelek usullary bilen (birleşmegi) birligi esasynda döredilen saz gurallary we aýdym ýollary aýry-aýry toparlara birleşdirilen. Diýmek, Şaşmakom, iň birinji alty sany kämil perdeleriň jemini aňladýan eken. Mukam sazy we aýdym toparlary bolsa ynha şu kämil perdeleriň mälim tegelik usullary bilen uýgunlaşmagy netijesinde emele geldi.

Şaşmakomdaky her bir mukam iki uly bölümden – saz we aýdym ýollaryndan ybarat bolup, olary diňe halypa-şägirt mekdebinde bilim alan tejribeli sazandalar we professional aýdymçy bagşylar kämil ýerine ýetirip bilýärler.

Mukamlary baş çyzykly nota esasynda ýazyp almak işleri XX asyryň dowamynda birnäçe gezek amala aşyryldy. Esasan, tanymal kompozitor we etnograf W.A.Uspenskiý (1879-1949) XX asyryň 20-nji ýyllarynda Buharada mukamçy ussat-bagşy Ata Jalol Nasyr we tanburçy Ata Gyýas Abduganylaryň ýerine ýetirmeginde saldamly Alty mukam baglanyşygyny nota ýazuwlarynda ilkinji gezek ýazýar. Şeýle hem, akademik Ýunus Rajabiý (1897-1976) hem Alty mukam baglanyşygyny iki gezek 50-nji ýyllar we 60-70-nji ýyllaryň dowamynda nota ýazgylarynda çapdan çykardy.

● *Şaşmakomdan nusgalar diňläň.*

SA I UG H

M.M. ♩ = 72

“Dugoh” mukamyndan

The image shows a musical score for the 'Dugoh' mode. It consists of two staves. The top staff is a treble clef with a key signature of one sharp (F#) and a 2/4 time signature. The melody is written in eighth and quarter notes. The bottom staff is a bass clef with a 2/4 time signature, showing a simple accompaniment pattern of quarter notes and rests.

△ “Sawti Kelan Skynamasy” mukam aýdymyny üç beýt gazal esasynda (tekste garap) ýerine ýetiriň.

SAWTI KELAN SAKYNAMASY

Babur gazaly

“*Rast*” mukamyndan

M.M. ♩ = 108

Kel- tur- sa yuz ba- lo- ni o'- shal

be- va-fo men-ga,

Kel- sun, a-gar yu-zum-

ni e- vur- sam ba- lo men-ga.

Net-gay- men ul ra-fiq bi- la- kim qi- lur ba-se,

Meh- ru va- fo ra- qib- g'a, jav-

ru ja- fo men-ga. Be- go- nabo'l-sa

aql me-ni tel- ba-din ne tong,

Chun bo'l-di ul pa- ri - si- fa- tim

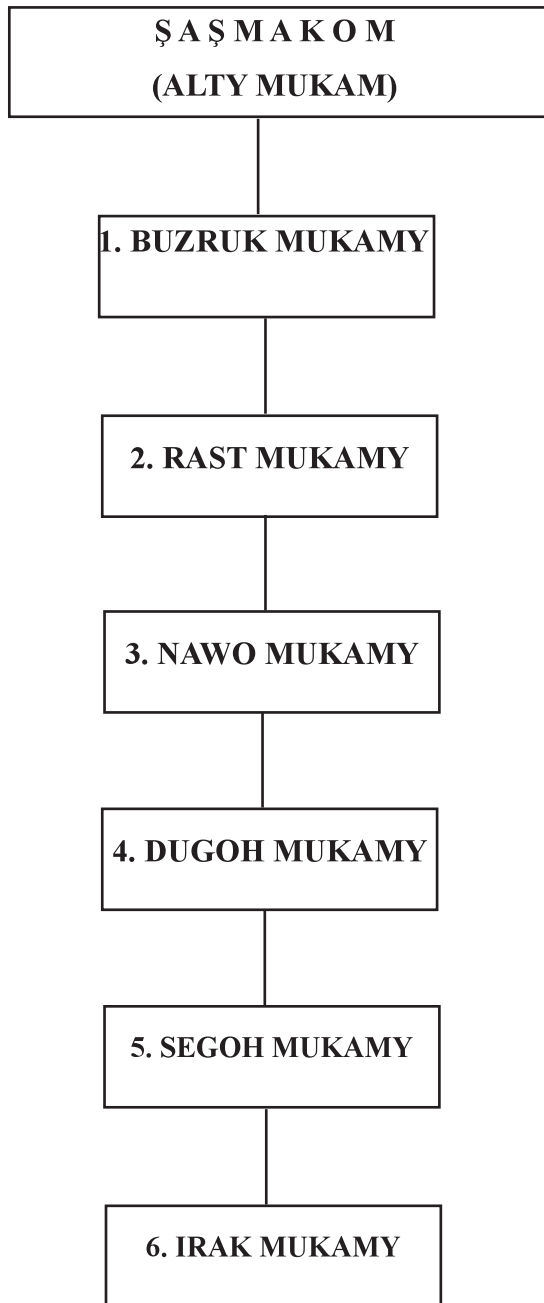

o- shi- no men- ga.

Keltursa yuz baloni o'shal bevafo menga,
Kelsun, agar yuzumni evursam balo menga.

Netgaymen ul rafiq bilakim qilur base,
Mehr-u vafo raqibg'a, javr-u jafo menga.

Begona bo'lsa aql meni telbadin ne tong,
Chun bo'ldi ul parisifatim oshno menga.

ALTY MAKAM BARADA

Şaşmakom ulgamyndaky her bir mukam iki uly bölümden, ýagny müşkilot (saz guraly) we proza (aýdym) ýollaryndan düzülýändigini bilýärsiňiz. Goşmaça hökmünde ýene aşakdakylar bilen tanşyp bilersiňiz.

Mukamlaryň aýdym bölüminden orun alan Sarahbor, Talkyn, we Ufar atly aýdym ýollaryny ýerine ýetirýän her bir sazandadan aýdym sungatynyň çylşyrymly we kämil nusgalaryny ýüze çykarmak talap edilýär. Muny gazanmak üçin bolsa sazyň «halypa-şägirt» däbi ulanylyp gelinýär. Bu däbe görä mukamçy halypa öz sungatyny öwretmek we şeýlelikde miras galdyrmak ugrunda özüne ukyply şägirt saýlaýar. Şägirt halypasynyň mukam aýdymçylygy ugrundaky ussatlygyny köp ýyllaryň dowamynda (7-10 hatda 10-15 ýyl) ädimme-ädim eýeläp barýar. Bu hadysada nota ýazuwlary hem ähmiýetli bolup, şägirtler halypalarynyň göreldele ýerine ýetirişlerini esasan, «diňlemek, aňmak» bilen hatyralaryna möhürläpdirler we ýörite maşklar arkaly olary amalyýetde özleşdirip barypdyrlar. Şeýle hem, mukam aýdymlarynda ulanylap aruz ritmindäki birnäçe şygryýet (Lutfýý, Sakkokiý, Atoýý, Hapyz, Jamy, Nowaýý, Babur, Meşrep we başgalaryň döredijiligi) nusgalaryny ýat tutmalydy. Mundan başga-da, goşulyşýan sazalaryň hataryna dep usullaryny hem-de dutar we tanbur ýerine ýetirijiligini ýokary derejede özleşdiripdirler.

- ?! 1. Şaşmakomyň düzümindäki Alty mukam nähili atlandyrylýar?
•• 2. “Sawti Kelan” aýdymyny ýat tutuň.
3. Özbegistanda näçe esasy mukam görnüşi bar?
4. “Samoi Dugoh” sazyny nota esasynda ýerine ýetiriň.

2-3-nji temalar. ŞAŞMAKOMYŇ SAZ GURALY (MÜŞKILAT) WE AÝDYM (PROZA) BÖLÜMI

Alty mukam ulgamyndaky her bir mukam iki uly bölüm – saz we aýdym ýollaryndan düzülýändigini aýdylypdy. Mukamlaryň saz bölümi Buhara däbine görä «Müşkilot» diýip aýdylýar. «Müşkilot» bölümi baş esasy bölekden ybarat bolup, olar aşakdaky ýaly aýdylýar:

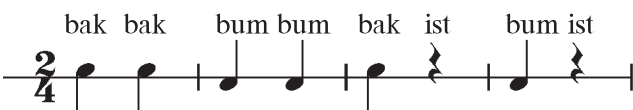
1. Tasnif – tasnif edilen, döredilen, kämil eser.

2. Tarje – gaýtalamak, gaýtalanýan.
3. Gardun – pelek gerdişi, kysmat.
4. Muhammas – başlik, başlenen.
5. Sakyl – agyr, agras.

Şuny belläp geçmegimiz gerek, ýagny mukam sazларыnyň atlary dürli manylary aňlatsa-da, emma olaryň ählisi diýen ýaly mukam «tekstinde», ilki bilen dep usullary mazmunynda ulanylýar. Şonuň üçin «Gardun», «Muhammas» ýa-da «Sakyl» diýlende birinji nobatda mälim dep usullary göz önünde tutulýar.

Mukamlaryň «Müşkilot» saz bölümleri «Tasnif» atly sazlar bilen başlanýar. Bu at «Alty mukam»yň biri-birine goşulyp, «Tasnifi Buzruk», «Tasnifi Rost», «Tasnifi Nawo», «Tasnifi Dugoh», «Tasnifi Segoh» we «Tasnifi Irak» ýaly atlandyrylýar. Tasniflarda adatda 2/4 ölçeg ritminde bolan tegelek usuly ulanylýar. Ustazlaryň däbinde bu usul «bak-bak, bum-bum, bak-ist, bum-ist», diýip aňladylýar. Nota ýazgysynda bolsa aşakdaky ýaly aňladylýar.

Tasnif:

Tasnif sazynyň emele gelmeginde «hana» we «bozgoý» atly saz düzümleriniň möhüm orny bar. «Hona» (*pars.täj.* – öý) – üýtgeýän saz düzümi bolup, ol eseriň dowamynda birnäçe gezek gaýtalanýar we ol gezekden bu gezege perde sesleri artyp, ses hem giňelýär. Şeýlelikde «hona» sazyň öwç almagyna ymtylyp, ösýär we ýetjek ýokary derejesine ýetýär. Bozgoý saz düzülmesi bolsa «hona»dan tapawutlylykda, olar hemişe durnuklylyga eýe. Ýagny, ol eseriň başyndan ahryna çenli özüniň heň düzüliş keşbini üýtgetmän saklaýar. Bu orunda «bozgoý» düzülmesi özüniň üýtgemeyän gaýtalamagy bilen aýdymlardaky gaýtalamany ýada salýar.

Mukam sazларыny ýerine ýetirmegiň iki esasy görnüşi – ýekelikde (ýeke sazda) we ansambl (desse) şekilleri emele geldi. Tanbur tarly – çirtme sazy öňdebaryjy saz guraly görnüşinde kesbiý sazandalaryň arasynda giň ulanylýar. Dep bolsa zarp usullaryny ýañlandyrmak bilen ähmiýetlidir. Şeýle hem, mu-

kam sazларыny gyjak, dutar, tydk, rubap, gořna ýaly saz gurallarynda hem ýekelikde ýerine ýetirmek mmkin. Ansambly sazandalaryny dzminde bolsa tanbur bilen depi hataryna ýene dutar, tydk, gořna, gyjak ýa-da sato (ýa-da gopuz), a, konun, ud, rubap ýaly saz gurallaryny gořulyřmagy mmkin. Buhara saz amalyýetinde tanbur, tydk, we dep sazларыndan ybarat saz gurallar ansambly dbe vrlendir

TASNIFI BUZRUK

M.M. ♩ = 84-88

“Buzruk” mukamyndan

řařmakom dbine gr, ilki bilen saz blmi – «Mřkilot» sazлары («Tasnif», «Tarje», «Gardun» we ř.m.) yzly-yzyna dyngysyz ýerine ýetirilip, bitewi toplumy dzr. Munda dep usullary blmden-blme garap ylřyrymlařyp baryberr. Saz blmini soky «Sakyl» atly sazy alnandan so mukamy adym blmine geilr.

Mukamlary adym blmine unumylařdyryp, «Nasr» diilr. Nasr – arapa «kömek», «stnlik» dimekdir. řařmakomy “Nasr” atly adym ýollary iki topardan ybarat adymlara blnr. Birinji topary dzmi, adatda, “Sarahbor”,

“Talkyn”, “Nasr” diýilýän esasy aýdym ýollary hem-de olaryň Taronalary we jemleýji Ufar aýdym böleklerinden ybarat.

Ikinji topar aýdymlary Sawt, Mogulça aýdym ýollary we olaryň Talkynça, Kaşgarça, Sakynama we Ufar atly şahalaryndan ybaratdyr. Şeýdip, Şaşmakom topary alty mukamy öz içine alýar. Alty mukamyň her biri bolsa saz gurallary we aýdym ýollaryndan ybarat eken.

⊙ “Nasrulloiy” mukam aýdym ýoluny diňläň.

NASRULLOIIY

Nowaýy gazaly

“Buzruk” mukamyndan

M.M. 84-88

ri- zo- de - ki mush-kin zul- fi
jo - nim mus - ta -
mand et - mish, ma-

lo - yik qush - la - rin ul hal -
 qa mo' - lar bir - la
 band et-mish, (o)

U f a r. Ufar—tansbap dep usullaryndan bolup, iki esasy görnüşde bolýar: 1. Ýeňil Ufar.

2. Agyr Ufar. Ýeňil Ufar, adatda, 6/8 ritm ölçeginde bolýar. Muña Samarkant Ufaryndaky usul mysal bolup bilýär:

bum ba - ka bum bak

Agyr Ufar 3/4 ritm ölçeginde bolup, ol aşakdaky görnüşe eýe:

bum ba - ka bak bum bak

**ŞAŞMAKOMYŇ MUŞKILAT
(ÇALYNÝAN SAZLAR) BÖLÜMI**

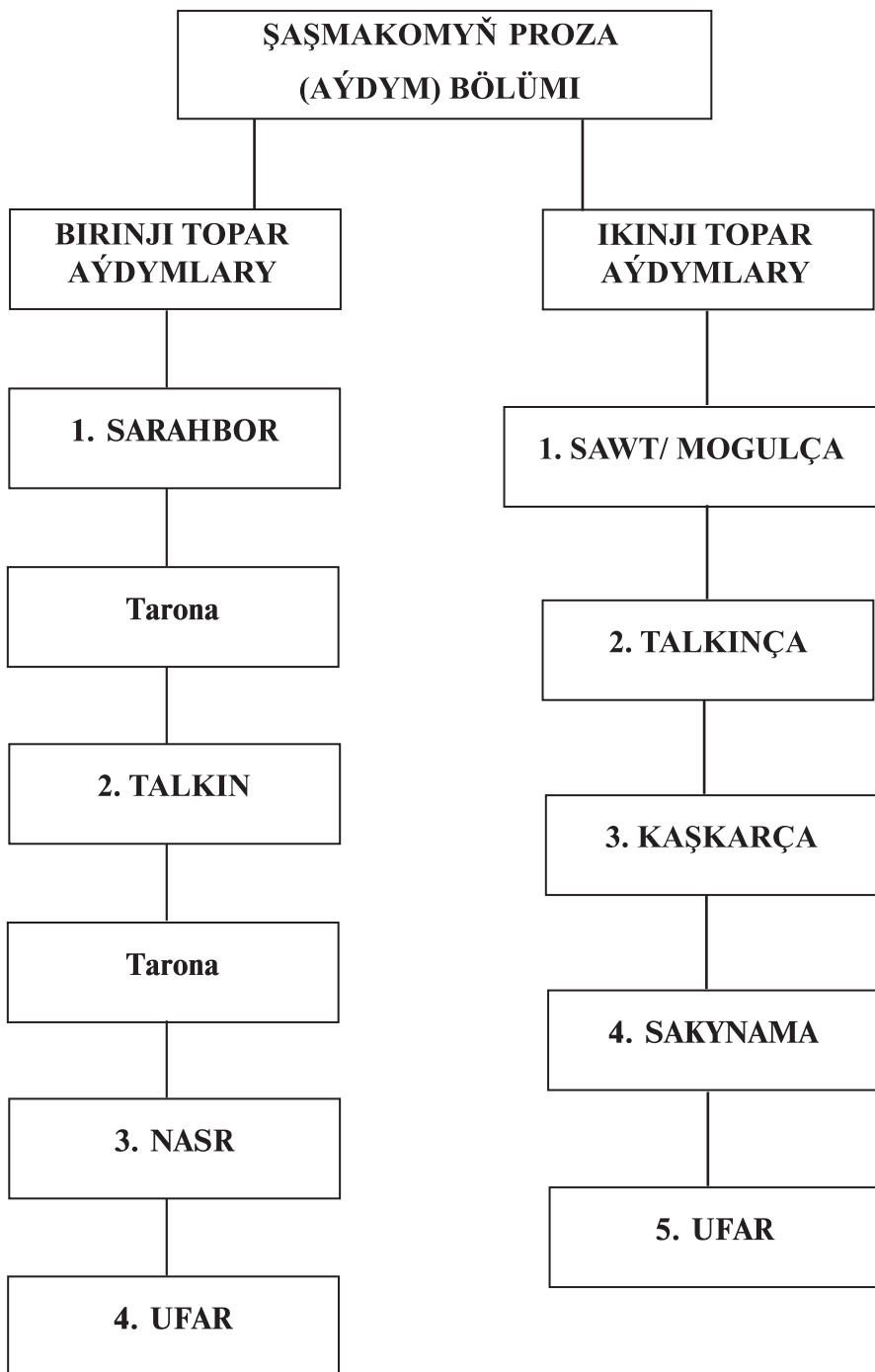
1. TASNIF

2. TARJE

3. GARDUN

4. MUHAMMAS

5. SAKIL

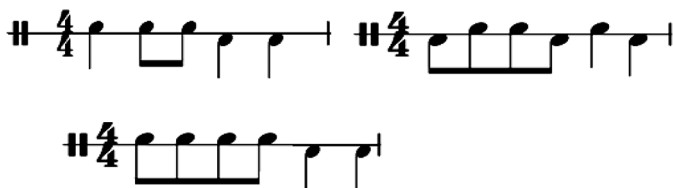
ATA JELAL NASYROW

Buhara mukamlarynyň görnükli we meşhur ýerine ýetirijileriniň hatarynda Ata Jelal Nasyr, Ata Giýos Abdugani, Damla Halim, Ibodow, Hajy Abduleziz Rasulow, Lewi Babahanow we başgalaryň atlaryny aýratyn belläp geçmegimiz gerek.

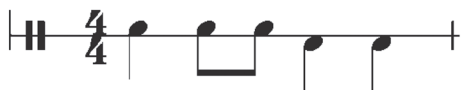
Ata Jelal Nasyr (1845-1928) Buhara Alty mukamyny örän ýaşlygyndan öwrenip başlaýar. Ilki ony bu sungat bilen enesi tanyşdyrýar. Soňluk bilen bolsa meşhur hapyz we sazanda Tyllabaýyň halypalygynda pugta özleşdirýär. XIX asyryň 60-njy ýyllaryndan tä XX asyryň ilkinji on ýyllyklaryna çenli Buhara emirliginiň saraýynda hapyz hökmünde hyzmat edýär. Şuralar döwründe Buharada açylan «Gündogar saz mekdebi»nde halypalyk edýär we birnäçe şägirtler ýetişdirýär.

Ata Jelal Nasyr halkymyzyň uly ruhy hazynasy bolan Alty mukamy kämil bilen we ony saklap galmaga uly hyzmat görkezen sungat işgäridir. W.A.Uspenskiý 20-nji ýyllaryň başlarynda saldamly Alty mukam toplumyny Ata Jelal Nasyr we tanburçy Ata Giýos Abduganylaryň gatnaşmagynda ilkinji gezek nota ýazgylaryna düşürýär. Şeýlelikde mukamyň umuman ýok bolup gitmek howpunyň önüni alýar. Çünki bu sungatyň bilimdany we amalda ýerine ýetirijisi bolan ussat-sazanda we ussat-hapyzlar örän azdy.

- ?!
1. Şaşmakomyň «Müşkilot» bölümünde bar bolan baş sany esasy sazlaryň ady nähili atlandyrylýar?
  2. “Tasnif” dep usulyny ýat tutuň.
  3. “Sawti Kelo Sakynamasy” aýdymynyň üç beýt (6 misre) gazalyny at tutuň.
  4. “Sawti Kelan Sakynamasy” dep usulyny kesgitläň.

5. Aşakdaky usullary “bum-bak” bogunlary esasynda aňladyň.

MESĖUR MUKAM ÝERINE ÝETIRIJILER

Ata Jelal Nasyr

Ata Giyas Abdugani

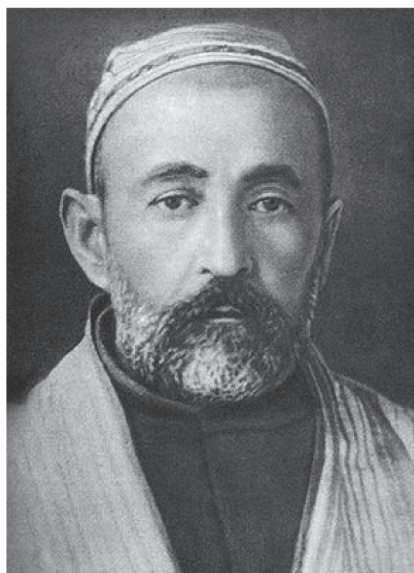

Lewi Babahan

Ussa Şady Azizow

Damla Halim Ibadow

Karim Mõminow

4-nji tema. HOREZM MUKAMLARY

Horezm mukamlary zygiderli düzümdäki toplum şekilinde XIX asyryň birinji ýarymynda emele gelip, bu toplum hem Buhara mukamlary ýaly, esasan, Alty mukamdan ybarat:

1. «Rast» mukamy (ýa-da Mukamy «Rast»);
2. «Buzruk» mukamy (ýa-da Mukamy «Buzruk»);
3. «Nawo» mukamy (ýa-da Mukamy «Nawo»);
4. «Dugoh» mukamy (ýa-da Mukamy «Dugoh»);
5. «Segoh» mukamy (ýa-da Mukamy «Segoh»);
6. «Irak» mukamy (ýa-da Mukamy «Irak»).

Kamil Horezmi

Ýazuw çeşmelerinden mälim bolmagyna görä, Horezm mukamlarynyň üzül-kesil şekillenmeginde Buhara mukamçylyk däpleri uly täsir edipdir. Bu orunda atly sazanda Nyýazjan Hojanyň hyzmaty aýratyn bellenip geçilýär. Şoňa görä Nyýazjan Hoja XIX asyryň başla-rynda Buhara gelendigi we Alty mukamy ýörite öwrenip, soňra bu sungaty Horezmda ýaýradandygy aýdylýar. Şol wagtda mukamlar Horezm şertine laýyklaşdyrylyp, ýerli çeper däpler bilen bagly taraplara eýe bolandygy hem nygtalýar.

XIX asyrda ýaşap, dördijilik eden şahyr we saz öwreniji alym Pahlawon Niýaz Muhammet (lakamy – Kämil Horezmi, 1825-1897) özüniň açyş eden «Tanbur çyzygy» atly özboluşly «nota ýazuwy» kömeginde Horezm mukamlaryny ýazyp almak tejribesini başlap beripdi. Bu işi onuň ogly Muhammet Resul Mürzebaşy dowam etdiripdir. Sag tarapdan gepe garap okalan bu «nota ýazgysy»nda tanbur perdelerine degişli 18 sany çyzyklar bolupdyr we munda sedalanmagy (basylmagy) zerur bolan perdeler çyzyjak we nokatlar esasynda belgilenipdir.

Horezm mukamlary düzülişi taýdan Buhara mukamyna meñzeş hem-de başgaça taraplary ýüze çykarýar. Esasan, bu mukamlaryň saz ýollaryndan düzülen bölümi Şaşmakomdaky ýaly «Müşkilot» diýip däl, «Çertim ýoly» ýa-da «Mansur» ýaly umumy atlar bilen tutulýar. Seýle hem, saz bölümi – çertim ýolunyň düzüminde bize Alty mukamdan mälim bolan «Tarje», «Gardun», «Muhammas» we «Sakyl» atly heňleri bolup, ýöne «Tansif» adalgasy duş gelmeýär we onuň ornunda her bir mukamyň ady (meselem, «Makomi Rast», «Makomi Buzruk» we ş.m.) ýa-da «Tani makom» sözi ulanylýar. Mundan başga çertim ýoly bölümlerinde «Peşraw» we «Ufar» atly bölümleriň orny hemişelikdir, bu ýagdaý Alty mukama degişli däl. Şeýle hem, Alty mukam saz bölümleri «Sakyl» atly sazlar bilen gutarýan eken. Horezm mukamlarynda bolsa bu orunda «Ufar» atly sazlar peýda bolýar. Beýle özara meñzeş we tapawutly taraplaryny gowy düşünmek maksadynda Şaşmakom we Horezm mukamlarynyň «Rast» toplumyndaky sazларыny biri-birine deňeşdirip görmek mümkin:

Horezm «Rast» mukamy

«Çertim ýoly»

1. Makomi Rast
2. Peşrawi Gardun
3. Muhammas I
4. Muhammas II
5. Muhammasi Uşşok
6. Sakili Wazmin
7. Ugar

Çertim ýoly sazlaryň içki şekil-düzülişlerinde Alty mukamyň «Müşkilot» sazларыndan mälim bolan «hona-bozgoý» gatnaşyklary ýüze çykýar.

Horezm mukamlarynyň sazлары ýerine ýetirilende tanbur we dep sazлары möhüm orun tutýar. Tanburda mukamyň sazy, depde bolsa usul ýoly çalýnar. Şeýle hem, çertim ýollarynda iki tanbur bir gyjak, bir bulamon we dep saz gurallaryndan ybarat.

Buhara «Rast» mukamy

«Müşkilot» bölümi

1. Tasnifi Rast
2. Garduni Rast
3. Muhammasi Rast
4. Muhammasi Uşşok
5. Muhammasi Panjgoh
6. Sakili Wazmin
7. Ufar

⊙ *Horezm mukamlary çertim ýollaryndan nusgalar diňläň.*

ÖZBEGISTAN

(Özbek dilinde)

Sözleri *Muhiddin Amanyňky* Sazy *Dilaram Amanullaýewanyňky*

Cha-ma-nim-san i- fo - ring-ga to'-yib bo'l-mas,

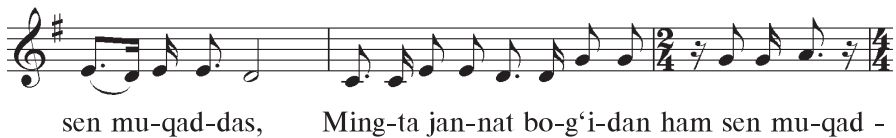

Diy-do-ring-ni qi-yo -mat- ga

qo'-yib bo'l-mas,

Ming-ta jan-nat bo-g'i-dan-ham

sen mu-qad-das, Ming-ta jan-nat bo-g'i-dan ham sen mu-qad -

das, O'z-be-kis-ton O'z-be-kis-ton

Man-gu so'l-mas ba-ho-rim-san, O'z-be-kis-ton, O'z-be-kis-

ton. Bax-ti-kul-gan di-yo-rim-san. O'z-be-kis-

ton, O'z-be-kis-ton Man-gu so'l-mas ba-ho-rim

san. O'z - be - kis - ton, O'z -be - kis -

ton. Bax-ti kul-gan di-yo-rim-san.

Chamanimsan, iforingga to'yib bo'lmas,
Diydoringni qiyomatga qo'yib bo'lmas,
Mingta jannat bog'idan ham sen muqaddas,
O'zbekiston — mangu so'lmas bahorimsan,
O'zbekiston — baxti kulgan diyorimsan!

5-nji tema. HOREZM MUKAMLARYNYŇ AÝDYM ÝOLY

Horezm mukamlarynyň aýdym bölümi «Aýdym ýoly» ýa-da «Manzum» diýip aýdylýar. Horezm aýdym ýollaryny Şaşmakom «Nasr» bölümleri bilen deňeşdirende birnäçe umumy we tapawutlanýan ýagdaýlar ýüze çykýar. Meselem, Horezm aýdymlyrynda «Talkyn», «Nasr» we «Ufar» bilen bilelikde ýerli aýdymçylyk däplerine bagly «Suwara», şeýle hem, «Faryot» we

Matýakub Harratow

Hajihan Baltayew

Matniýaz Ýusupow we Matpana Ata Hudayberganow

«Nakş» atlary bilen mälim aýdym nusgalary giň orun tutýar. Emma, şol wagtda «Sarahbor» ady umuman duş gelmeýär hem-de onuň ornuna (çertim ýolunda bolşy ýaly) mukamyň ady (Makomi Rast, Makomi Buzruk we ş.m.) ulanylýar. Musal üçin her iki toparyň «Nawo» mukamlaryna degişli aýdym ýollaryny deňeşdirmek mümkin.

Horezm Nawo mukamy

Aýdym ýoly

1. Makomi Nawo
2. Tarona
3. Suwara
4. Talkyn
5. Farýot
6. Nakş
7. Oraz
8. Ufar

Buhara Nawo mukamy

Nasr bölümi

1. Sarahbori Nawo
2. Tarona I–II
3. Talkini Baýot
4. Tarona
5. Nasri Baýot
6. Tarona I–II
7. Orazi Nawo
8. Tarona I–III
9. Husaýniý Nawo
10. Ufari Baýot

Horezm we Buhara mukamlaryny deňeşdirip ýene şuny aýtmak mümkin. Horezm «Irak» mukamynda «aýdym ýoly»na degişli aýdym nusgalary umuman duş gelmeýär. (Bu nusgalar bize çenli ýetip gelmedik). Şonuň ýaly, Horezm mukamlarynda ikinji topar aýdym toparlaryna degişli «Sawt», «Mogulça» we olaryň şahalary hemişelik şekillenmändir. Horezm mukamlarynyň aýdym ýollary Nowaýy, Fizuly, Meşrep, Agahy, Munis, Awaz Otar ýaly klassyk şahyrlaryň aruz ritmli proza döredijiligi esasynda okalýar..

⊙ *Horezm mukamlarynyň aýdym ýolundan nusgalar diňläň.*

KAMILJAN ATANIÝAZOW HAKYNDÄ

Horezm mukamlarynyň ökde ýerine ýetirijileri birnäçe nesilden ybaratdyr. Şol sanda, XIX asyrdä Kämil Horezmi, XIX asyryň ilkinji ýarymy – XX asyryň başlarynda bolsa Kämil Horezminiň şägirtleri Hudaýbergen Muhrkan, Mätýakup poza-

çy, Abdullo gulaby, Babajan bulamonçy, Muhammet Resul Mirzo, Matýakup Harrat ýaly mukamçy sungat işgärleri işläpdirler. Şonuň ýaly, XX asyryň dowamynda Matpano Ata Hudaýberganow, Matýusuf Harratow, Kämiljan Ataniýazow, Matniýaz Ýusupow, Rozymat Jumaniýazow we başga ussat sungat işgärleriniň atlary Horezm mukamçylarynyň ökde ýerine ýetirijileriniň hatarynda peýda boldy.

Kamiljan Ataniýazow

Hususanda, Kämiljan Ataniýazow (1917-1975) meşhur aýdymçy, sazanda we kompozitor bolup, ol Horezm mukamlary aýdym ýollaryny Matpano Hudaýberganow, Madrahim Ýokubow we Hajyhan Baltayewlerden öwrenipdi. Şonuň bilen birlikde ol Horezm dossalary, aýdymlary hem-de «Suwara»laryny hyjuw bilen ýerine ýetirdi. Kamiljan Ataniýazow kompozitorlyk ýolunda önümlü döredijilik edip, «Sallamno», «Oýnar», «Görüş», «Mübärek», «Aýrylmasyn nigaryndan», «Bolupdur», «Netaý» ýaly halk arasynda giň ýaýran goşgy-aýdymlaryny döretdi.

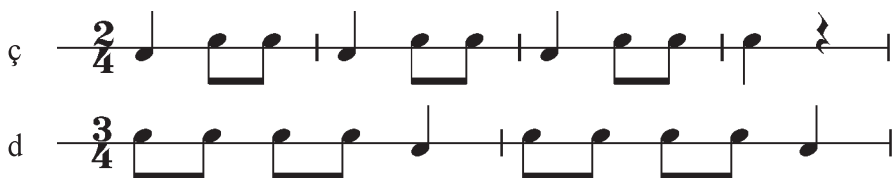
- ?! 1. Horezm mukamlary ýerine ýetirmeginde nähili saz gurallary möhüm orun tutýar?
 2. Sakili rak-rak saý haýsy mukama degişli?
 3. Şu ufar usulynyň ölçegini anyklaň.

4. Aşakdaky usullary “bum-bak” bogunlarynda aňladyň.

5. Horezm mukamlarynyň saz ýollary (heňler) nähili umumy atlar bilen atlandyrylýar.
6. Horezm mukamlarynyň saz ýollarynyň düzüminden nähili sazlar orun alypdyr?
7. Özbekistan” aýdymynyň goşgusyň ýat tutuň.

6-njy tema. FERGANADAŞKENT MUKAM ÝOLLARY

Daşkent we Fergana jülgesiniň şäherleri saz amalyýetine girizilen mukam ýollaryna görä «Fergana-Daşkent mukam ýollary» umumylaşma sözi ulanylýar. Bu görnüşdäki mukamlar Buhara we Horezm mukamlaryndan tapawutlylykda, olar bitewi bir toplumy düzmän, eýsem aýry-aýry bolan saz we aýdym ýollaryndan ybaratdyr. Esasan «Nasrullo I-V», «Mynajat I-IV», «Ajam Taronalary», «Miskin I-V», «Segoh I-III», «Müşkilaty Segoh», «Saýkal I-II», «Mürzedöwlet I-II», «Müşkilaty Dugoh», «Çoly Irak» ýaly sazлары hem-de «Çorgoh I-V», «Dugoh-Husaýn I-VII», «Baýot I-V», «Baýoti Şeroziý I-V», «Gulýor-Şahnoz I-V», «Köçe Bagy I-II», «Segoh», «Daşkent Iragy» ýaly başga aýdym ýollary şulardandyr. Şonuň üçin, Fergana-Daşkent mukam ýollarynyň düzüminde bir bölümlü nusgalardan başlap, tä baş-ýedi bölümden ybarat toplum eserler ýüze çykdy.

Geçmişde Fergana-Daşkent mukam ýollary diňe han saraýlarynda däl, eýsem halk durmuşy bilen bagly dürli şert we ýagdaýlarda (halk tomaşa we seýilleri, derbazlar oýny, toý-baýramlary we ş.m.) hem mydama ýerine ýetirilip gelipdir. Bu ýagdaý olaryň halk arasynda meşhur bolmagynyň sebäplerinden biridir.

Abdukadyr Ismailow

«Fergana-Đaşkent mukam saz ýollary» halkymyzyň söýgüli sazлары bolup, olary «Nasrullo I-V», «Mynajat I-V», «Ajam we onuň taronalary», «Miskin I-V», «Segoh I-III», «Muşkiloti Segoh», «Saýkal I-II», «Mürzedöwlet», «Müşkilaty Dugoh», «Çoli Irok», «Çorgoh», «Surnay Iroki», «Surnay Dugohi», «Surnay Uşşoki» ýaly sazlar düzýär. Şonuň üçin, bu mukam ýollarynyň düzümini bir bölümlü saz nusgalaryndan başlap tä baş bölümlü topar eserler düzýär. Topardaky düzüm bölümleri rim sifrleri bilen («Miskin I», «Miskin II», «Miskin III» we ş.m.) bölünýär. Käbir toparlarda ýörite atlar hem duş gelýär. Meselem, «Miskin I-V» saz toparynyň III bölümi «Adoiý», IV bölümi «Asiriý» diýilse, «Nasrullo I-V» iň II bölümi «Çapandoz», III bölümi «Kaşkarça», IV bölümi «Tarona» we V bölümüne «Ufar» diýilýär we ş.m.

Fergana-Đaşkent mukam sazларыny dürli gurallarda (naý, gyjak, dutar, tanbur, surnay we ş.m.) ýerine ýetirmek däbi hem bar. Şeýle hem, bu sazlar dürli ýagdaýlarda çalynýar. Meselem, surnay ýollary halk tomaşa we baýramларыnda, derbazlar oýny we toý-baýramларыnda, dutar, tanbur ýa-da gyjak sazлары «öý şertleri»nde geçirilýän dürli çäre we ýygnakларыda ulanylýar.

Fergana-Đaşkent mukam sazларыnyň sazandalary adatda, hünärmen sazandalar bolup, olar bu sungaty mukamçy ussatlardan öwrenýärler. Şeýlelikde bu sungaty bize ýetiren meş-hur sazandalaryň hatarynda Sulanhan Hakimow (tanbur), Abdukadyr Ysmaýylow (naý), Ahmetjan Ömürzakow (goşnaý, surnay), Aşurali Ýusupow (surnay), Şobarat tanburçy, Abdumutal Abdullaýew (tanbur), Muhiddin Hajy Najmiddinow (dutar, tanbur), Abdusoat Wahobow (dutar), Kämiljan Jepbarow (gyjak, dutar, tanbur), Maksuthoja Ýusupow (tanbur), Seýitjan Kalonow (naý), Fahriddin Sadykow (şaň, dutar), Ganijon Toşmatow (gyjak), Turgun Alimatow (tanbur, dutar, gyjak), Gulamjan Hajykulow (gyjak) ýaly ussat sazandalaryň atларыny aýratyn belläp geçmek gerek.

NASRULLO I

Agras

Fergana-Đaşkent mukam ýoly

Mulla Toýçy Taşmuammedow.

Fergana-Đaşkent mukam aýdym ýollary (saz ýollary ýaly) aýratyn bolan bir bölümlü («Segoh», «Đaşkent Iragy» we ş.m.) nusgalaryndan başlap köp bölümlü aýdym toparlaryny aňladýar. Aýratyn hem, baş bölümlü aýdym toparlary köpräk duş gelýär. Esasan, «Çorgoh», «Baýot», «Baýoti Şeroziý», «Gulwor-Şahnoz» ýaly aýdym ýollary baş bölümden ybarat toplumly eserlerdir.

Toplum bölümlerini düzýän aýdym nusgalary rim sifrleri bilen belgilenýär. Meselem, «Baýot I», «Baýot II», «Baýot III»

Mulla Toýçy
Taşmuhammedow

we ş.m. ýaly. Käbir ýagdaýlarda bolsa düzüm bölüminiň ýörite atlary hem duş gelýär. Şol sanda, «Gulýor-Şahnoz» aýdym toplumynyň I bölümi «Gulýor», II bölümi «Şahnoz», III bölümi «Çapandozi Gulýor», IV bölümi «Uşşok» we V bölümi «Kaşkarçai Uşşok» diýip atlandyrylmagy muňa mysal bolup biler.

Fergana-Daşkent mukam ýollarynda «Fergana-Daşkent saz usuly»na mahsus bolan ýalla, aýdym we uly aýdym žanrlarynyň aýratynlyklary özgeçe şekillenýär. Aýdym ýollary klassyk şygryýet (Sakkokiý, Nowaýy, Babur, Mukymy, Uwaýsiý, Furkat we b.) esasynda okalýar. Fergana–Daşkent mukam aýdym ýollaryny öz ýerine ýetirişleri bilen beýiklere göteren mukamçy hapyzlaryň hatarynda Şorahym Şaumarow, Mulla Toýçy Taşmuhammedow, Şojalil hapyz, Ilham hapyz, Sodirhan hapyz, Ýunus Rajabiý, Rasul-kary Mamadaliýew, Fattahhan Mamadaliýew, Orifhon Hatamow, ýaly ussat sungat işgärleriniň hyzmatlaryny aýratyn belläp geçmek gerek.

DUGOH-HUSAÝN I

Nowaýy gazaly

Fergana-Daşkent mukam ýoly

M.M. ♩ = 72-76

Ey, sar - vi - noz, gul - sha - ni

bo - g'i ma - lo - ha - tim.

Va gul - u - zor

ma - hi - va - shu sar - vi -

qo - ma - tim.

La' - ling ta -

bas - sum et - di - yu, jo - nim a - sir -

dur. Shak - kar so - g'in - di,

to' - ti ka - bi

yo'q ha - lo - va - tim.

TÜRKMEN BAGŞYÇYLYK SUNGATY

Hormatly okuwçylar! Siz Surhanderýa-Kaşkaderýa, Buhara-Samarkant we Horezm sazларыnda bagşyçylyk sungaty bilen tanyşdyňyz. Şuny hem belläp geçmegimiz gerek, bu sungat görnüşi birnäçe doganlyk halkларыnda hem bar. Şol sanda, türkmen halk bagşyçylyk sungaty özüniň köp asyrlyk taryhyna eýe. Munda özbek dessançylygyna meňzeş we özboluşly taraplary ýüze çykýar.

Ilki bilen şuny belläp geçmegimiz gerek, türkmen bagşylary özbek bagşylary ýaly söze çeper, ussat gürrünçi hem-de sazy çalyپ аýdym аýdyp bilýän bolmalydyр. Ol dutar bilen saz çalyп аýdym аýdýar we käte оña gyjak hem goşulyşýar.

Bu çylşyrymly sungat köp ýyllaryň dowamynda «halypa-şägirt» terbiýesi esasynda öwredilýär we şeýlelikde dessanlar atadan-ogla, halypadan-şägirde gymmatly ruhy miras hökmünde geçýär. Özboluşly bu terbiýe üç basgançakda amala aşyrylýar: birinji basgançakda şägirt halypasynyň ýolbaşçylygynda dutar çalmak we dessanlardan käbir аýdymлары айтмагы öwrenýär, ikinji basgançakda – halypa şägirdine dessan айтмагыň sylларыny öwredipdir. Şu esasyda 13-15 sany dessany ýat tutupdyр.

Üçünji basgançakda şägirt halypasynyň repertuaryndaky başga dessanларыny hem özbaşdak görnüşde öwrenipdir.

Türkmen bagşyçylyk sungatynda ýedi sany (7) esasy «halypa-şägirt» mekdebi bar. «Ýomut ýoly», «Çowdur ýoly», «Ýomut-gökleň ýoly», «Duman ýoly», «Ahal ýoly», «Salyr-saryk ýoly», «Ärsary ýoly» ýaly atlandyrylýar.

Bu mekdepleriň meşhur wekilleriniň hatarynda Hoja bagşy, Öre bagşy, Işbaý bagşy, Petek bagşy, Söýeg bagşy, Ksin bagşy, Çowdur bagşy, Emirhan bagşy, Annahan bagşy, Nepes ogly, Alybagşy, Şary bagşy, Pürli ogly, Hajy bagşy, Garly bagşy, Ilamanow, Oraz Salyr Mätiýew, Saltyk bagşy, Döwlet bagşy, Ardana ogly, Magtymguly bagşy, Kulum bagşynyň atларыny аýратын belläp geçmegimiz gerek.

Ussat bagşylar 40-dan артык dessanлары ýatlan bilipdirler. Bu dessanларыň arasynda manysy boýunça özbek dessanларыna

ýakyn bolan «Görogly», «Şasenem Garyp», «Ýusup-Züleyha», «Baba-Röwşen» ýaly eserler duş gelýär.

Bagşylar dessanlar bilen bilelikde ýygyndy aýdymlaryny hem aýdýarlar. Ýygyndylar Magtymguly, Şabende, Misgini ýaly meşhur türkmen şahyrlarynyň şygrylary esasynda aýdylýar.

⊙ «Ogulbeg» aýdymyny diňlemek.

OGULBEG

The musical score for 'Ogulbeg' is presented in five systems. The first system is a single bass clef staff in 3/8 time, featuring a rhythmic pattern of eighth notes with a slash through the stem. The second system consists of two staves: the left is a bass clef staff and the right is a treble clef staff, both in 3/8 time. The third system also has two staves: the left is a treble clef staff and the right is a bass clef staff. The fourth and fifth systems are single bass clef staves. The key signature is one flat (B-flat), and the time signature is 3/8.

nyň A- ýy, Dün(i) ýa-niň

gäw-he-ri, kä- ni O-gul- beg, a,

ö, ýar

△ «Leýli saç» aýdymyny aýtmagy öwreniň.

LEÝLI SAÇ

Sözleri *Aman Aşyrowyňky*

Sazy *Baýramdurdy Hudaýnazarowyňky*

Orta tizlikde

The musical score is written on eight staves. The first two staves are vocal lines, with the second staff starting with the letter 'Ф' in a circle. The remaining six staves are instrumental accompaniment. The music is in a 2/4 time signature with a key signature of one sharp (F#). The melody is characterized by eighth and sixteenth notes, often beamed together. The accompaniment features a steady eighth-note pattern in the right hand and a bass line with eighth and sixteenth notes. The piece concludes with a double bar line and repeat dots.

KULUM BAGŞY

Kulum bagşy 1938-nji ýylda Garagalpagystanyň Dörtgöl etrabyndaky “Bezirgen” obasynda dogulýar. Şol ady agzalan obada 8 ýyllyk mekdebi tamamlýar atasy öz döwrüniň sowatly adamsy bolupdyr.

Kulum bagşy ýaşlygyndan Illi aganyň (Ak telpek molla) elinde terbiýelenip, poeziýa bolan höwesini artýar. Obada toý bolanda bagşylaryň aýdýan aýdymlaryny öwrenmäge onda tebigy ylham döreýär. Öz deňduşlarynyň arasynda eşiiden

bagşylary bolup (meňzedip) aýdym aýdar eken. Aýdym-saza bolan höwesini bilen atasy ony şol döwrüň atly bagşylarynyň biri (Garagalpagystanyň Sarymaý obasyndaky) Mämmet bagşa (Iakamy Kör bagşy) şagirt beripdir. Mämmet bagşynyň dyngysyz aladasy netijesinde öz döwrüniň talantly, ukyply, şirin owazly bagşysy bolup ýetişýär.

Kulum bagşy Altybaý bagşydan hem aýdym saz sungatynyň sylrlaryny öwrenipdir.

Kulum bagşynyň başga bagşylardan aýratynlygy uly toýlarda gije-gündiz aýdanda-da bir gezek aýdan aýdymyny başga gaýtalamandyr. Ol aýdym aýtdygy saýyn onuň owazynyň ýakymlylygy, ylhamynyň joşgunlylygy märekä gatnaşyjylary ussatlyk bilen özüne çeken ezber bagşy hasaplanýar.

Ikinjiden beýleki bagşylar bilen deňeşdirende onlarça dessanlary ýatdan aýtmagy başarypdyr onuň söýüp aýdýan dessanlarynyň hataryna “Görogly”, “Ýusup-Ahmet”, “Asly-Kerem”, “Şasennem-Garyp” ýaly dessanlary diýseň gyzykly aýtmagy başarypdyr. Oňa sazandarlyk eden Aýtmät, Gylyçdurdy gyjakçylar bolupdyr.

- ?!
••
1. Mukam barada umumy düşüňjäňizi beýan ediň?
  2. On iki mukamyň atlary nähili?
  3. Şaşmakomyň düzümine nähili mukamlar girýär?
  4. “Tasnif” dep usulyny “bum-bak” bogunlarynda aňladyň (aýdyň).
  5. “Müşkilot” bölümüniň düzümindäki baş sany esasy gural sazlary nähili atlandyrylýar?
  6. “Nasr” bölümüniň esasy aýdym ýollary nähili atlar bilen atlandyrylýar?
  7. “Kaşgarça” dep usulyny “bum-bak” bogunlarynda aňladyň (aýdyň).
  8. Türkmen bagşyçylygynyň özboluşly taraplaryny häsiýetlendirin.
  9. Kulum bagşy hakynda nämeleri bilýärsiňiz?
  10. Çärýegiň dowamynda öwrenen aýdymlaryňyzdan 2–3 sanysyny aýdyň.
  11. Krosswordy çözüň.

2. Şaşmakom saz guraly bölüminden biriniň ady.
3. Iki kirişli pitikläp çalynýan saz guraly.
4. Şaşmakom aýdym bölümüniň umumy ady.
5. Şaşmakom sazguraly bölüminden biriniň ady.
6. Mediator bilen çalynýan saz guraly.
7. Fergana-Daşkent saz usulyna mahsus aýdym ýoly.
8. Şaşmakomyň düzüminde gelýän başinji mukamyň ady.
9. Ikinji mukamyň ady.

III ÇÄRÝEK

ÖZBEK SAZ SUNGATYNYŇ JAHAN SAZ SUNGATYNYDA TUTÝAN ORNY

1-nji tema. JAHAN SAZ MEDENIÝETI BARADA

Saz medeniýeti adamzat jemgyýetiniň ruhy durmuşynda möhüm orun tutuýar. Çünki, saz adamyň kalbynda gözel duýgulary oýarýar, ony gowy amallary ýerine ýetirmäge çagyýar. Şunuň bilen birlikde, saz, aýratynam, “ýakymly ses, ýokary täsir güýjüne eýe bolup, ony eşitmek bilen adam içki gam-gussalardan gutulýar. Adam islendik kynçylygy, hatda açlyk, teşneligi ýadyndan çykarýar. Saz agyr zähmetden soň dync almagyň iň gowy serişdesidir. Sazyň täsir güýjüni hatda şundan hem bilmek bolýar, ýagny aglap duran çaga ene hüwdüsini eşidip, rahatlanýar we uklap galýar”¹.

Saz medeniýetiniň kökleri gadym döwürlerde şekillenen halk saz döredijiligine baryp direlýär.

Her bir halkyň uzak asyrlardan gelýän, eždatlardan nesillere bibaha ruhy miras bolup galýan sazлары we aýdymlary, leper we ýallalary, aýdym we hüwdüleri bar. Käte bu ruhy mirasa bir jümle bilen “milli saz” hem diýýärler. Çünki, bu saz milli öz-özüne akyl ýetirmekde, millionlarça adamlar özlerini bir ten bir jan ýaly duýmagynda uly ähmiýete eýe.

Şol bir wagtda, hünärmen sazçylar we kompozitorlar hem özleri döredýän dessan, mukam, suwara, uly aýdym ýa-da simfoniýa we opera ýaly eserlerinde halk sazyna daýanýarlar. Çünki, bu žanrlarda döredilen halkçyl saz eserleriniň diňleýjä çeper-duýgy täsir güýji hem ýokary bolýar.

Sazyň adamyň ruhy baýlygyny şekillendirmekdäki we ony terbiýelemekdäki ähmiýeti hasaba alnyp, her bir ýurtda diýen ýaly şu sungaty ýaş nesle öwretmäge niýetlenen ýörite okuw mesgenleri açylan. Şonuň ýaly-da, meşhur sungat işgärleriniň ýerine ýetirmeginde magnit lentalary we CD diske ýazyp alnan

---

¹ Rajabow I. Maqomlar. D., 2006.

eserler köpçüligiň arasynda wagyz edilýär. Sazçylaryň dürli hili konsert zallary we radio-telewideniýe ýaýlymlary arkaly “çykyşlary” hem häzirki wagtda däbe öwrülen. Bularyň ählisi häzirki döwür saz medeniýetini düzýär.

⊙ *I.S.Bahyň eserlerinden nusgalar diňläň.*

GIÑ TÜRKÜSTAN

(Özbek dilinde)

Sözleri *Polat Möminiňki*

Sazy *Nadim Narhojaýewiňki*

Marş tempinde

1. Keng Tur-kis-ton teng u - yi- miz,

Bir-ga-lash - sa dil- o' -yi-miz.

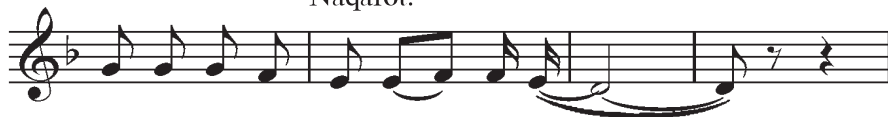

Yash-na-mo-g'in Tu- ron za-min

Do'st-lik bax - ti e - tar ta' - min.

Naqarot:

Tur-kis - tin -ning os- mo - ni keng,

Ku- la - ver- sin ar - mo - ni teng,

Gul - la - yot - gan bo's - to - ni keng,

I- pak yo'li kar- vo - ni teng,

Kak - vo - ni teng,

G a ý t a l a m a

Keng Turkiston teng uyimiz,
Birgalashsa dil-o'yimiz,
Yashnamog'in Turon zamin
Do'stlik baxti etar ta'min.

Turkistonning osmoni keng,
Kulaversin armoni teng,
Gullayotgan bo'stoni keng,
Ipak yo'li karvoni teng.

G a ý t a l a m a :

Turkistonning osmoni keng,
Kulaversin armoni teng,
Gullayotgan bo'stoni keng,
Ipak yo'li karvoni teng.

Chorlaganda o'z bag'riga
Do'stlar qonar do'st mehriга
Osoyishta ona diyor
O'ktamlikda o'z o'rni bor.

Do'stligimiz bo'lsa shunday:
Yana yashnab kulsa kunday.
Qo'lni qo'lga bersa millat,
Tinch-u obod yurt-u elat.

G a ý t a l a m a

Turkistonning osmoni keng,
Kulaversin armoni teng,
Gullayotgan bo'stoni keng,
Ipak yo'li karvoni teng.

POLIFONIYA BARADA DÜŞÜNJE

“Polifoniya” sözi grekçe bolup, “poli”– köp, “foniya”– ses” manylary añladýar. Diýmek, polifoniya diýende saz sungatyndaky köpseslilik düşünilýär. Munda bir wagtyň özünde iki we ondan artyk ses özara utgaşyk ýañlanmany añladýar. Siz

diňleýän eseriň kompozitory I.S.Bah (1685-1750) bolup, ol nemes polifonik mekdebiniň iri görnükli wekilidir. Onuň organ üçin ýazan ençeme fuga eserleri hut polifonik stilde döredilen.

- ?! 1. Jahan saz medeniýeti barada düşüňjähizi aýdyň.
•• 2. “Giň Türküstan” aýdymynyň goşgusyny ýat tutuň.
3. I. S. Bahyň eserini diňlemekden alan täsirleriňizi aýdyp beriň.
4. Polifoniýa barada düşünje beriň.

2-nji tema. GÜNDOGARYŇ BEÝIK ALYMLARY SAZ BARADA

Abu Nasr Faraby

Gündogaryň beýik alymlary, şeýhulmaşaýyklar saz sungatyna ýokary baha berip, onuň adamyň ruhyýetine ruhy kuwwat bolup hyzmat edýändigini aýratyn nygtapdyrlar. Hususan-da, Hezret Abu Bekr Buhary-Kalobody (994-nji ý. ar. çykan) saz sesleri – nagmalary taryplar, olary “jan kuwwaty we ruh iýmitidir. Eger jan nagmadan kuwwat tapsa, öz mukamyna tarap işraf eýleýär, ul mukam ile meşgul bolardy”, diýp ýazýar.

Diýmek, saz adama ruhy iýmir bolmak bilen birlikde ony terbiýelemekde-de ähmiýetli eken. Çünki, şähdaçyk we kämil adam özünde gowy adamkärçilik sypatlary jemläp bilýär.

Watandaşymyz Abu Nasr Farabynyň (873–950) bu babatdaky pikiri hem üns bererlidir: “Saz ylmy şu manyda peýdalydyr, ýagny ol öz deňagramlylygyny ýitiren adamlaryň gylyk-häsiýetini tertibe salýar, kämillage ýetmedik gylyk-häsiýeti kämilleşdirýär we deňagramlykda bolan adamlaryň gylyk-häsiýetiniň

Abu Ali ibn Sina

deňagramlylygyny saklap durýar. Bu ylym bedeniň saglygy üçin hem peýdalydyr. Çünki beden kesel bolsa, ruh solýar, beden päsgelçilige duçar bolsa, ruh hem päsgelçilige duçar bolýar. Şonuň üçin sesleriň täsiri bilen ruhy sagdynlaşdyrmagyň kömeginde beden sagdynlaşdyrylýar...”

Beýik alym Abu Ali ibn Sinanyň (980–1037) sazyň uly terbiýeçilik ähmiýeti barada aýdan aşakdaky sözleri-de çuňňur mana eýe: “Çaganyň ahlakyny güýçlendirmek üçin oňa iki zady ulanmaly. Biri, çagany ýuwaşjadan üwremek, ikinjisi bolsa, ony uklatmak üçin aýtmak däbe öwrülen saz we hüwdülemekdir. Şu ikisini kabul etmek mukdaryna garap çaganyň bedeni bilen bedenterbiýä we ruhy bilen saza bolan zehini emele getirilýär”.

Alyşir Nowaýy

Gündogaryň akyldarlary sazyň päk we gözel muhabbet duýgularyny aňladýan ajaýyp aýratynlyklary barada hem pähimli sözleri bize ruhy miras galdyrypdyrlar.

Bu orunda hezret Alyşir Nowaýynyň (1441—1501) sözleri inňän täsirlidir:

“Ataşın ýüzlük mugannyki, hilkidin mulaýim surud çykargaý,
Hal ähliniň ýanan bagrydin dud çykargaý”.

Ýagny, sesi owadan aýdymçynyň ýakymly aýdymy muhabbet ähliniň kalbyny ýandyrýar, köýdürýär.

● *Özbek nusgawy sazларыndan nusgalar diňläň*

- ?! 1. Gündogar saz medeniýeti barada düşünje beriň.
•• 2. Alyşir Nowaýynyň nähili gazallary aýdymçylar tarapyndan aýdylypdyr?
3. “Gara gözüm” aýdymyny kimler ýerine ýetiripdir?
4. “Munajat” saýlanan sazyna haýsy beýik şahyryň gazaly baglanypdyr?

3-nji tema. JAHAN SAZYNYŇ ÖSÜŞINIŇ ESASY BASGANÇAKLARY

Jahan saz medeniýeti şekillenip, tä häzire çenli ýetip gelmeginde birnäçe taryhy basgançaklary bşdan geçirdi. Bu basgançaklar aşakdaky atlar bilen atlandyrylýar:

1. Gadymky döwür saz medeniýeti.
2. Orta asyrlar saz medeniýeti.
3. Galkynyş döwri saz medeniýeti.
4. Magaryfçylyk döwri saz medeniýeti (XVIII asyr).
5. XIX asyr saz medeniýeti.
6. XX-XXI asyr saz medeniýeti.

Her bir döwrüň saz medeniýetiniň özboluşly taraplary bar. Meselem, miladydan öňki asyrlardan tä V asyra çenli dowam eden saz medeniýeti esasan monodik (ýagny bir sesli) görnüşde bolupdyr. Bu döwürde saz esasan Müsür, Hytaý, Hindistan ýaly gadymky Gündogar ýurtlarynda, soňrak bolsa, gadymky Gresiyada hem geçirilen dürli dabaralarda ulanylypdyr. Munda ud we arfa şekilli kirişli-çalynýan, sibizga ýaly 4flenýän hem-de dürlüçe zarbaly saz gurallary giň ulanylypdyr.

V asyrdan tä XIV asyra çenli dowam eden (ýagny gadymky dünýä bilen täze taryh aralygyndaky döwür) Orta asyrlarda saz medeniýetinde dürli özgerişler bolup geçýär. Şol sanda, Günbatar Ýewropa ýurtlarynda sazyň ösmegi esasan hristian buthana medeniýetine baglydy. Hut buthana horunda sazyň köp sesli (polifonik) stili şekillenipdir. Şonuň ýaly-da, katolik buthanalarda organ saz guraly hem giň ulanylyp başlandy.

Gündogar ýurtlarynda bolsa, tersine, monodik stil öz güýjüni saklap galýar. Musulman äleminde mukam sungaty ýaýraýar. Sazandaçylyk we aýdymçylyk sungaty ösýär.

XIV–XVI asyrlaryň saz medeniýeti dünýä taryhynda köpräk “galkynyş döwri” (renessans) ady bilen meşhur. Bu döwre gelip Günbatar we Merkezi Ýewropadaky ýurtlarda antik sungatyny öwrenmäge, onuň ýokary nusgalaryny gaýtadan dikeltmäge bolan hereketler ýokary derejesine ýetipdi. Hut şu hereketler sebäpli Italiýada opera žanry emele geldi we ösüp başlady. Magaryfperwerlik taglymlary ileri tutulan XVIII asyr Ýewropa saz

medeniýetinde dünýä meşhur “Wena klassyk mekdebi” şekillendi. Gündogarda bolsa, mukamçylygyň täze ulgamlary emele geldi. Hususan-da, Orta Aziýada (özbek-täjik saz medeniýetinde şohraty dünýä ýaýran Şaşmakom sungaty döredildi.

⊙ A. Wiwaldiniň “Ýylyň pasyllary” toparyndan nusga diňläň.

ÝURDA WEPALYLYK

(Özbek dilinde)

Sözleri *Safar Barnoyewiňki*

Sazy *Habibullo Rahimowyňky*

Aýgytly

Ba- ho- miz so'-rang qiz- la- ri- miz- dan,
qo'r- g'on- la- ri miz.

Yurtga sadoqat qonimizda bor,
Mehr-u oqibat jonimizda bor.
Qut-u baraka, mehmonga hurmat
Yoygan dasturxon, nonimizda bor.

Sher yurtning sherdil
o'g'lonlarimiz,
Metin, mustahkam
qo'rg'onlarimiz.
Yursak o't chaqnar
izlarimizdan,
Bahomiz so'rang
qizlarimizdan.

So'zimiz butun, o'zimiz butun,
Mardona topgan tuzimiz butun.
Butunlik asli, maqtansak arzir,
Bobolar ekan donimizda bor.

Biz yurtning adl
ustunlarimiz,
Qo'limizdadir xush
kunlarimiz.
Sher yurtning sherdil
o'g'lonlarimiz,
O'zbekistonning
qo'rg'onlarimiz.

A. Wiwaldiniñ “Ýylyñ pasyllary” toparýndan nusalary derňäñ.

- ?! 1. Jahan saz medeniýetiniñ taryhy ösüş basgançaklary barada nähili maglumatlara eýesiñiz?
2. Kompozitor A. Wiwaldi barada nämeleri bilýärsiñiz?
3. Onuñ “Ýylyñ pasyllary” topar eseri nähili saz gurallary toparýnyñ ýerine ýetirijiligi üçin niýetlenen?
4. Bu eserde gys pasly nähili çeper serişdeler esasynda añladylypdyr?
5. Eserden alan täsirleriñizi aýdyp beriñ.

4-nji tema. WENA KIASSYK MEKDEBINIŇ GÖRNÜKLI WEKILLERI

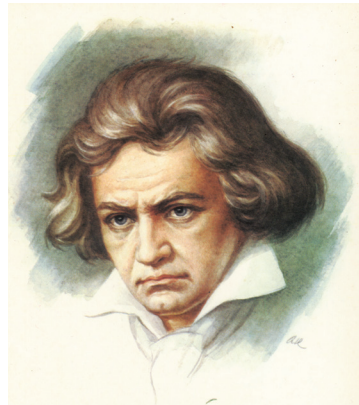
XVIII asr ikinji ýarymyndan başlap Awstriýanyň paýtagty Wena şäherinde saz medeniýeti çalt depginler bilen ösüp başlady. Magaryf asyrynyň taglymlary ileri tutulýan bu şäherde Awstriýa, nemes, wenger, italýan, slawýan we başga halklaryň agzybir durmuşyny görmek hem-de olaryň milli heňlerini diňlemek mümkindi. Hut şu heňleriň utgaşyklygyna esaslanmak bilen XVIII asyryň soňky çäryegine gelip Wenada saz döredijiler – kompozitorlaryň özboluşly mekdebi emele gelipdi. Taryhda “Wena klassyk mekdebi” ady bilen hem şohrat gazanan bu döredijilik mekdebi däpleri ilki Ýozef Gaýdnyň (1732–1809) we Wolfgang Amadeý Mosartyň (1756–1791) saz eserlerinde emele gelip, soňluk bilen olaryň ýaş döwürde Lýudwig wan Bethowen (1770–1827) tarapyndan döredijilikli dowam etdirilipdi.

Ý. Gaýdn

W. Mosart

L. Bethowen

Şol mekdebiň görnükli wekilleri dünýä saz medeniýetini sonata, kwartet, simfoniya ýaly iri saz guraly saz eserleri bilen baýlaşdyrmaga miýesser boldular.

Wena klassyk mekdebiniň kompozitorlarynyň döredijiliginde simfoniya žanrynyň nusgawy şekli hem üzül-kesil şekillendi we ösüş gazandy. Şoňa görä bu görnüşdäki simfoniya dört bölekden ybarat toparlaýyn eser bolup, onuň ilkinji bölegi çalt depginde (sonata allegrosy), ikinji bölegi ýuwaş we agras, üçünjisi bolsa tans (menuet, skerso) karakterinde we ahyrynda jemleýji dördünji bölegi joşgun final terzinde ýaňlanypdyr. Adatda, bular ýaly simfonik eserleri şuňa ýöriteleşen simfonik orkestr ýarine ýetirýär.

Wena klassyk mekdebiniň görnükli wekillerinden Ý.Gaydn ýüzden artyk, W.Mosart kyrk bir sany, L.Bethoven bolsa dokuz sany simfonik eserleri döredipdir.

Wena klassyk mekdebiniň kompozitorlary opera sungatyny hem has mazmunly eserleri bilen baýlaşdyrmaga we şu esasyda ony ösdürmege öz goşantlaryny goşupdyrlar. Muňa W.A.Mosartyň “Figaronyň öýlenişi”, “Jadyly näý”, “Don Juan”, L.Bethoveniň “Fidelio” operalary aýdyň delildir.

⊙ *L.Gaydn, W. Mosart ýa-da L. Bethoveniň eserlerinden nusgalar diňläň.*

BAHAR ÇAGYRYŞY

Sazy Bethoveniňki

Ortaça

Про- снись ско- рей, ско-
рей про-снись, при-ро- да, по- ра, про-снись от
тЯЖ-ких зим-них снов; ты сбрось с се- бя хо-

лод- ный се- дой зи- мы по- кров, зи-мы по-

кров. По- ля, ле- са и ни- вы ты

к жиз- ни под- ни- май, раз- бей зи- мы о-

ко- вы, и - дёт, и - дё к нам све-лый

май, и - дёт, и - дёт к нам све-лый

май. Вос-стань, рав-ни- на, про- бу- дись, го- товь- ся

и встре-чай. И- дёт к нам све-лый май.

Mosartyň we Bethoweniň döredijiligi barada.

Wolfgang Amadeý Mosart (1756.27.1, Zalsburg – 1791. 5.12, Wena) – awstriýaly kompozitor bolup, Wena klassyk mekdebiniň iri görnükli wekili hasaplanýar. Ol beýik sazanda, mugallym we kompozitor bolupdyr. Ýaşlygyndan gaty zehinli we ýady güýçli bolan sazanda, W. Mosart öz döwründe ökde pianoñoçy, skripkaçy dirižýor we kompozitor hökmünde tanalypdyr. Ol Zalsburg knýaz-arhiýepiskop köşgünde konsertmeýster (1769-77) we organçy (1779-81), Awstriýa imperatory Iosif II köçgünde sazçy we kompozitor (1787-nji ýyldan) bolup işläpdir. Mosart ähli diýen ýaly saz žanrlarynda döredijilik edip, 600-e ýakyn eser döredipdir. Onuň “Figaronyň öýlenişi” operakomediýasy (1786), “Don Juan” opera-dramasy (1787), “Jadyly Fleýta” milli opera-ertekisi (1791) we başga operalary bar. Mosart simfoniýa 41 sany saz guraly konsert (40-a golaý), kirşli kwartet (23), fortepiano sonata (21), dürli saz guraly eserler, kantata, pýesa, kamer ansambllar, aýdymlar hem döredipdir. Onuň soňky tamamlanman galan eseri “Rekwiýem”dir.

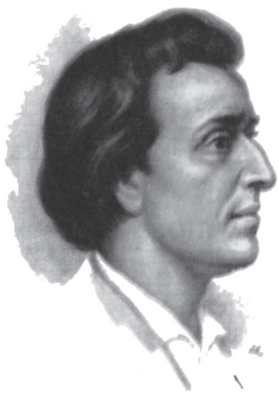
Lýudwig wan Bethowen 1770-nji ýylyň 16-njy dekabrynda Bonn şäherinde doglan. Ol nemes kompozitory bolup, ökde pianoñoçy we dirižýordyr. Bethowen 1792-nji ýylda Wena göçýär we sungat müşderileriniň arasynda şöhrat gazanýar. Onuň fortepiano üçin konsertleri, fortepiano üçin sonatalary, kwartetleri, 9 sany simfoniýasi bar. Bethoweniň gulagy 27 ýaşyndan başlap agyrlaşyp, soňluk bilen bolsa ol bütinleý ker bolup galýar. Ýöne şuna seretmezden ol döredijiligini bes etmeyär. Bethowen döreden 9 sany simfoniýa jahan saýlanan saz ýerine ýetirijiliginden orun alypdyr. Mundan daşary Bethowen iňlis, wenger, italýan, nemes, polýak, rus we ukrain halk sazларыny gaýtadan işläpdir.

- ?! ..
1. Wena klassyk mekdebiniň görnükli wekillerinden kimleri bilýärsiňiz?
  2. Olaryň döredijiliginde haýsy saz žanrlary ösüş gazanypdyr?
  3. “Ýurda wepalylyk” aýdymyny ýatdan ýerine ýetiriň.
  4. Wena mekdebi kompozitorларыny aýdyň.
  5. “Fidelio” operasy kimiň döredijiligine degişli?
  6. Tamamlanman galan “Rekwiýem” kimiň eseri?

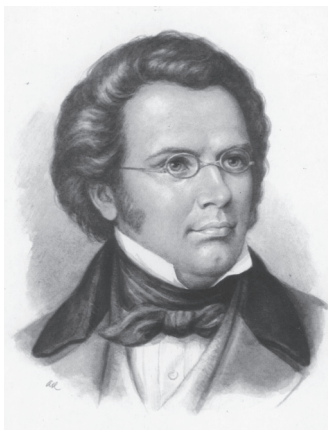

5-nji tema. XIX – XX ASYRLARYŇ SAZ MEDENIÝETI, SAZDAKY IMPRESSIONIZM

XIX asyra gelip Ýewropa ýurtlarynda kompozitorlyk döredijiligi has-da giň ýaýraýar, şöhraty dünýä ýaýran saýlanan milli mekdepler (meselem, rus, polýak, çeh, norweg, wenger we b.) emele geldi. Şunuň bilen birlikde kompozitorlaryň döredijiliginde başga sungat görnüşlerinde bolşy ýaly dürli döredijilikli akymlar hem şekillendi. Şol sanda, XIX asyryň başlarynda Ýewropanyň ençeme kompozitorlarynyň döredijiliginde romantizm çeper ýönelişi emele gelýär.

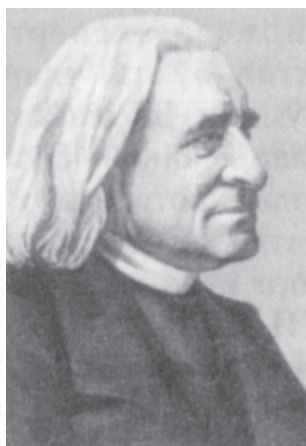
F. Şopen

F. Şubert

N.Paganini

F.List

Fransuz dilinden alnan “romantizm” sözi giň manyda, sungat işgäriniň özi ýaşayşyndan kanagatlanman, arzuw eden hyýaly zatlary şekillendirmäge ymtylmagyny aňladýar. Şu sebäpli, romantik kompozitorlaryň aglabasynyň döredijiliginde fantastik obrazlar, şirin hyýal temalary möhüm orun tutýar. Bu babatdaky romantizm çeper usuly Awstriýa kompozitory Frans Şubert, italyan kompozitorlary N.Paganini, J.Rossini, polýak kompozitory F.Şopen, nemes kompozitorlary K.Weber, F.Mendelson, R.Şuman, R.Wegner, wenger kompozitory F.List, fransuz kompozitory G.Berlioz ýalylaryň eserlerinde aýdyň görünýär.

Bu kompozitorlaryň döredijiliginde romantik ruh bilen ýugurlan simfoniýa, opera, ballada, aýdym we maksatnamalaýyn saz žanrlary ösdi. Olarda halkyň durmuşy we tebigatyň görnüşleri, durmuşy we fantastik (hyýaly) obrazlar çeper beýan edilen.

⊙ F.Şubertiň “Serenada” syny diňläň.

Ortaça

Песнь мо - я ле - тит с моль - бо - ю

ти - хо в час ноч - ной.

В ро - щу лег - ко - ю сто - по - ю

ты приди, друг мой.

При лу - не шу - мят у - ны - ло

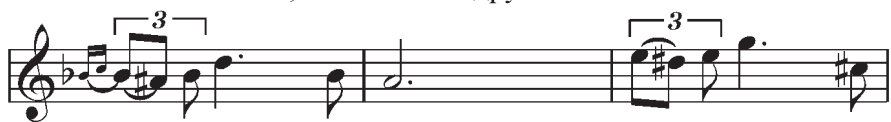
листь - я в позд - ний час,

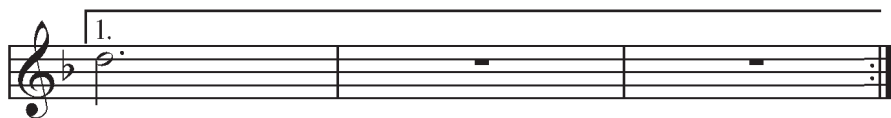
листь - я в позд - ний час,

и ни - кто, о друг мой ми - лый

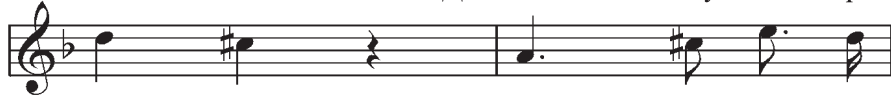
не у-слы - шит нас, не у-слы - шит

нас.

ни. Дай же до - ступ их при-

зва - нью ты к ду - ше сво-

ей, и на тай - но-

с сви - да - ные

ты при - ди ско - рей,
ты при - ди ско - рей, при -
ди ско - рей.

Tankydy realizm sungatda islendik timarsyz, hakyky şöhlendirmek, jemgyýetdäki adalatsyzlyklary ýiti tankyt etmek, ynsanperwerlik taglymlaryny çeper beýan etmek usulydyr. Saz sungatynda realizm prinsiplerini italyan kompozitory J.Werdi, fransuz kompozitory J.Bize, rus kompozitorlary M.Glinka, A.Dargomijskiý, M.Musorgskiý, P.Çaýkowskiý, A.Borodin, N.Rimskiý-Korsakowlaryň döredijiliginde görmek bolýar.

M.Musorgskiý

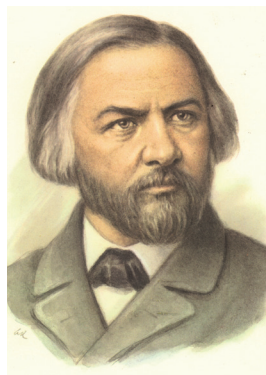
J.Werdi

M.I.Glinka “Kamarinskaýa”

Rus klassyk sazynyň esaslandyryjysy M.I.Glinka özünden baý döredijilikli miras galdyrdy. Bu ruhy mirasyň esasyny onuň galamyna degişli “Iwan Susanin” we “Ruslan we Lýudmila” operalary, simfonik eserleri, dramatik spektakla saz, fortepiano eserleri, romans we aýdymlary düzýär.

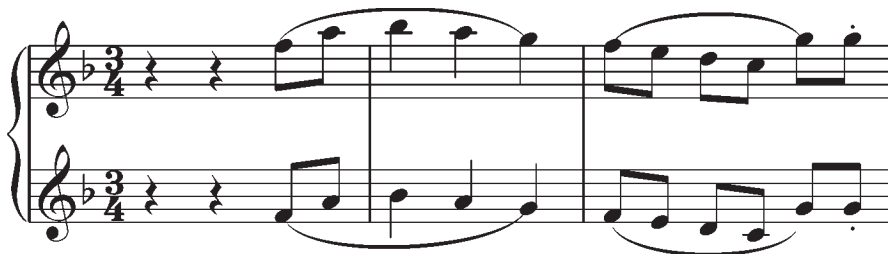
Kompozitoryň iň uly hyzmaty şundan ybarat bolup, ýagny ol öz döredijiligi bilen rus klassyk kompozitorlyk mekdebiniň taryhy ýönelişini kesgitlep berdi we şol bir wagtda, jahan klassyk sazynyň ösmegine öz goşandyny goşdy. M.I.Glinka rus simfonik sazyny esaslandyryjylaryndan biri hasaplanýar. Muňa onuň simfonik orkestri üçin ýazylan “Kamarinskaýa” fantaziýasy aýdyň mysal bolup bilýär. Bu eserde kompozitor rus halk aýdymlaryndan “Toýana”, “Belent dagyň aňyrsynda” we “Kamarinskaýa” ýalylaryň sazларыny ussatlyk bilen ulanyp, reňbe-reň kompozisiýa döretmegi başarypdyr.

Ýokarda agzalan sazlardan biri “Belent dagyň aňyrsynda” ajaýyp we ýakymlydyr.

M.Glinka

SWADEBNAÝA (TOÝ SAZY)

First system of a piano score. The right hand (treble clef) begins with a half note G4, followed by quarter notes A4, B4, and C5. The left hand (bass clef) starts with a half note G3, followed by quarter notes A3, B3, and C4. A slur covers the final two measures of the system, where the right hand plays a descending eighth-note scale (B4, A4, G4, F4, E4) and the left hand plays a descending eighth-note scale (D4, C4, B3, A3, G3).

Second system of a piano score. The right hand (treble clef) has quarter notes G4, A4, B4, and C5. The left hand (bass clef) has quarter notes G3, A3, B3, and C4. A slur covers the final two measures, with the right hand playing a descending eighth-note scale (B4, A4, G4, F4, E4) and the left hand playing a descending eighth-note scale (D4, C4, B3, A3, G3).

Third system of a piano score. The right hand (treble clef) has a half note G4, followed by quarter notes A4, B4, and C5. The left hand (bass clef) has a half note G3, followed by quarter notes A3, B3, and C4. A slur covers the final two measures, with the right hand playing a descending eighth-note scale (B4, A4, G4, F4, E4) and the left hand playing a descending eighth-note scale (D4, C4, B3, A3, G3).

Fourth system of a piano score. The right hand (treble clef) has a half note G4, followed by quarter notes A4, B4, and C5. The left hand (bass clef) has a half note G3, followed by quarter notes A3, B3, and C4. A slur covers the final two measures, with the right hand playing a descending eighth-note scale (B4, A4, G4, F4, E4) and the left hand playing a descending eighth-note scale (D4, C4, B3, A3, G3).

Bu sazdan tapawutlylykda, ikinji tema degişgen we tans edilýän şatlykly “Kamarinskaýa”dyr.

KAMARINSKAÝA

Eseriň dowamynda iki tema hem dürlüçe görnüşlerde bolup, täze sypatlara eýedir we ahyrky netijede mahabatly eser derejesinde ösýär. Şeýdip halk sazларыnyň esasynda saýlanan simfonik eser döredilişiniň şaýady bolýarys. M.I.Glinkanyň simfonik orkestri üçin “Kamarinskaýa” fantaziýasy kompozitoryň: “Sazy halk döredýär, biz sungat işgärleri bolsa ony diňe timarlaýarys”, – diýen meşhur sözlerini göýä ýene bir gezek nygtaýar.

XIX asyryň soňky çäryegine gelip Günbatar Ýewropa saz sungatynda impressionizm çeper akymy şekillenip başlady. Impressionizm adalgasy fransuzça “impression” sözünden alnan

bolup, “täsir” manysyny aňladýar. Munda klassisizm ýa-da romantizm çürt-kesik goýan “durmuş-ölüm” meseleleri däl, eýsem gündelik durmuş görnüşleri we olardan alnan ilkinji täsir çeper beýan edilýär.

Impressionizm akymy ilki K.Mone, O.Rensar, E.Dega, K.Pissaro ýaly fransuz suratçylarynyň döredijiliginde emele gelip, soňra çeper edebiyat, teatr bilen bilelikde saz sungatynda hem özboluşly ýagdaýda ýüze çykdy. Onuň aýratynlyklary fransuz kompozitorlary – K.Debýussi, M.Rawel, italyan kompozitorlary O.Respigi, A.Kazella, inlis kompozitorlary – F.Delius, S.Skott we başgalaryň döredijiliginde ýüze çykdy.

XX asyryň ortalaryna gelip impressionizm çeper akymy ýok bolýar.

ÝAŞLYK AÝDYM

(Sawti Munojat sazy)

Tiz *Muhtar Aşrafijý gaýtadan işlän*

Qan -day go^ç - zal - dir bu yosh-lik, ba-
 hor, Ko^çng- lim - ga ma - yin
 kuy yang - lig^ç yo - qar. Ko^çng- lim - ga ma-
 yin kuy yang- lig^ç yo - qar.
 Sen a- bad yash - na, gul-la, jon o^ç-l-

kam, O'l - ka - ki a - ziz,

u - lug' - vor, ko'r-kam, o'l - ka - ki a -

ziz, u - lug' - vor, ko'r-kam.

dolce
Jo - nim fi - do - dir sen - ga, di - yo -

rim, sen - san ha - yo - tim,

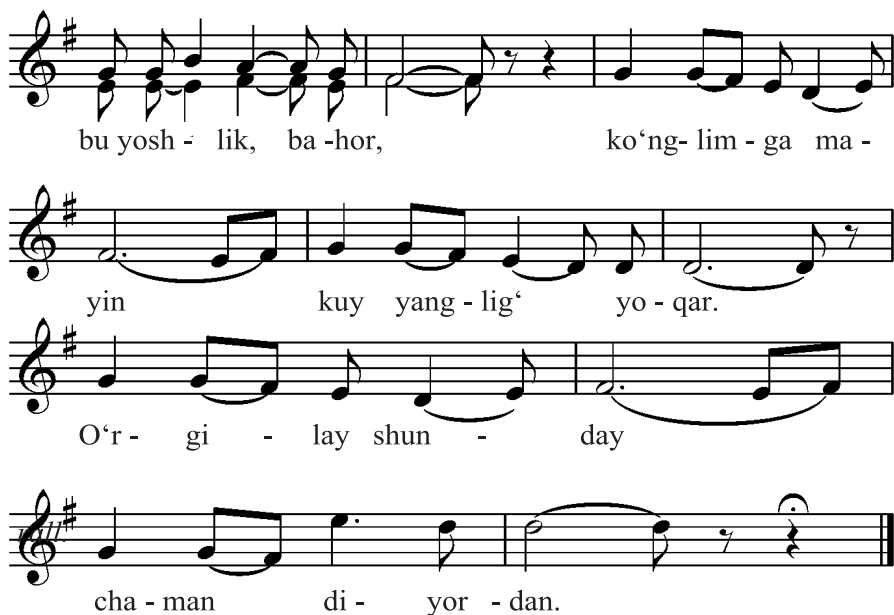
bax - tim, ba - ho - rim.

Sen - san ha - yo - tim, bax - tim, ba - ho -

rim. Qan-day go' - zal - dir

bu yosh - lik, ba -hor, ko'ng- lim - ga ma -
 yin kuy yang - lig' yo - qar.
 O'r - gi - lay shun - day
 cha - man di - yor - dan.

Qanday go'zaldir bu yoshlik, bahor,
 Ko'nglimga mayin kuy yanglig' yoqar.

Sen abad yashna, gulla, jon o'lkam,
 O'lkaki aziz, ulug'vor, ko'rkam.

Jonini fidodir, senga diyorim,
 Sensan hayotim baxtim bahorim.

F. Şubertin "Serenada" eserini derňañ.

- ?! 1. Romantizm diýende nämäni düşünyärsiňiz?
- 2. Haýsy kompozitorlaryň döredijiligi romantizm çeper ýönelişe degişli?
3. Impressionizm diýende nämäni düşünyärsiňiz?

6-7-nji temalar. XX ASYR ÖZBEGISTAN SAZ MEDENIÝETI BARADA

XX asyryň dowamynda Özbegistanyň saz medeniýetinde uly özgerişler bolup geçýär. Munda halk sazy, adaty hünärmen sazynyň ösmegi bilen birlikde ýene köpsesli saza degişli opera,

simfoniya, balet, oratoriya, hor, sonata, kinosaz, estrada yaly žanrlar hem emele gelip başlandygy aýdyň görünyär.

Şol bir wagtda, Respublikada sazçylyk täliminiň ýewropaça usulyna esaslanýan ýörite okuw jaýlary, Daşkent Döwlet konserwatoriýasynyň açylandygyny, şonuň yaly-da, sazly drama we komediya, opera we balet eserlerini sahnalaşdyrmaga niýetlenen teatr truppalarynyň döredilendigini görýäris.

Şunuň bilen birlikde, köp asyrlyk taryha eýe adaty kompozitorlyk babatda täze taraplar ýüze çykýar, sazçylyk döredijiligiň “ýewropaça” görnüşi bolan kompozitorlyk ugry bolsa çalt depginlerde şekillenip başlaýar.

Kompozitorlyk döredijiligi. Özbek sazynyň XX asyrdaky ösüşinde kompozitorlyk döredijiligi aýratyn orun tutýar. Kompozitorlar, adatda, ökde sazanda ýa kämil aýdymçy bolup, adaty saz görnüşleri bolan aýdym, uly aýdym, suwara, mukam, saz yaly žanrlarda döredijilik edip gelipdirler. Munda kompozitorlar özleri dokan eserleriň ilkinji ýerine ýetirijileri hökmünde hem ile tanalypdyrlar. Halkymyzyň söýgüli sungat işgärleri bolan Hajy Abduleziz Rasulow, Mulla Toýçy Taşmuhamedow, Togtasin Jalilow, Ýunus Rajabi, Kamiljan Jabbarow, Ganijan Taşmatow, Muhammetjan Mirzaýew, Fahriddin Sadykow yaly kompozitorlaryň işleri muňa mysal bolmagy mümkin. Sebäbi, olaryň her biri zehinli dörediji bolmak bilen birlikde, ýene ussat ýerine ýetirijilerdir.

XX asyryň dowamynda özbek kompozitorlary milli sazmyzyň žanrlar gerimini täze nusgalar bilen giňeltmäge-de öz goşantlaryny goşdular. Bu babatda, aýratynam, kompozitor Togtasin Jalilowyň (1896–1966) işleri üns berelikdir. Ençeme halkçyl sazlar, heňler we aýdymalaryň awtory bolan Togtasin Jalilow Respublikamyzda sazly drama žanrynyň şekillenip, ösmegine uly goşant goşdy. Şol sanda, görnükli sungat işgäri “Halima”, “Gülsera”, “Nurhan”, “Tahyr we Zöhre”, “Röwşen we Zulhumar”, “Alpamyş” yaly sahna eserlerine ajaýyp saz nusgalaryny döredipdir.

● *“Tahyr we Zöhre” sazly dramasyndan Tahyr we Zöhre duetini diňläň.*

HAJY ABDULEZIZ RASULOW

*Hajy Abduleziz
Ra ulow*

Samarkantly meşhur hapyz we kompozitor, Özbekistanyň halk artisti Hajy Abduleziz Rasulow (1852-1936) tanbur we dutar çalmak hem-de aýdym aýtmak ýollaryny kämil eýelän sungat işgäridi. Şol sanda, ol tanburda mukam saz guraly sazalaryny ýerine ýetirmegi tanburçy – sungat işgäri Hajy Rahimberdiden, aýdym sungatyny bolsa ilki meşhur hapyz Baruhdan, soňluk bilen Buharada halypa-mukamçy Ata Jelal Nasyrdan öwrendi.

Hajy Abduleziz Rasulow mukaddes Mekge Münewwere haja baryp, “hajy” adyna sezewar bolupdy. Hajy Abduleziz Rasulow ýerine ýetirijilik işlerinde (repertuarynda) 200-den gowrak aýdym we saz guraly sazlary bolup, munda hapyz aýdym ýollaryny Buhara-Samarkant däbine degişli özbek we täjik dillerinde ýerine ýetiripdir. Şunuň bilen birlikde, H.A.Rasulow diňe bir Buhara-Samarkant saz stilini däl, eýsem özbek sazyna degişli başga ýerli däpleri-de döredijilikli özleşdiripdi. Hususan-da, Buhara-Samarkant hapyzlarynyň mukam aýdym ýollaryny tanburda goşulyşyp aýtsalar, H.A.Rasulow bu babatda dutary hem ulanypdyr. Mukam ýerine ýetirilende dutardan peýdalanmak amalyýeti bolsa Horezm we Fergana-Daşkent saz stillerine köpräk mahsusdyr.

H.A.Rasulow Horezm sazalaryny, şol sanda, dessançylyk aýdymlaryny hem gowy bilýän bolup, olardan öz döredijiliginde önümlü peýdalanypdyr.

ÝUNUS RAJABI

Duýgur kompozitor, aýdymçy we sazanda, Özbekistanyň halk artisti, akademik Yunus Rajabi (1897–1976) milli saz medeniýetimiziň gülläp ösmegine uly goşant goşupdyr. Görnükli sungat işgäriňiň kämillige tarap ýokarlanma

başgançaklary ilki medresede adaty okamak bilen başlanyp, soňluk bilen Türküstan Halk konserwatoriýasynda (1919–1923), Daşkent Ýokary saz mekdebiniň taýýarlaýjy kursunda (1934) hem-de Moskwada döredilen kompozitorlar kursunda (1940–1941) dowam edipdir. Şol bir wagtda, saýlanan saz nusgalaryndan Fergana-Daşkent mukam ýollaryny meşhur hapyzlar Mürze Kasym, Şarahim Şaumarow we Mulla Toýçy Taşmuhamedowlardan kämil öwrendi, Buhara mukamlaryny Hajy Abduleziz Rasulow, Domla Halim Ibadow ýaly güýçli mukamçylaryň halypalygynda özleşdirdi.

Yunus Rajabi

Ele alan çuňňur bilimi we amaly-döredijilikli başarnyklary ahyrky netijede Yunus Rajabi Fergana-Daşkent mukam ýollary, Şaşmakom toparý, uly aýdym, kompozitorlyk eserleri hem-de halk saz döredijiliginiň dürli nusgalaryny nota geçirdi we olary baş jiltli “Özbek halk sazy” hem-de alty jiltli “Şaşmakom” toplumlarynda neşirden çykarmaga miýesser boldy. Şunuň bilen birlikde, Yunus Rajabi Özbekistan radiosynyň ýanyndaky 1959-njy ýylda Mukam ansambly döredijilik toparýny düzüp, ömrüniň ahýryna çenli aňa çeper ýolbaşçylyk etdi.

Yunus Rajabi kompozitorlyk babatda halkçyl milli stili öňe süren sungat işgäridir. Hususan-da, onuň “Fabrik ýallasy”, “Biziň döwran”, “Özbekistan”, “Bahar geldi”, “Oýun beýaty”, “Oýun dugahi”, “Pagta”, “Kaşki”, “Kuýgeý”, “Ranolanmasun” ýaly aýdym we tans sazлары, döredijilikli hyzmatdaşlyklar netijesinde döredilen “Perhat we Şirin”, “Mukanna”, “Nowaýy Astrabatda” sazly dramalary hem-de “Zeýnep we Aman” operasynda köp asyrylyk çeper däpler zamanyň ruhy bilen gaýtadan janlanýar.

⊙ Δ *"Zeýnep we Aman" operasyndan Ergeşiň aýdymyny diňläň we ýerine ýetiriň.*

Chaqqon

Suv - dan ko' - tar - dim ko' - za, ko' - za - da ol -

tin g'o' - za, ko' - za - yu, g'o' - za - yu qo' - lim - da,

yal - la - li bo - bo, yal - la. U - zum - zor - lar -

dan shin - ni, chin - ni - kor - lar - dan chin - ni!

U - zum - zor - lar - dan shin - ni, chin - ni - kor - lar -

dan chin - ni. Shin - ni - yu, chin - ni - yu, ko' - za - yu g' o' - za

qo' - lim - da, yal - la - li bo - bo, yal - la.

So - at - ga ol - dim zan - jir, bog' - lar - dan ter -

dim zan - jir. Zan - ji - ru, an - ji - ru, shin - ni - yu, chin - ni - yu,

ko' - za- yu g'o' - za qo' - lim - da, yal - la - li bo - bo,

yal - la. Zan - ji - ru, an - ji - ru, shin - ni - yu, chin - ni - yu,

ko' - za - yu g'o' - za qo' - lim - da, yal - la li bo - bo,

yal - la. O'r - mon - lar - dan ar - cha

bo - fan - da - lar - dan par - cha, o'r - mon - lar - dan

ar - cha, bo - fan - da - lar - dan par - cha.

Ar - cha - yu, har - cha - yu, zan - ji - ru, an - ji - ru,

shin - ni - yu, chin - ni - yu, ko' - za - yu g'o' - za qo' - lim - da

yal - la - li bo - bo, yal - la. Ar - cha - yu, par - cha - yu

zan - ji - ru, an - ji - ru, shin - ni - yu, chin - ni - yu

ko' - za - yu g'o' - za qo' - lim - da,
yal - la - li bo - bo, yal - la.

8-nji tema. ÖZBEK SAZYND A KOMPOZITORLYK DÖREDIJILIGI

Mälüm bolşy ýaly, simfoniýa, opera, balet, oratoriýa, hor ýaly žanrlarda döredijilik edýän sazçylara “kompozitor” diýýärler. Kompozitorlar özleri döredijilik eden saz nusgalaryny, adatda, baş çyzykly nota ulgamy arkaly ýazyp alýarlar we şu esasda olaryň saz eserleri ýerine ýetirilýär, şeýdip nesillere miras galýar.

Ilki Günbatar Ýewropada emele gelen kompozitorlyga mahsus saz žanrlary we döredijilik döpleriniň Özbekistanyň medeniýetine girip gelmeginde rus sungat işgärleriniň hyzmaty uly bolupdyr. Bu prosesde kompozitorlar halk saz baýlyklaryna daýanmak bilen sazly drama, opera, simfoniýa, kinosaz we başga eserler döretmäge çalyşypdyrlar. Hususan-da, Wiktor Uspenskiý, Nikolaý Mironow, Sergey Wasilenko, Aleksey Kozlowskiý, Reýngold Glier, Georgiy Muşel we başga rus medeniýetiniň görnükli wekilleri özleriniň Özbekistanda döredijilik eden eserlerinde sazly folklor nusgalaryndan giň peýdalanyşydyrlar. Şu esasda, meselem, W.Uspenskiý simfonik orkestri üçin “Четыре мелодии народов Средней Азии” suitasyny, A.Kozlowskiý “Çigildem” suitasyny we “Tanawor” baletini, R.Glier “Fergana baýramy” simfonik uwerturasyny döredipdir. Bu ýagdaý soňluk bilen özbek kompozitorlary – Tolibjan Sadykow, Muhtar Aşrafiý, Mutal Burhanow, Doni Zakirow, Suleýman Ýudakow, Manas Lewiýew, Saýfi Jalil, Ikram Akbarow, Mirsadyk Tajiiýew ýaly özbek kompozitorlary tarapyndan döredijilikli dowam etdirildi.

Ilkinji döwürlerde sazly drama we aýratynam opera ýaly çylşyrymly žanrlary özleşdirmekde kompozitorlar döredijilikli hyzmatdaşyk hem edendiklerini-de bellemek gerek. Şol sanda,

1939-njy ýylda sahnalaşdyrylan ilkinji özbek operasy “Boran” M.Aşrafiý we S.Wasilenko hyzmatdaşlykda, 1940-njy ýylda sahna “ýüzüni” gören “Leýli we Mejnun” operasy bolsa R.Glier we T.Sadykowlaryň hyzmatdaşlygy netijesinde emele gelipdi.

Özbek kompozitorlarynyň sazly sahna žanrlaryny özleşdirmek babatda soňky ýyllarda alyp baran işleri üns bererlikdir. Hususanda, M.Aşrafiýniň “Dilaram”, S.Ýudakowyň “Maýseräniň işi”, S.Babayewiň “Hamza”, I.Akbarowyň “Sogd iliniň gaplaňy”, R.Hamraýewiň “Zulmatdan ziýa”, S.Jaliliň “Zebinisa” operalarynda şeýle netijeleri görmek mümkin.

⊙ *Özbek kompozitorlarynyň eserlerinden nusgalar diňlemek*

ÝEKE-TÄKDİR DAŞKENT

Sözleri *Usman Koçkaryňky*

Sazy *Dilaram Amanullaýewanyňky*

Ortaça, howlukmazdan

Bir say-yoh sin - ga - ri, dun- yo - ni kez - dim,

Poy-taxt-lar - ni ko‘r- dim, Dov- ru- g‘i dos - ton.

Va-tan qay - da bo‘l-may meh-ring - ni sez - dim,

Meh-ring tor - ta-ver - di jon O‘z - be-kis - ton.

Dun-yo-ning u- lug‘- vor sha-har - la - ri ko‘p,

Pa-rij dir(o) Ko -hi - ra Ru -mo, mak-ka-dir,

Ey, do's-tim Tosh-kent -ning tup-ro - g'i - ni o'p,

O'z - be-kis - ton tan -ho, Tosh-kent yak-ka - dir,

o - nam - san, meh -rim - ni ay -

tar-man, Tosh-kent ko'z - da yosh , bag'-ring-ga qay -

tar-man, Tosh-kent ey do's- ti , Tosh-kent-ning,

tup-ro - g'i -ni o'p, O'z - be-kis - ton tan -ho,

yak - ka - dir Tosh - kent.

Ko‘zlangan manzilim uzoqdir zotan,
Istiqlolga boqqan ko‘zimsan, Toshkent.
Mening uyg‘oq turgan yuragim - Vatan,
Vatanim yuragi o‘zingsan - Toshkent.

Bir sayyoh singari dunyoni kezdim,
Poytaxtlarni ko‘rdim dovrug‘i doston.
Vatan qayda bo‘lmay mehringni sezdim,
Mehring tortaverdi jon O‘zbekiston.

W.A. USPENSKIYĀ BARADA

Rus medeniётiniñ görnükli wekili, meşhur saz etnografy we talantly döredijisi Wiktor Aleksandrowiç Uspenskiy (1879–1949) XX asyr Özbekistan saz sungatynyñ ösmegine mynasyp goşant goşdy. Ol Sankt-Peterburg konserwatoriyasyny tamamlap, 1917-nji ýylda Daşkende gelen wagtyndan başlap özbek halk we hünärmen sazyny ymykly öwrendi hem-de olary nota arkaly ýazyp almakda janypkeşlik etdi. Şol sanda, 1922-nji ýylda W.A. Uspenskiy döwlet we jemgyyet işdäri, şahyr, dramaturg we alym Abdurauf Fitratyñ başlangyjy bilen saýlanan Şaşmakomy buharaly halypalar – hapyz Ata Jelal Nasyr we tanburçy Ata Giyas Abduganileriñ ýerine ýetirmeginde ýazyp aldy. Şu nota ýazgylary 1924-nji ýylda “Alty sazly nama (mukam)”¹ ady bilen neşir edildi. Ýerine ýetirilen bu zähmetiñ netijelerini ýokary bahalan professor A. Fitrat öz minnetdarlygyny şeýle bildiripdi: “Gadymky mukamlary toplamak we ýazyp almak size tabşyrylypdy. Siz bu wezipäni ökdelik bilen ýerine ýetirdiñiz hem-de Gündogar sazyny toplaп, neşir edip, ebedileşdirmek işine örän uly goşant goşanyñyz üçin minnetdarlygymyzy kabul ediñ. *A. Fitrat*”².

W.A. Uspenskiy we Ş. Şaumarrow

¹ «Şaşmakom» alty sazly poema.

² A.H. Jabbarow. Özbekistanyñ kompozitorlary we sazşynaslary. Daşkent. 2004. 361-nji sah.

W.A.Uspenskiý, şonuň ýaly-da, daşkentli görnükli hapyz Şahim Şaumarowdan “Çargah”, “Baýat”, “Şahnozi Gülýar”, “Dugoh- Huseýn” ýaly Fergana–Daşkent mukam aýdym ýollaryny hem nota geçiripdir. Şol bir wagtda, halk ruhy durmuşynyň aýrylmaz bölegi bolan sazly folklor aýdymy üns beripdir. Bu babatda ol öz makalalaryndan birinde şeýle ykrar edýär: “Halk saz döredijiligini toplamak we öwrenmek işleri medeniýet taryhynyň esasy wezipelerinden birini düzýär. Sebäbi, aýdym ruhy durmuşa örän ýakyn bolmak bilen, halkyň iň mukaddes duýgularyny aýan edýär, onuň içki älemini, keşbini, galyberse-de, durmuş ýörelgelerini şöhlendirýär”.

W.A.Uspenskiý Respublikamyzyň Hywa, Buhara, Samarkant, Kokant, Andijan we Margilan şäherlerine, şonuň ýaly-da, goňşy Türkmenistan we Täjigistan Respublikalarynyň eňeme tümenlerine sazly-etnografik ekspedisiýalar gurapdyr. Bu ylmy-döredijilikli zähmet prosesinde örän baý we gymmatly saz nusgalary toplanypdy.

W.A.Uspenskiý özüniň kompozitorlyk döredijiliginde mukam we halk sazlaryna esaslanyp saz eserlerini ýazanlygy netijeli bolupdyr. Hususan-da, ol “Четыре мелодии народов Средней Азии” atly orkestr suitasynda owgan, gazak we özbek halk heňlerini ökdelik bilen ulanan bolsa, orkestriň ýerine ýetirmegi üçin niýetlenen “Dugoh-Huseýn”, “Poema-rapsodiýa”, “Lirik poema” hem-de “Perhat we Şirin” sazly dramasynda mukam ýollaryna döredijilikli daýanypdyr.

- ?! ••
1. “Çigildem” suitasy we “Tanawor” baletini haýsy kompozitor döredipdir?
  2. Özbek kompozitorlaryny anyklaň:
A.Kozlowskiý, S.Wasilenko, T.Sadykow, Aşrafíý, R.Glier, M.Burhanow, D.Zakirow.
  3. Ilkinji özbek operasy nähili atlandyrylýar?
  4. “Maýseräniň işi” operasyny kim döredipdir?
  5. W.Uspenskiý Özbekistanda nähili işleri amalga aşyrypdyr?
  6. “Ýeke-täkdir Daşkent” aýdymynda nähili taglym öňe sürülipdir?

9-njy tema. MIRSADYK TAJIÝEW DÖREDIJILIGINDE ÖZBEK SIMFONIÝASYNÝŇ ÝOKARLANMAGY

Özbekistanda simfonik sazyň şekilleniş we ösüş prosesi “ýönekeýden çylşyrymla” prinsipi esasynda basgançaklaýyn amala aşdy. Ilki, 1920-nji ýyllarda özbek halk sazalaryny simfonik orkestre uýgunlaşdyrmak amalyýeti ulanylan bolsa, soňky on ýyllyklaryň (1930–1940) dowamynda suite, poema, uwertýura ýaly žanrlar kompozitorlarymyz tarapyndan amaly özleşdirildi. Gazanylan döredijilikli

netijeler şol bir wagtda resmi simfoniýa döretmek üçin hem möhüm esas boldy.

Özbekistanda at gazanan sungat işgäri, kompozitor Mirsadyk Tajiyew (1944–1996) milli simfoniýa döretmek işine öz goşandyny goşan W.Uspenskiý, A.Kozlowskiý, G.Muşel, M.Aşrafiý we başga özünden öňküleriň “ýoluny” mynasyp dowam etdirmegi we bu babatda toplanan çeper netijeleri has-da ýakarlandyrmaga miýesser boldular. Galyberse-de, M.Tajiyew öz döredijiliginde Ý.Gaýndan çekip tä D.Şostakowiçe çenli bolan döwür “saýlanan simfoniýa” gazananlaryny milli saz kesiminde gaýtadan düşündirmegi hem-de olary saýlanan mukam kanunalaýyklyklary bilen utgaşdyrmagy gazandy. Bularyň netijesinde saýlanan özbek simfoniýasy emele geldi we onuň şöhraty dünýä meşhur boldy. Hususan-da, M.Tajiyew jemi 19 sany simfoniýa doreden bolup, şolardan 3, 4, 5 we 8-nji simfoniýalary Gazagystan, Russiýa, Bolgariýa, Ýugoslawiýa,

⊙ Awstriýa we başga daşary ýurtlarda ýerine ýetirildi.
M. Tajiyewiň eserlerinden nusgalar diňläň.

MÄTNIÝAZ ÝUSUPOW

Özbekistanda at gazanan sungat işgäri, kompozitor, sazanda we aýdymçy Mätniýaz Ýusupow (1925–1992) Horezm mukamlaryny halypa Matpano Ata Hudaýberganowdan öwrendi hem-de bu mukamlary saklap galmaga uly goşant goşdy. Ol Ho-

rezm mukamlaryny doly toplum (ýagny çertim we aýdym ýollary) ýagdaýynda birinji bolup baş çyzykly nota ulgamynda ýazyp aldy. Şunuň bilen birlikde, Mätniyaz Ýusupow Horezm halk aýdym we “Suwara”lary, aýdym we leperleri, saz guraly heňleri we halk sazly döredijiligi nusgalaryny jemläp, “Özbek halk sazy” notalar toplumynyň VII we IX jiltlerinde neşir etdiripdi.

Mätniyaz Ýusupow

Kompozitorlyk ugrunda ençeme sazly drama we komediýalar, opera (“Horezm aýdymy”), balet (“Gülšenem”) hem-de simfonik saz we aýdymlar (“Lukman gyz”, “Dilim bilen” we b.) döredijilik edipdir. Aýdymçylyk babatda bolsa Horezm mukamlary, “Suwara”lary we halk aýdymларыnyň özboluşly ýerine ýetirijisi bolupdyr.

● *CD ýa-da DVD disklerinden peýdalanyp M. Ýusupowyň eserlerinden nusgalar diňläň.*

NOWRUZ AÝDYMY

(Özbek dilinde)

Sözleri *Nazarmatyňky*

Sazy *Rustam Abdullaýewiňki*

Nav-ro‘z el - dan bosh-la-nar,

Nav - ro‘z dil - dan bosh - la - nar,

Nav - ro‘z dil - dan bosh - la - nar,

Se - hin yo- zib nav - ba - hor,

Ke- lin bo'-lar gul di- yor.

4 t. Tog'-lar qo-ri yalt e - tar,

1 t. Yer- ga i - liq taft ye - tar,

Ka- pa- lak - lar kayf e - tar.

Se - pin yo- zib nav- ba - hor,

Ke- lin bo'- lar gul di- yor. Ke- lin bo'-lar

3 gul di- yor. 4 t. Nav- ro'z el

3
dan bosh - la-nar, Nav-ro'z dil-

1 t.
dan bosh - la- nar, Nav-ro'z gul-

dan bosh - la- nar, Se-pin yo-zib

nav- ba - hor, Ke - lin bo'-lar

gul di- yor. Ke-lin bo'- lar

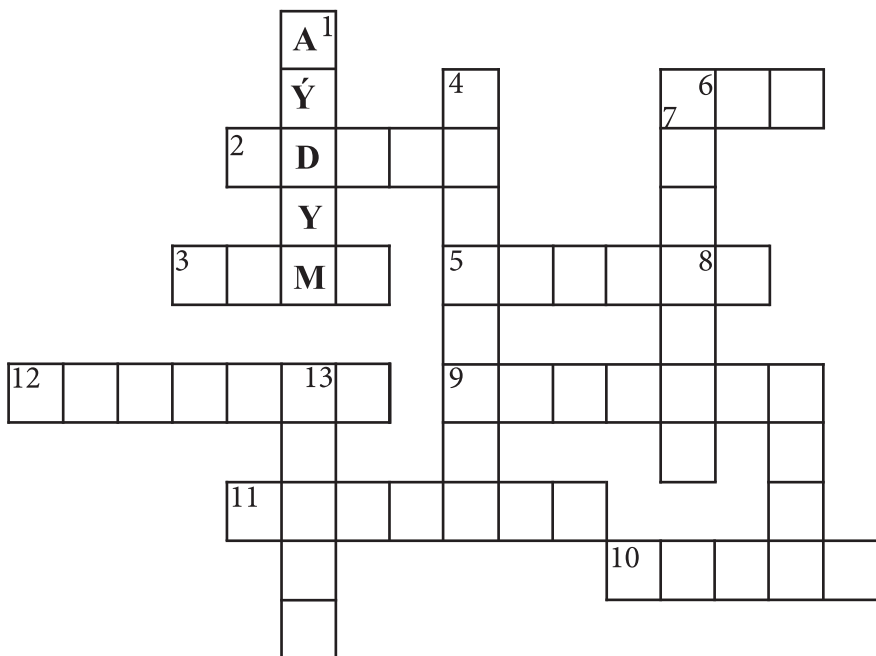
gul di- yor. Ke-lin bo' - lar

gul di - yor. 3 t.

?!

BAŞKATIRMA

2. Aýdym žanrlaryndan biri.
3. El, aýak we beden hereketlerine esaslanýan sungat görnüşi.
4. Özbek milli sazlaryny we aýdymlaryny dörediji.
5. “Teňnali çagalar” filminde ýerine ýetirilen aýdymyň ady.
6. Heň düşünjesini hem aňladýan sazly adalga.
7. XX asyrda emele gelen sungat görnüşi.
8. Adamyň tamagynda emele getirilýän ses.
9. Simfoniýa, opera ýaly köp sesli žanrlaryň döredijisi.
10. Çylsyrymmly sazly sahna žanry.
11. Aýdymlaryň gaýtalanýan bendi.
12. Saz gurallary topary.
13. Spektakllary ýerine ýetirmek üçin niýetlenen ýörite bina.

IV ÇÄRÝEK

ÖZBEGISTANYŇ SAZ MEDENIÝETI

1-nji tema. HÄZIRKI ZAMAN ÖZBEK SAZ MEDENIÝETI BARADA

Häzirki zaman özbek saz medeniýeti gadymy we reňbe-reň, şol bir wagtda, täze zaman däplerini özünde jemlemek bilen ösýär. Munda, ilki bilen, halk sazy, adaty saýlanan saz, kompozitorlyk we kompozitorlyk döredijilikleri hem-de köpçülikleýin estrada aýdymçylygy taraplary ýüze çykýar.

Özbek halkynyň ruhy gözelligi asyrlaryň jümmüşinden gelýän saz-heňlerinde özüniň ajaýyp we gaýtalanmaz çeper beýanyny tapypdyr. Şeýlelikde, milli saz köp asyrlaryň dowamynda şekillenen eždatlarymyzyň baý ruhyýetiniň sedalardaky janly beýany bolup, bu günki günde täze, beýik döwlet gurujysy bolan halkymyzyň ruh kuwwaty we jan azygy bolup hyzmat edýär. Şu sebäpden hem Respublikamyzda milli saz gymmatlyklarymyzy gaýtadan dikeltmäge we ösdürmäge gönükdirilen ençeme bäsleşikleriň hem-de festiwallaryň geçirilmegi däbe öwrülip barýar. Hususan-da, bu babatda “Hüwdi”, bagşy-şahyr we mukam ýerine ýetirijileriniň bäsleşigi yzygiderli geçirilýändigini aýtmak mümkin.

Şol bir wagtda, Ganijan Taşmatow, Muhammetjan Mirzaýew, Orifhan Hatamow, Fattahhan Mamadaliýew, Gulamjan Hajikulow, Salohiddin Togtasinow, Abduhaşim Ismailow, Ölmas Rasulow ýaly ökde sungat işgärleriniň döredijiliginde kompozitorlyk däpleri täze basgançaga ýokarlandy. Şonuň ýaly-da, kompozitorlyk ugrunda Ikram Akbarow, Mirsadyk Tajiyew, Mustafa Bafoýew, Mirhalil Mahmudow, Perhat Alimow, Bahrulla Lutfullaýew, Habibulla Rahimow, Rustam Abdullaýew we Nadim Narhojaýewler bereketli döredip, ençeme saz eserlerini diňleýjilere hödürlediler.

● *Özbek simfonik sazларыndan diňläň.*

K a ş g a r ç a u s u l i.

Kaşgarça atly zarba usuly 4/4 ölçeginde peýda bolup, ritm gurluş taýdan aşakdaky görnüşe eýe:

Bu usulyň adaty agzeki (“bum-bak” bogunlaryndaky) aňladylmasy aşakdaky ýaly::

Bum ba - ka bum bak, bum

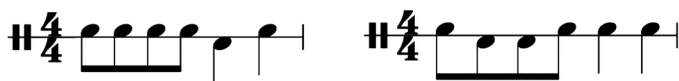
Bum-ba-ka-bum-bak, bum.

Kaşgarça usuly Sakynama meñzeş ölçeg-ritm taraplary bilen tansbap usullardan hasaplanýar.

?! 1. Täze döwür Özbekistan saz medeniýeti barada nämeleri bilýärsiňiz?

2. Häzirki zaman usulda döredijilik eden kompozitorlardan kimleri bilýärsiňiz?

3. Kaşgarça usuly anyklaň?

4. Kaşgarça usuly 4/4 ölçegde sag eliň hereketi bilen dirižyorluk edip, “bum-bak” bogunda aňladyň.

2–3-nji tema. MEŞHUR ÖZBEK SUNGAT IŞGÄRLERI WE SAZÇYLYK TOPARLARY

Özbekistan öz döwlet Garaşsyzlygyny gazanan gününden başlap onuň saz sungatynyň ösüşinde uly özgerişler ýüze çykyp başlady. Munda, ilki bilen, beýik eždatlarymyzdan bibaha ruhy miras galan nusgawy saz (mukam, aýdym, uly aýdym, suwara we b.) eserlerini halkymyzyň arasynda giň wagyz etmek işleri

örän möhüm orun tutýar. Elbetde, bular ýaly döredijilikli işleri amala aşyrmakda görnükli sungat işgäri-ýerine ýetirijileriň hyzmatlary çäksizdir. Şol sanda, baýry sungat işgärlerden – Özbekistanyň halk artisti Turgun Alimatow mukamlarda jemlenen ruhy gözellikleri tanburdyr satoda, gyjakdyr dutarda çeper “janlandyryp”, halkymyzyň alkyşyna sezewar bolup gelýärler. Özbekistanyň halk artistleri Ganijan Taşmatow, Gulamjan Hajikulow, Abduhaşim Ismailow, Ölmas Rasulow ýaly ussat sazandalar hem özleriniň gaýtalanmaz gyjak nalalary, özboluşly ýerine ýetiriş tärleri bilen nusgawy saz hem-de zamandaş kompozitorlaryň eserlerini “bezemegi” başardylar..

Şonuň ýaly-da, Özbekistanyň halk hapyzlary Orifhan Hatamow, Fattahhan Mamadaliýew, Açylhan Atahanow, Muhammetjan Karimow, Kuwandik Isgenderow, Hasan Rajabi, Mahmyt Tajibaýew, Özbekistanyň halk artistleri Atajan Hudaýşukurow, Munojat Ýolçiyewa we Marýam Sattarowalar mukam aýdym ýollaryny, Ýewropa hem-de kompozitorlaryň eserlerini gözəl ýagdaýda ýerine ýetirýärler.

Şol bir wagtda, nusgawy mukam we halk saz döredijiligi nusgalaryny diňleýjä ýoýmazdan ýetirmekde Özbekistan Teleradiokompaniýasynyň ýanyndaky Ýunus Rajabi adyndaky “Mukam” ansambly, Ölmas Saidjanow ýolbaşçylyk eden adaty ansambl, Horezm welaýat telewideniýesiniň ýanyndaky Hajihan Baltayew adyndaky “Mukam” ansambly, Özteleradiokompaniýasynyň ýanyndaky “Dutarçylar” ansambly ýaly döredijilikli toparlaryň hem aýratyn orny bar.

Şunuň bilen birlikde häzirki döwür Özbekistan saz sungatynda esasan kompozitorlyk döredijiligi eserlerini täze görnüşde ýerine ýetirmäge niýetlenen toparlaryň işi-de göze taşlanýar. Bu babatda aýratynam “Sogdiýana” halk saz gurallary kamer orkestri, Özteleradiokompaniýasynyň kamer orkestri, Özbekistan milli simfonik orkestri, Doni Zakirow adyndaky halk saz gurallary orkestri we Togtasin Jalilow adyndaky halk saz gurallary orkestriniň konsert çykyşlary üns bererlidir.

Oçilhan Atahanow

Orifhan Hatamow

Turgun Alimatow

Ölmas Rasulow

- ⊙ Synp fonotekasynda bar bolan Turgun Alimatow, Orifhan Hatamow, Fattahhan Mamadaliýew ýerine ýetiren eserlerden nusgalar diňläň.

EY OGUL
(Özbek dilinde)

Sözleri *Salahynyňky*

Sazy *Orifhan Hatamoyňky*

M.M. ♩ = 86

Ey o'g'ul, had - ding- da tur,

o-tang sa -ni sot - gan- da ham,

In-chu-nin mush-fiq o- nang - ning

so'z-la-ri bot-gan-da ham.

Kech-ma-gil, far-zan-

di-san (ey) kek-sa-lik ho-lin - da sen,

Kech-ma-di san-din a-lar

zah-ru zaq-qum yut - gan -da ham.

Har ne-chuk dav-

lat-din or - tiq - dur sa-lo-mat- lik sen-ga,

Shu-kur-

lar tak-ror qil- ki, ke-cha-lar yot-gan - da ham.

Baxt yo'-lim bog' - lan - ma-sun,

um-rim go'-zal o't-sin, de-sang,

Er-ta yot-gil, er -ta tur -gil, yot-ma tong ot-gan-

da ham.

ff
Aq-li past, be - bah- ra-lar

f
il-mu hu-nar yuq-mas, si -ra Ib-ni

Si-no g'or i- chin - da hik-mat o'r-gat- gan-da ham.

Ol-sa mard ol-sin bo-shing-ni,

mard-lar yo-ni - da bo'l(ey), bor-ma no-mard

qo-shi-ga har-chand bo-shing qot- gan-da ham.

Ey Sa-lo - hiy, chek-ma ko'p g'am ba'-zi-

lar-haq-qin -da sen (ey), Boy be-rur be- bah-ra-lar

gav-har-ni uch-rat-gan- da- ham.

f
Ey Sa-lo-hiy,

chek-ma ko'p g'am ba'-zi-lar haq-qin- da sen,

Boy be-rur be- bah - ra-lar gav-har-ni uch-rat-

mf
gan-da ham.

Ey o'-g'ul, had- ding- da tur,

mf
o-tang se- ni sot- gan - da ham.

In-chu-nin mush-fiq o- nang - ni

mp
so'z-la-ri bot-gan-da ham.

In-chu-nin mush-fiq

o- nang - ni so'z- la-ri-yo

p
bot-gan - da ham.

HALYPALARYM

(Özbek dilinde)

Sözleri *S. Orinowyňky*

Sazy *H.Rahimowyňky*

♩ Tempo di Valse

Qay-noq qal-bi-

mis-li chi-roq, fik-ri ti - niq jo'sh - qin bu

loq, tong-day ti- niq, ti-lak - la - ri,

yur-gan yo' - li man-gu por- loq.

Meh-ri-gi-yo, Us-toz-la - rim, So'-zi zi-yo

Us-toz-la-rim. A ...

The first system of music consists of a vocal line and a piano accompaniment. The key signature is G major (one sharp). The vocal line begins with a half note G4, followed by quarter notes A4, B4, and C5. The piano accompaniment features a steady bass line of G2, D2, and G2, with chords in the right hand. The lyrics "Us-toz-la-rim." are placed under the first four notes of the vocal line, and "A ..." is placed under the final note.

A... A... A...

The second system continues the musical piece. The vocal line features a melodic phrase with a slur over the notes G4, A4, B4, and C5, followed by a fermata. The piano accompaniment continues with similar harmonic support. The lyrics "A..." are placed under the vocal line. The system concludes with a double bar line and a repeat sign.

Qaynoq qalbi misli chiroq,
Fikri tiniq – jo‘shqin buloq,
Tongday tiniq tilaklari,
Yurgan yo‘li mangu porloq.

Mehrigiyo, Ustozlarim,
So‘zi ziyo Ustozlarim.

Pur ma’no bor so‘zingizda,
Quyosh balqir yuzingizda.
Bashar Sizdan kamol topar,
Chechak unar izingizdan.

Mehrigiyo, Ustozlarim,
So‘zi ziyo Ustozlarim.

Havas qilar Sizga lochin,
Ko‘kka yozib keng qulochin.
Pok vijdonu imon ila,
Oqlayapsiz el ishonchin.

“DUTARÇY GYZLAR” ANSAMBLÝ BARADA

1939-njy yilda Özbek döwlet filarmoniýasynyň ýanynda “Dutarçy gyz-juwanlar” ansambly döredilen bolup, oňa halkymyzyň söýgüli sungat işgärleri – Lutfihanim Sarimsakowa çeper ýolbaşçy, Ýunus Rajabi saz ýolbaşçysy we Gawhar Rahimowa baletmeýsterlik edipdirler. Ansamblyň repertuaryndan “Özgençe”, “Guluň”, “Tanawor”, “Hakkalakam oýnasam men”, “Ýarginam” ýaly özbek halk sazлары we aýdymlary hem-de kompozitorlaryň eserleri orun alypdyr.

1979-nji ýylda Özbekistan radiosy we telewideniýesiniň ýanynda täzeden dikeldilen “Dutarçy gyzlar” ansambly Ganijan Taşmatowyň ýolbaşçylygyndada öz işini dowamm etdiripdi. Bu günki günde G.Taşmatowyň ady bilen atlandyrylýan bu ansambl Roza Karimowanyň ýolbaşçylygynda özbek halk leper, ölen we ýallalary hem-de kompozitorlaryň eserlerini ýokary derejede ýerine ýetirýärler. Aýratynam ansambl ýerine ýetiren “Çamannor”, “Ýar-ýarahon-Gülýorahon”, “Sim-sim oralap”, “Ýol bolsun”, “Ýar-ýar”, “Sowgat”, “Ýalo, ýalo, ýalo” ýaly aýdymlar halkymyzyň arasynda meşhurdyr.

- ?! 1. Belli özbek sungat işgärlerinden kimleri bilýärsiňiz?
•• 2. “Halypalarym” aýdymyny nota depderiňize göçüriň we aýdymyň goşgusyny ýat tutuň.

4-nji tema. TEATR SUNGATY WE KONSERT ÝERINE ÝETIRIJILIGI

Teatr sözi grekçe (theatran) bolup, “tomaşahana” manysyny aňladýar. Teatr özünde edebiýat, saz, sahna hereketi, tans, şekillendiriş sungaty ýaly sungat görnüşlerini birleşdirýär.

Bu günki günde Watanymyzda otuzdan artyk professional teatr iş alyp barýar. Şolardan saz sungaty aratyn öndebaryjy ähmiýete eýe bolanlaryndan Alyşir Nowaýy adyndaky Döwlet akademik Uly teatry, Mukymy adyndaky özbek Döwlet sazly teatryny aýtmak mümkin. Şol sanda, Alyşir Nowaýy adyndaky Döwlet akademik Uly teatrynda esasan opera we balet žanrlarynda döredilen eserler sahnada görkezilýär.

Häzirki günde bu teatryň döredijilikli toparynyň ýerine ýetirmeginde italyan kompozitorlary J.Werdiniň “Aida”, “Trawiata”, “Rigoletto”, Awstriya kompozitory W.A.Mosartyň “Figaronyň öýlenişi”, “Jadyly naý”, rus kompozitory P.I.Çaykowskiniň “Ýewgeniý Onegin”, “Pikowaýa dama” operalary hem-de “Ukudaky gözəl”, “Akguş köli”, “Şelkunçik” baletlerini, özbek kompozitorlaryndan M.Bafoýewiň “Söýgim asmany”, A.Ikramowyň “Emir Temur” operalaryny, A.Ergaşewiň “Humaý” baletini sahna ýerine ýetirijligi arkaly diňleýjilere hödürülenýär.

Mustafó Bafoýew

Mukymy adyndaky özbek Döwlet sazly teatrynda esasan özbek kompozitorlaryndan M.Mahmudoyň “Toýlar mübärek”, F.Alimowyň “Nodirabegim”, “Supergaýynena”, “Aldyň, eziz bolduň”, B.Lutfullaýewiň “Tagdyr”, “Alpamyşyň dolanyşy” ýaly sazly drama eserleri görkezilýär.

Anwar Ergaşew

Şonuň ýaly-da, Daşkentdäki Sazly teatr sahnasy operetta we mýuzikl žanrlaryndaky eserlerini görkezmäge niýetlenen.

Şunuň bilen birlikde, Watanymyz Garaşsyz bolan döwründen başlap teatryň täze görnüşleri bolan meýdan tomaşalary hem emele geldi. Muňa Garaşsyzlyk, Nowruz halk baýramlary hem-de şäherlerimiziň mübärek seneleri bilen bagly açyk meýdanlarda geçirilýän baýram tomaşalary mysal bolup biler.

○ “Öldüň, eziz bolduň” sazly dramasyndan nusgalar diňläň.

MÖWLAN ATA AÝDYMY

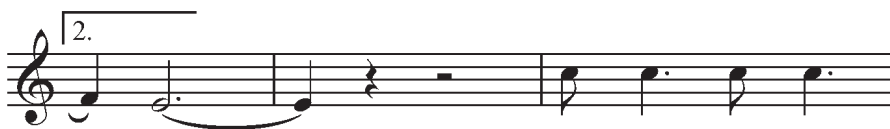
Sözleri Narmurat Narzullayewiňki Sazy Farhod Alimowyňky

Ortaça

O-qar dar-yo der-lar u - mr - ni,
Sir -li dun -yo der -lar u- mr -
ni, o - qar dar - yo
der - lar umr - ni,
sir -li dun-yo der-lar u -mr - ni.
Bu jum-boq bu, ye-cha ol- may -
san (ey) (jon), sa- rob ro⁶- yo

der- lar u - mr - ni,

ni. Shod - lik, qay - g' u

e - kan yon - ma - yon. Bir be - da - vo

der - lar u - mr - ni.

Ha - yot e - kan o' - zi charx - pa - lak,

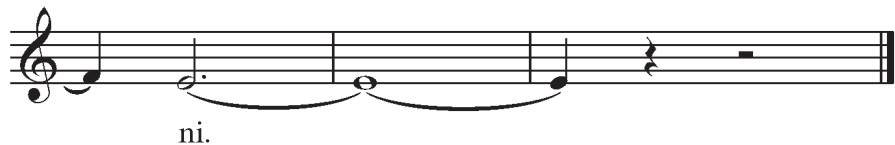
Bir mu - am - mo der - lar u - mr - ni

Bu o - mo - nat dun - yo - da, do'st - lar,

Bir be - ba - ho der - lar u - mr - ni.

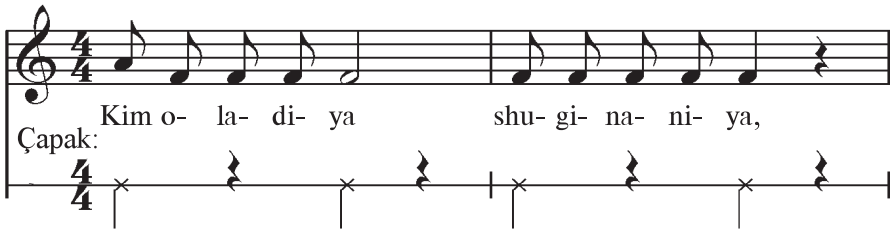
“BAÝSUN” FOLKLOR-ETNOGRAFIK ANSAMBLY

«Boýsun» folklor-etnografik ansambly Surhanderýa-Kaşkaderýa welaýatlarynyň gadymy halk saz däplerini giňeşleýin öwrenip, olary gaýta dikeldýän hem-de sahna medeniýeti arkaly propaganda edýän çeper guramadyr. Esasan, ansambl gatnaşyjylary daýhanlaryň ýyl pasyllaryna bagly zähmet aýdyşyklaryny («Maýdaýo-maýda», «Ýançik», «Ho, zanzan» we b.), möwsümleýin – gadymdan gelýän adymlaryny («Nowruz», «Lälejan», «Heý, läle» we b.) dürli baýram, seýil we oýun aýdyşyklary («Kim alady-ýa, şuginani-ýa», «Ha-ha-ha», «Geliň ýar, oýnalyň» we b.) uly höwes we ukyp bilen ýerine ýetirýärler.

KIM ALADY-ÝA ŞUGINANI-ÝA

(Özbek dilinde)

M.M. ♩ = 116 **Hemme:**

Kim o- la- di- ya shu- gi- na- ni- ya,

Çapak:

Kim o- la- di- ya shu- gi- na- ni- ya,

Biri:

Men o- la- man- no shu- gi- na- ni- ya,

Men o- la- man- no shu- gi- na- ni- ya,

¹ Bu ansambl Surhanderýa welaýatynyň, Baýsun tümen medeniýet öýüniň ýanynda döredilen bolup, ilki “Şalola” halk aýdym we tans ansambly diýlip atlandyrylypdy.

Sho- tir- bo'l-sang ham o'- zing- ni- ko'r- sat

Bo- tir- bo'l- sang ham o'- zing- ni- ko'r- sat

Dayhançylyk zähmetiniň başlanmagy bahar paslyna dogry gelýär. Bu pasylda adaty “Nöwruz” baýramy we gülälekleriň gögerip çykmagy bilen bagly seýiller geçirilýär. Hususan-da, “Çigildem seýlinde”gyr-baýyrlara seýil edilip, gujak-gujak

çigildem ýyglypdyr we ol ýaşlyk, gözellig we baýram nyşany hökmünde ýörite aýdymlarda adylypdyr. Bu döp häzirki günde de dowam edip gelýär.

- ?! 1. Teatr barada nähili düşünjä eýesiňiz?
- 2. “Möwlan atanyň aýdymy” haýsy sazly dramada ýerine ýetirilýär?
  - 3. Kompozitor A.Ergaşewiň nähili baletini bilýärsiňiz?
  - 4. “Baýsun” folklor-etnografik ansambly haýsy welaýatda iş alyp barýar we nähili eserleri ýerine ýetiripdir?
  - 5. “Halypalarym” aýdymynda nähili alterasiýa belgileri ulanylan we haýsy tonallyga laýyk?

5-6-njy temalar. TELEWIDENIÝE WE KINO SAZY BARADA

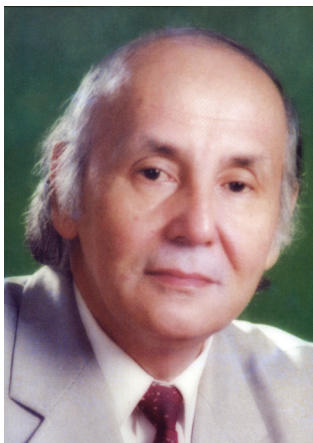
Mälim bolşy ýaly, telewideniýe halkymyza dürli habarlary ýetirip bermek bilen birlikde sungat görnüşlerini (saz, şekillendiriş sungaty, şygryýet, binagärçilik we b.) hem giň wagyz etmek mümkinçiligine eýe. Elbetde, bu babatda saz sungatynyň orny aýratyn üns bererlikdir. Çünki, bu günki günün telewideniýesini, ondaky ähli diýen ýaly görkezme ýaýlymlaryny sazsyz göz önüne getirip bolmaýar. Muňa Özbekistan Teleradiokompaniýasy arkaly her güne efire iberilýän gepleşikler aýdyň delil bolup bilýär.

Saza bagyşlanan ýörite gepleşikler bolsa dürli-dürli saz nusgalaryny giň köpçülige ýetirmek bilen bu sungatyň ösmegine-de täsir edýär. Meselem, telewideniýe ýaýlymlarynda jahan klassyk sazy dürdänelerini, şonuň ýaly-da, nusgawy mukamlar, halk döredijiligine degişli aýdymlary we sazlary köp eşidensiňiz. “Ohanrabo” gepleşigi arkaly görnükli sungat işgärleri bilen ýakyndan tanyşmak mümkinçiligine eýe bolansyňyz.

Şol bir wagtda, bagşy-dessançylar döredijiligi, folklor-etnografik ansambllaryň zygider çykyşlary hem tomaşaçyda uly gyzyklanma oýarýar.

Şonuň ýaly-da, telewideniýäniň estrada sazynyň ösmegine örän duýarly täsiriniň bardygyny aýtmak zerur. Bu günki günde Özbekistanda meşhur ähli estrada aýdymçylary ýa-da toparlary wideoklipleriň görkezilmegi arkaly halkymyza tanaldylar, diýsek dogry bolar.

Mirhalil Mahmudow

Eziz okuwçylar!

Siz telewideniýe gepleşiklerinde sazyň nähili möhüm orun tutýandygyny gowy aňan bolsaňyz, indi ünsüňizi ine şu telewideniýe hem-de ýörite tomaşa zallarynda görkezilýän kino sungatyna hem gönükdiriň. Mälim bolşy ýaly, oň we häzir döredilen çeper we dokumental filmleri, galyberse-de, Siz söýüp tomaşa edýän multfilmleri hem sazsyz göz önüne getirip bilmeýäris. Bu babatda bolsa Özbegistanyň kompozitorlarynyň her bir kino üçin ýörite döreden saz nusgalarynyň ähmiýeti uly. Meselem, “Öten günler”, “Teňneli çagalar” çeper filmlerine kompozitor Mirhalil Mahmudow döreden köp manyly saz we aýdymlary özgeç terlik bagyşlaýar. Şular ýaly gözəl halatlary “Umyt garlawaçlary”, “Asyrlaryň janly älemgoşary” dokumental filmlerinde, “Bilbil”, “Meýdanlary güller” we ýene başga ençeme multfilmlerde duýup bilersiňiz.

⊙ “Teňneli çagalar” filminden “Tülpar” aýdymyny diňläň

TÜLPAR

(Özbek dilinde)

Sözleri *Usman Azimiňki*

Sazy *Mirhalil Mahmudowyňky*

Wals tempinde

Tul -por, tul-por,

tul-por, tul - por, be-li - da e - gar, be- li -da e - gar.

Sha-mol, sha- mol, sha- mol, sha-mol, nov-da-ni e-gar,

nov - da - ni e - gar, yu - ra - gim, yu - ra - gim,

yu -ra-gim, yu- ra-gim tul- por bo'l-sa.

Bu- lut, bu- lut, bu- lut, bu- lut bo-shim-ga te-gar.

Qir-g'iy qa-no- tin yo-zar, qir-da aq-li-

dan o - zar. Men qir -lar - da yu- gur - sam,

o- lam- ni sha- mol bo - sar.

WATANGINAM

(Özbek dilinde)

Sözleri *Polat Möminiñki*

Sazy *Awaz Mansurowyñki*

Wals tempinde

Yekelikde

1.3.5 Xor

Va-tan-gi-nam, Va-ta-nim, Va-ta-Tugatish

nim, uchun nim, nim.

Manim uchun olamdayin
Kattaginam Vatanginam.
Oq sut bergan onamdayin,
Bittaginam Vatanginam.

Gul faslida ohorlarga
Aylanaqol, Vatanginam,
Qo‘shig‘imda ohanglarga
Aylanaqol, Vatanginam.

G a ý t a l a m a:

Baxtinga tong — O‘zbekiston,
Baxtinga tong — O‘zbekiston,
Vatanginam, Vatanginam,
Vatanim...

G a ý t a l a m a:

Vujudimga gulday mehning
O‘ydingmi yo, Vatanginam?
Yuragimga butun mehning
Qo‘ydingmi yo, Vatanginam?

N a q a r o t

“Teñneli çagalar” filminden parça tomaşa etmek we saz diñlemek.

- ?! 1. Özbegistanyň telewideniýesi arkaly görkezilýän nähili sazly gepleşikleri bilýärsiňiz?
2. “Watanginam” aýdymyny ýat tutuň.
3. M.Mahmudowyň nähili kino sazларыny bilýärsiňiz?
4. “Bilbil”, “Meýdandaky güller” multfilmleriniň sazларыnda nämäni duýýarsyňyz?
5. “Tülpar” aýdymy haýsy kinoda we kim tarapyndan ýerine ýetirilýär?

7-nji tema. ÖZBEK SAZ SUNGATYNYŇ JAHAN SAHNASYNA ÇYKMAGY

Sünnet Ibrahimow

Garaşsyzlyk mynasybetli milli-çeper gymmatlyklarymyz gaýtadan, Watanymyz goňşy we uzak daşary ýurtlar bilen ýakyn medeni-sazly aragatnaşyklary hem ýola goýup başlady. Indi özbek saz sungatynyň jahan sahnalarynda ýokarlanýandygyny buýsanç bilen aýdýarys. Muňa, şol sanda, Özbekistan kompozitorlarynyň eserleriniň iri we abraýly daşary ýurt ýerine ýetirijileri toparlarynyň repertuarlaryndan orun almagy, belli sungat işgärlerimiz – Turgun Alimatowyň ABŞ we Germaniýada, Abduhaşim Ismailowyň ABŞ, Fransiýa, Germaniýada, Munojat Ýolçiyewanyň Fransiýada, Milli simfonik orkestriniň Türkiýede, “Sogdiýana” özbek halk saz gurallary kamer orkestriniň Ispaniýada, Gollandiýada, Germaniýada, Hindistanda, “Ýalla” ansamblynyň ABŞ-da üstünlikli konsert çykyşlary aýdyň delildir.

Şonuň ýaly-da, halkara bäsleşiklerde üstünlikli gatnaşyp gelýän özbek sazandalarynyň we aýdymçylarynyň hem hyzmatlaryny aýratyn nygtamak gerek. Bu babatda halkara bäsleşikleriň ýeňijileri bolan pianinoçylardan Ulugbek Palwanow, Nargiza Aliýewa, Gülnara Alimowa, wiolonçel ýerine ýetirijileri Dilşat Nazarow, Sünnet Ibrahimow, aýdymçy Anna Guzairowa ýaly ýaş sungat işgärlerimiziň adyny hormat bilen dile alýarys.

Şol bir wagtda, Özbekistanda halkara ähmiýete laýyk uly sazly çäreler üns berelikdir. Şol sanda, Samarkant şäherinde “Şark(gündogar) taronalary”, Daşkentde bolsa Simfonik saz festiwallaryny geçirmek däbe öwrüldi.

HÜNÄRMENT ÝAŞLAR SENASY

(Özbek dilinde)

Sözleri we sazy *Koldaş Mamirowyňky*

Po- yim-da za-mi-nim shu ko'h-na Tu - ron,

Bar - qa-ror mil-la - tim o'z o - na ti- lim.

Kasb-hu-nar e- gal - la, ol il - mu ur - fon,

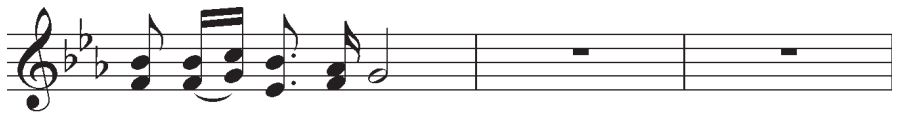
de-ya biz-ni chor-lar meh-nat-kash e-lim.

Baz el - ning yosh ku-chi,

qud-rat - la-ri - miz, Va-tan ku-tar do - im,

do's- tim, yod- da- tut.

Biz aj- dod- ning vo- ris av- lod - la - ri - miz,

Ku-tar ke- la - ja gi bu-yuk o - na yurt.

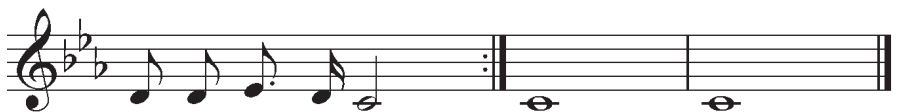
Ku-tar ke - la - ja - gi bu-yuk o- na yurt.

Biz aj-dod -ning vo-ris av - lod - la - ri - miz

ku - tar ke - la - ja - gi

bu- yuk o - na yurt.

SAMARKANT

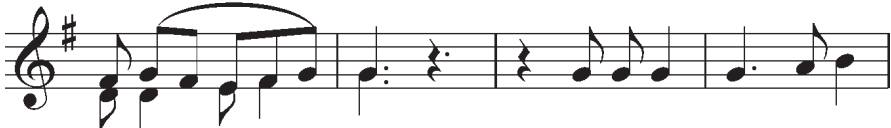
(Özbek dilinde)

Sözleri *Safar Barnoyewiñki*

Sazy *Habibulla Rahimowyñky*

Sha-har-lar sar - va-ri Sa-mar - qand.

Sa-mar- qand. Yer yu-zin say- qa-li

Sa-mar- qand. Sa-mar- qand.

Bul-bul-lar bog'- la- rin tark et - mas.

Bul-bul-lar tark et- mas, Ko'-zi-miz gav- ha-ri

Sa-mar- qand. Sa-mar- qand.

Til-da mash-hur, dil-da mash-hur Bo-g'i sha-mo-

li, hey. Sa-mar-qand o'z- bek e- li - ning

hus-ni ja-mo-li. Sa-mar-
 qand. Sa-mar- qand.
 Sa-mar- qand.
 Sa-mar- qand.

ÝURT ÝŞGYNDA ÝANAMAN

(Özbek dilinde)

Sözleri *Narmurod Narzullaýewiňki*

Sazy *Farruh Zakirowyňky*

O'z - be - kis - ton Va - ta - nim,
 Baxt, ba-ho - rim, cha - ma - nim. Yurt- ya-go - na, qalb tan-ho;
 El - ga fi - do jon ta - nim.
 Qu - chib qay - noq qu - cho - g'in,

Ko'z - ga sur - tib tup - ro - g'in.

Hur - lik qo' - shi - g'in kuy - lab,

O' - pa-man yurt bay-ro- g'in. Yal-la, yal-la, yal-la- man,

Yurt ish - qi - da yo - na - man!

Yal- la, yal - la, yal -la - man, Ta- ro- na-man, al-la- man.

El- dan o- lib il-ho- mim, Yurt ish- qi - da yo- na- man!

O- dam o - dam- ni dey - di,

Sog' - lom o-lam- ni dey -di.

O-shiq ah-li va-fo-li, So-diq sa-nam- ni dey -di.

Sa - do - qat - dan kuy - lay - man,

O - qi - ba - tin o'y - lay - man.

Mu- hab- bat - siz ha- yot yo'q, Sa-o-dat-dan so'y-lay- man.

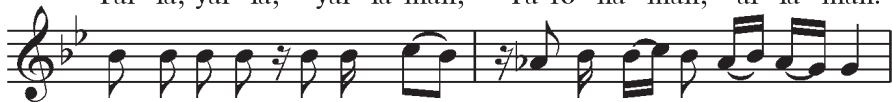
Yal- la, yal-la, yal -la-man, Ta-ro- na -man, yal- la -man.

El- dan o- lib il -ho- mim, Yurt ish- qi -da yo - na- man!

Yal- la, yal- la, yal -la-man, Ta-ro- na -man, al- la -man.

El-dan o-lib il-ho- mim, Yurt ish- qi - da yo - na- man!

Yal- la, yal- la, yal -la -man, Ta-ro- na -man, al- la -man!

El - dan o - lib il - ho - mim,

Yurt ish - qi - da yo - na - man!

Yal- la, yal-la, yal-la- man, Ta-ro- na -man, al - la -man.

El - dan o - lib il - ho - mim,

Yurt ish - qi - da yo - na - man!

Sogdiyana kamer orkestri.

“Sogdiyana” halk saz gurallary kamer orkestri 1991-nji ýylda düzülen bolup, onuň düzümi rubap, rubap prima, gyjak, gyjak bas, gyjak kontrabas, nay, goşnaý, kaşgar rubaby, owgan rubaby, dutar, dutar bas, çeň, konun ýaly saz gurallaryndan ybarat. Özbegistanda at gazanan artist Feruza Abdurahimowa ýolbaşçylyk edýän “Sogdiyana” kamer orkestri repertuarynda Özbegistanyň kompozitorlarynyň eserleri bilen birlikde jahan nusgawy saz nusgalary hem orun alan.

Orkestr şu geçen ýyllaryň içinde diňe bir respublikada däl, eýsem Germaniýa, Fransiýa, Türkiýe, Gazagystan we başga da-

şary ýurtlaryň konsert sahnalarynda özbek saz guraly ýerine
ýetirijiligi sungatyny mynasyp görkezýärler.

- ?! 1. Halkara möçberde tanalan haýsy Özbekistanyň sungat işgärlerini bilýärsiňiz?
2. “Sogdiýana” halk saz gurallary kamer orkestriniň düzüminde nähili saz gurallary bar?
3. “Ýurt yşgynda ýanýaryn” aýdymynda nähili taglym öňe sürülýär?
4. “Samarkant” aýdymynyň ladyny anyklaň we başlangyç on taktyny nota arkaly (solfejio) ýerine ýetiriň.

SAZ SÖZLÜGI

- A w j* – asman, gök, beýgelmek we onuň iň ýokary derejesi. Mukam sazy we aýdym-larynyň ýokary perdelerindäki iň ösen derejesi.
- A ý d y m ý o l y* – Horezm mukamlarynda aýdymdar bölüminiň umumy ady. Şeýle hem, bu bölüm «manzum» diýip hem atlandyrylýar.
- B a ý o t* – türk taýpalaryndan biriniň, şeýle hem, mälim bir mukamyň ady: Fergana–Daşkent mukam ýollary düzüminde her biri baş bölümden ybarat «Baýot I-V» we «Baýoti-Şeroziý I-V» toplumlary bar.
- B a g ş y* – dombyra, gopuz ýa-da dutar goşulyşyp dessan ýerine ýetiriji, şeýle hem, täze dessan dörediji.
- B o z g o ý* – mukam sazларыna (Tasnif, Tarje, Gardun, Muhammas, Sakyl) üýtgemän gaýtalanýan saz düzülməsi.
- B u z r u k* – beýik, uly. Şaşmakomyň düzümindäki birinji mukamyň ady.
- B u l a m a n* – tut agajyndan işlenen surnaý şekilli üflenip çalynýan saz guraly. Göwrümi surnaýdan kiçi, ses emele getiriji üflenýän ýeri sibizigyňky ýaly, ýagny üflenýän naýynda gamyşdan taýýarlanan “diljagazy” bar. Bulamanda barmaklar bilen basmaga niýetlenen sekiz deşik bar.
- D a r o m a d* – ýoluň başlanyşy Mukam aýdym ýollarynda (Sarahbor, talkyň, Nasr we b.) başlanyş (hapyz – aýdyp başlan wagty) bölümi.

- Dugoh* – iki jaý, iki orun, iki perde. Gadymda iki perde (ses) esasynda ýerine ýetirilen sazyň ady. Soňra (Orta asyrlarda) ösdürilip, giň demli saz halyna getirilipdir. Şaşmakomyň düzümindäki dördünji mukamyň ady.
- Dunasr* – mukamlarda başlangyç saz ýa-da aýdym düzül-mesi (bölegi)niň ýokary (adatda bir oktawa ýokary) perdelerde gaýtalanmagy.
- Dombyra* – erik, tut ýa-da arça daragtyndan oýup işlenen iki kirşli saz guraly. Dutardan özboluşly “boguk” sesi, gysgarak dessesi we dessesinde daňylan perdeleri ýoklugy bilen tapawutlanýar.
- Folklor* – iňlisçe sözden alnan bolup, munda folk (*folk*) – halk, lor (*lore*) – danyşmentlik, bilimdanlygy aňladýar. Mundan “halk danyşmentligi” manysy gelip çykýar. Folklor adalgasy “halk agzeki döredijiligi”, “sazly folklor” jümlesi bolsa “halk sazy” ýerine-de ulanylýar.
- Gülýar-Şahnoz* – baş bölümlü meşhur Fergana–Daşkent mukam aýdym ýaly. 1-nji bölümi Gulýor;; 2-nji bölümi Şahnos; 3-nji bölümi Çapandozi Gulýor; 4-nji bölümi Uşşok we 5-nji bölümi Kaşkarça Uşşok diýip atlandyrylýar.
- Irak* – Arabystandaky döwletiniň ady. «Uzak», «Uzak ýol» manylarynda hem gelýär. Şaşmakomyň düzümindäki altynjy mukamyň ady.
- Major* – (*lat.* uly) durnukly sesleriniň (I,III we V başgançaklary) ýygyndysy uly (ýagny major) üçsesligini emele getirýn tuzuk.
- Mansur* – Horezm mukamlarynda sazlar bölüminiň umumy ady. Şeýle hem, bu bölüme «çertim ýoly» diýip hem aýdylýar.

- Manzum* – Horezm mukamlary aýdym bölüminiň umumy ady. Şeýle hem, bu bölüm «aýdym ýoly» diýip hem atlandyrylýar.
- Minor* – (*lot.* uly) durnukly sesleriniň (I,III we V basgançaklary) ýygyndysy uly (ýagny major) üçsesligini emele getirýn tuzuk. Minor majordan tapawutlylykda, köpräk gamgyn halatlary aňlatmaga meýillidir.
- Mirzadöwlet* – XIX asyryň ahry XX asyryň başlarynda Ferganada ýaşap at gazanan Mirzadöwlet atly kompozitoryň döredijiligine degişli iki böleki gural sazy. Halkyň arasynda meşhur bu saz esasynda aýdymlar hem aýdylypdyr.
- Miýanhat* – mukam aýdym ýollarynda aýdymyň orta perdelerde (adatda, daromada görä kwartakwinta belentlikde) ýerine ýetirilýän bölegi, düzümesi.
- Müşki lot* – kynçylyklar. Şaşmakom sazlary bölüminiň umumy ady.
- Nawo* – saz, nalaly heň, Şaşmakom düzümindäki üçünji mukamyň ady.
- Nasr* – kömek, üstünlik (proza) Şaşmakom aýdym ýollary bölüminiň umumy ady.
- Nagyş* – bezeg: mälim aýdym görnüşiniň ady. Horezm mukamlarynyň «manzum» bölüminiň düzüminden orun alan.
- Peşraw* – öňe ymtylýan; öňe gidýän hereketli heňler esasynda işlenen mälim bir sazyň şekili. Horezm mukamlarynyň «mansur» («çertim ýoly») bölümlerinde giň ulanylýan sazyň ady.
- Gopuz* – kirişli-kemanli saz guraly bolup, ol oýma käse, agaç desse we iki kirişden ybarat bolýar. Ol keman bilen çalynýar.

- Goşnaý* – iki gamyş naýyň özara baglanmagyndan ybarat üflenip çalynýan saz guraly. Naýlaryň bir tarapyndan ses emele getirmek üçin diljagazlar ýnulan bolýar hem-de her biriniň alty sany ýada ýedi sany deşigi bar. Adatda, goşnaýçy bolan adama sazandalar (goşnaýçylar) “gaýtarma dem” usulyndan giň peýdalanýarlar.
- Rast* – dogry, çyn, hakyky. Şaşmakom düzümindäki ilkinji mukamyň ady.
- Sarbazça* – (*pars.-täj.*) baş oýunçy, özünü pida ediji manylaryny aňladýar. Sarbazlar Türküstan hanlyklaryndaky harby bölümleriň esgerleri bolupdyrlar. “Sarbazça” sazy şol harbylaryň söweşeň ruhuny, aýgytly ädimini çeper beýan edýär.
- Sarahbor* – baş habar, baş tema. Tarona (I – IV, I – VI). Şaşmakomyň baş aýdylýan ýoly.
- Sato* – kirişli kemanly saz guraly (daşky görnüşi tanbury ýatladýar). Satoda esasan agras nusgawy saz nusgalary ýerine ýetirilýär. Saz amalyýetinde käte tanbury satonyň ýerine, ýagny keman bilen çalynýan ýagdaýlary duşýar. Satonyň üç ýada dört sany esasy simleri (kirişleri) bolup, olar aşagyndan çekilen we dastagoryň gapdal gulaklaryna baglanan ýaň berýän 8—11 sany kerişleri bar.
- Segoh* – üç jaý, üç orun, üç perde. Gadymda üç perde (ses) esasynda gurlan sazyň ady. Orta asyrlar kesbi saz praktikasynda ösen we giň üflenip çalynýan saz şekiline getirilen. Şaşmakom düzümindäki başinji mukamyň ady

- Sibizik* – (sibizga) ýönekeý gamyşdan ýasalan üflenip çalynýan saz guraly bolup, uzynlygyna tutup çalynýar. Üflenýän tarapynda “diljagaz” kesilen bolýar, oň tarapynda barmaklar bilen basmaga niýetlenen üç sany deşigi bar.
- Simfoniýa* – (grekçe) – “heňdeşlik” manysyny aňladýar. Simfonik orkestri üçin niýetlenen saz eseri. Adatda 4 bölekden ybarat toparly eser. Şeýle hem, käte köprak (5) we kemräk (1 çenli) bölekli simfoniýalar hem duşýar.
- Suwara* – atly: Horezm mukamlarynyň «manzum» bölüminden orun alan zzygiderli áýdynyň ady. Halypalaryň pikirine görä «Suwara» atyň toýnagyndan hasyl bolýan dürli ritmik düzülmeli usullar we olara esaslanan áýdymlarydyr (sazlardyr.)
- Suita* – “zyygiderlik, bir hatarlyk” manysyny aňladýar. Ýewropa sungatynda şekillenen köp bölekli saz guraly sazyň esasy görnüşlerinden biri. Umumy taglym bilen baglanan, emma özbaşdak we özara tapawutly birnäçe böleklerden ybarat.
- Talkyn* – (arapça) – öwüt-nesihat, düşündiriş, görkezme bermek. Mukamyň esasy áýdylýan ýollaryndan.
- Tanbur* – kirişli-çalynýan saz guraly. Armyt şekilli oýma kasesi we oňa birigen uzyn dessesi tut agajyndan taýýarlanýar. Dassesinde 16 çenli daňylan perdesi bar, käse gapagyna 4 sany çöp (has) perde ýelimlenen bolýar. Kirişleriniň sany üçden alta çenli bolmagy mümkin. Häzirki döwürde köprak üç-dört simli (kirişli) tanburlar amalyýetde giňden ulanylýar.

- Tanbur çyzygy* – XIX asyrdä Kämil Horezmi tarapyndan döredilen özboluşly «nota ýazgysy»nyň ady. Onda tanbur saz perdelerine laýyk 18 sany (muworiý) çyzyklar bolup, sesler nokatlaryň kömeginde belgilenipdir.
- Tarona* – goşgy, aýdym manylaryny aňladýar. Mukamlarda esasy aýdym ýollary (Sarahbor, Tani makom, Talkin, Nasr we b.) arasynda ulynylýan we bir aýdymdan ikinji esasy aýdyma geçende baglaýjy «wezipesini ýerine ýetirýän» ykjam görnüşli aýdym. Köpräk rubagylar bilen aýdylýar.
- Hat* – mukam aýdym ýollarynda aýdymyň bir bent (iki misre) şygyr bilen aýdylýan saz düzülmesi, bölegine eýe bolup, sazyň öz öwjine tarap ösmeginde möhüm orun tutýar.
- Hana* – öý, gutarnykly şekildäki saz düzülmesi (hanasy). Hana Bozgoýdan olaryň tapawudy özgerijilik häsiýete eýe bolup sazyň öz öwjüne tarap ösmeginde möhüm orun tutýar.
- On iki mukam* –
(*Duwozdah mukam*) XIII-XVII asyrlarda Gündogar saz (duwozdahmakom) –amalyýetinde meşhur mukamlar düzümi: Uşşok, Nawo, Busalik, Rost, Husaýniý, Hijoz, Rahowiý, Zangula, Irak, Isfahan, Zirafkant, Buzurg (Buzruk). On iki mukamyň saz, perde we dep-usul esaslary Şaşmakom, Horezm mukamlary, Fergana-Daşkent mukam ýollary ýaly makamat görnüşleriniň gelip çykmagynda möhüm orun tutýar.
- Şaşmakom* – 1. Her biri öz adyna eýe alty dürli kämil perdeleriň birleşmegi: Buzruk, Rast, Nawo, Dugoh, Segoh, Irok. 2. Alry kämil perdeleriň birleşmesi we zygyderli dep usullarynyň birligi esasynda döredilen saz we aýdymlaryň toplumu (birleşmesi).

- Şadyýana* – gadymdan toý, oturlyşyk, seýil we başga halk baýramlarynda nagara we surnayda ýerine ýetirilýän 12 bölekli sazynyň ady. Şadyýana toparynyň her bir bölegi aýratyn ritm gurluşly zarb usulyna eýe bolup, olar käte ýeke nagarada çalynýar.
- Chang* – trapesiýa şekilli kirişli – kakylýan saz guraly. Onda jemi 40 sany tar bolup, olar 14 sany esasy tarlara birleşýär. Şolardan 13 sanysy üç-üçden paýlanmak bilen, aşaky ýogyn tary bir sany. Tarlar iki çöp arkaly urup we çalyňp (dyrnap) çalynýar.
- Changqobuz* – ýörite diljagazly saz guraly, demir ýa-da süňkden taýýarlanýar. Demir çeňgopuz, adad-da, töwerek şeklinde bolýar. Onuň ortasyndan 7-9 *sm* uzynlykda polat dil geçirilýär. Çeňgopuzy çalmak üçin ony çep el bilen dişlere basyp durmaly we şol bir wagtda, sag eliň süýem barmagynyň täsirinde diljagazy tolkunlandyryp durmaly. Bu saz guralyny diňe bir ulular däl, eýsem çagalar hem söýüp çalyrlar.
- Çertim ýoly* – Horezm mukamlarynda sazlar bölüminiň umumy ady. Bu bölüm «mansur» diýip hem atlandyrylýar.
- Çargoh* – dört jaý, dört orun, dört perde: gadymda dört perdä esaslanan mälum sazynyň ady. Fergana–Daşkent mukamlaryndan meşhur («Çargoh I-V») aýdym we sazларыnyň ady.
- Çopantüýdük* – (gajar naý) uzynlygyna tutup üflenip çalyýan saz bolup, ol çöl bürgüdiniň (gajar) ganat süňkünden taýýarlanýar. Gajar naýda barmaklar basylyan dört deşijek bolup, şolardan üçüsi oň tarapda, biri bolsa naýyň aşaky böleginde ýerleşen bolýar. Gajar naý, esasan, çopanlar tarapyndan söýüp çalynýanlygy sebäpli, oň käte “çopan tüýdük” diýip hem atlandyryrlar.

MAZMUNY

Sözbaşy	3
Özbekistan Respublikasynyň Döwlet Senasy (Özbek dilinde)	4

I ÇÄRÝEK HALK SAZYNÝŇ ÝERLI USULLARY

<i>1-nji tema.</i> Surhandery – Kaşgaderýa saz usuly barada düşünje	6
<i>2-nji tema.</i> Buhara – Samarkant saz usuly barada düşünje	13
<i>3-nji tema.</i> Sazanda sungaty	18
<i>4-nji tema.</i> Fergana – Daşkent saz usuly barada düşünje	23
<i>5-nji tema.</i> Uly aýdym we Ýallaçylyk sungaty	28
<i>6-nji tema.</i> Horezm saz usuly barada düşünje	32
<i>7-nji tema.</i> Horezm dessançylyk däpleri	36
<i>8-nji tema.</i> Horezm aýdymçylyk sungaty	42

II ÇÄRÝEK MUKAMLAR BARADA UMUMIY DÜŞÜNJE

<i>1-nji tema.</i> Mukam düşünjesi. Şaşmakom	45
<i>2-3-nji temalar.</i> Şaşmakomyň saz guraly (müşkilot) we aýdym (nasr) bölümi	50
<i>4-nji tema.</i> Horezm mukamlary	60
<i>5-nji tema.</i> Horezm mukamlarynyň aýdym ýoly	64
<i>6-nji tema.</i> Fergana – Daşkent mukam ýollary	67

III ÇÄRÝEK ÖZBEK SAZ SUNGATYNYŇ JAHAN SAZ SUNGATYNYDA TUTÝAN ORNY

<i>1-nji tema.</i> Jahan saz medeniýeti barada	77
<i>2-nji tema.</i> Gündogaryň beýik alymlary saz barada	80
<i>3-nji tema.</i> Jahan sazynyň ösüşiniň esasy basgançaklary	82

<i>4-nji tema. Wena klassyk mekdebiniñ görnükli wekilleri</i>	87
<i>5-nji tema. XIX – XX asyrlaryñ saz medeniýeti. Sazdaky impressionizm</i>	91
<i>6-7-nji temalar. XX asyr Özbegistanyñ saz medeniýeti barada</i>	101
<i>8-nji tema. Özbek sazyna kompozitorlyk döredijiligi</i>	106
<i>9-njy tema. Mirsadyk Tajiýewiñ döredijiliginde özbek simfoniýasynyñ ýokarlanmagy</i>	112

IV ÇÄRÝEK **ÖZBEGISTANYÑ SAZ MEDENIÝETI**

<i>1-nji tema. Häzirki zaman özbek saz medeniýeti barada</i>	117
<i>2-3-nji temalar. Görnükli özbek sungat işgärleri we sazçylyk toparlary</i>	118
<i>4-nji tema. Teatr sungaty we konsert ýerine ýetirijiligi</i>	130
<i>5-6-njy temalar. Telewideniýe we kino sazy barada</i>	137
<i>7-nji tema. Özbek saz sungatynyñ jahan sahnasyna çykmagy</i>	142
<i>Saz sözlügi</i>	151

Oqilxon Ibrohimov, Jamil Sadirov

MUSIQA

(Turkman tilida)

7-sinf uchun darslik

Qayta ishlangan va to'ldirilgan nashri

Terjime eden *Kamiljan Hallyýew*

Redaktor *Jumanazar Metýakubow*

Çeper redaktor *Şuhrat Mirfayázow*

Tehredaktor *Ýekatrina Koryagina*

Korrektor *Jumanazar Metýakubow*

Kompýuterde sahlayjylar *Babur Tuhtarow*

Neşirýat lisenziýasy AI № 290. 04.11.2016

Çap etmäge 2017-nji ýylyň 17-nji iýununda rugsat edildi.

Möçberi $60 \times 90\frac{1}{16}$. Times garniturasy. Ofset çap ediliş usuly. Ofset kagyzy.

Şertli çap listi 10,0. Neir çap listi 11,5.

1034 nusgada çap edildi. Buýurma №.

Özbekistanyň Metbugat we habar agentliginiň

Gafur Gulam adyndaky neşirýat-çaphana

döredijilik öýünde çap edildi.

100128. Daşkent. Labzak köçesi, 86.

www.gglit.uz info@gglit.uz